

યુદ્ધ અને યુદ્ધનેતા

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

ગૂર્જર સાહિત્ય ભવન

રતનપોળનાકા સામે, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ-380001

YUDDHA ANE YUDDHA-NETA
a articles by Swami Sachchidanand

Published by Gurjar Prakashan,
Ahmedabad: 380 006 (India)

© Swami Sachchidanand

First Published: 2003

This ePub edition: 2015

ISBN: 978-93-5175-086-4

GURJAR PRAKASHAN

Website: www.gurjar.biz

e-mail: goorjar@yahoo.com

eBook by

www.e-Shabda.com

અર્પણ

જેમણે બહુ જ તત્પરતા અને ધગશથી
મારાં અનેક પુસ્તકોને ઓછી કિંમતથી છાપીને
લોકો સુધી પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે
તે ગૂર્જર પ્રકાશનના
ભાઈશ્રી મનુભાઈ શાહને સપ્રેમ અર્પણ.

– સચ્ચિદાનંદ

પુસ્તકોની યાદી

જે વિષય ઉપર આ પુસ્તક લખાયું છે તે મારો વિષય નથી, મને કશો અનુભવ નથી, તેમ છતાં આ વિષયમાં મને પ્રથમથી જ રસ છે. હું એમ માનું છું કે પ્રજાનાં સુખ-દુઃખનાં અનેક મહત્ત્વનાં કારણોમાં રાજવ્યવસ્થા એક અને મુખ્ય કારણ છે. જો રાજવ્યવસ્થા ઉત્તમ હોય તો પ્રજા સુખી થઈ શકે. પ્રજાનું પ્રથમ સુખ પોતાની સુરક્ષા છે. બળવાન રાજા પ્રજાને રક્ષણ આપે છે. પ્રજાનું અરક્ષણ માર્કિયા, ગુંડાતત્ત્વો અને ચોર-લૂંટારાઓ વધી જવાથી થતું હોય છે. રાજા અથવા નેતા આ બધાને જેર કરીને પછી રામરાજ્યની સ્થાપના કરતો હોય છે. આ થઈ આંતરિક સુરક્ષા. પણ સીમાડા ઉપરની સુરક્ષા શત્રુરાષ્ટ્રોને જેર કરવાથી થાય છે. શત્રુરાષ્ટ્રોની સાથે જરૂર પડે તો જરૂર યુદ્ધ કરવું જ જોઈએ. પણ તે માટે અનિવાર્ય શરત છે: રાષ્ટ્ર પાસે પ્રબળ “યુદ્ધનેતા” હોવો જોઈએ. યુદ્ધનેતા હોય અને બાકીનું બધું ઓછું હોય તોપણ પેલો નેતા કુશળ નીતિથી બધી ખોટ પૂરી કરી શકે છે. પણ જો કુશળ યુદ્ધનેતા જ ન હોય તો બાકીનું બધું ભરપૂર હોય તોપણ તેનો ઉપયોગ બરાબર કરી શકાય નહિ અને દેશ હારી જાય કે પછી પ્રશ્ન ઉકેલાયા વિના યુદ્ધ પૂરું થાય. એટલે સર્વાધિક મહત્ત્વની વસ્તુ છે યુદ્ધનેતા.

અહિંસાવાદ અને એના જેવા બીજા અનેક ભ્રમોમાં ફસાયેલું આપણું ચિંતન યુદ્ધની વાસ્તવિકતાને સમજે અને ઉચિત દષ્ટિકોણ પ્રસ્થાપિત થાય તે માટે આ પુસ્તક લખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ફરીફરીને લોકોએ સમજી લેવાની જરૂર છે કે હજાર પ્રયત્નો કર્યા પછી પણ યુદ્ધ થવાનું જ છે, માત્ર તમે તેને થોડું આગળ ધકેલી શકો. આમ તો યુદ્ધ કરવાનો સમય પાકી ગયો હોય છતાં જો યુદ્ધ કરવામાં ન આવે તો તેથી રાષ્ટ્રને ભયંકર હાનિ થતી હોય છે. યુદ્ધનો સમય પાકી ગયો હોય અને તમે યુદ્ધ કરો, પણ તમારી પાસે કુશળ યુદ્ધનેતા ન હોય, તો મોટી શક્તિ હોવા છતાં નાની શક્તિથી માર ખાઈ બેસો. ખરેખર તો આપણને અત્યાર સુધીનાં નાનાં-મોટાં યુદ્ધોમાં માત્ર 1971ના યુદ્ધ વખતે જ યુદ્ધનેતા મળ્યાં હતાં, તે હતાં સ્વ. પ્રધાનમંત્રી ઇંદિરાબહેન. આ સિવાયનાં બધાં યુદ્ધો પ્રચુર સામગ્રી હોવા છતાં આપણે પૂરો અને સચોટ ઉપયોગ ન કરી શકવાના કારણે પરિણામશૂન્ય લડ્યા હતા. એમ કહો કે એ યુદ્ધ લડવાં પડ્યાં હતાં. ભવિષ્યમાં આવો દોષ ન આવે તે માટે આ પુસ્તક કાંઈક પ્રેરણા આપશે તો હું ધન્ય થઈશ. મને લાગે છે કે પાકિસ્તાનને તો શસ્ત્રસરંજામ ભેગો કરવાની જરૂર છે, જ્યારે ભારત પાસે તો શસ્ત્રસરંજામની કોઈ કમી નથી. કમી છે તો માત્ર જિગરની અને કુશળ યુદ્ધનેતાની છે. અણુબૉમ્બ બનાવવા માટે પૈસા જોઈએ. પણ તેનો ઉપયોગ શત્રુપક્ષે કરવો હોય તો જિગર જોઈએ. જો જિગર જ ન હોય તો હાથની પિસ્તોલ હાથમાં રહી જાય અને માર ખાઈને પાછા ફરવું પડે. અત્યારે માત્ર રાજનેતાની જ જિગર વધે તે તો જરૂરી છે જ, પણ સાથેસાથે પૂરી પ્રજાની પણ જિગર વધે, વિચારોની સ્પષ્ટતા થાય, દેશ અને પ્રજાને નમાલા બનાવનારા રૂપાળા દેખાતા વિચારોથી મુક્તિ થાય એ જ મહત્ત્વની વસ્તુ છે.

ધીરેધીરે દેશમાં ધાર્મિક અને કોમી વેરઝેર વધી રહ્યાં છે. આ ભવિષ્ય માટે સારા સંકેત નથી. જો આવી ને આવી પરિસ્થિતિ વધતી જશે તો તિરાડો મોટી થશે અને કદાચ ગૃહયુદ્ધની નોબત પણ આવે. ઈશ્વર – અલ્લા – ગોડ બધાને પ્રાર્થના કરીએ કે આવી સ્થિતિ નિર્મિત થાય નહિ. પૂરી પ્રજા પોતપોતાના ધર્મોનું પાલન કરતીકરતી, એકબીજાનું માન-સન્માન રાખીને, રાષ્ટ્રપ્રેમથી જીવે. રાષ્ટ્રપ્રેમ મહત્ત્વની વસ્તુ છે. અંદરોઅંદરની કંકાસવૃત્તિનો લાભ શત્રુ ન ઉઠાવી જાય તે સૌએ સમજવાનું છે. લડીઝઘડીને પણ દેશવાસીઓ તો દેશમાં જ રહેવાના છે, પણ કોઈને રાષ્ટ્રદ્રોહનો ડાઘ ન લાગી જાય તેની તકેદારી અને ચિંતા પ્રજા તથા સરકાર બન્નેએ કરવાની છે. અને પૂરી તકેદારી રાખવા છતાં પણ કદાચ ગૃહયુદ્ધ થઈ જાય તો તે માટે પણ સાવધાન થવાની જરૂર છે. તે વખતે શું કરવું તેની સ્પષ્ટતા અત્યારથી જ હોવી જોઈએ. પ્રસ્તુત પુસ્તક આવી બધી દિશાઓ તરફ દેશવાસીઓ તથા જે-તે જવાબદાર વ્યક્તિઓનું ધ્યાન દોરવામાં નિમિત્ત બનશે તો હું ધન્ય થઈશ.

પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં કોઈ ગેરસમજ કે અધૂરી સમજથી કાંઈ અતથ્ય લખાયું હોય તો વાચકો મને ક્ષમા કરે અને જે-તે બાબત ઉપર મારું ધ્યાન દોરશે તો નવી આવૃત્તિમાં ઘટતું કરવા પ્રયત્ન થશે.

પ્રો. ચિમનલાલ ત્રિવેદીએ મહેનત કરીને જોડણી તથા ભાષાનો સુધાર કરવા પ્રયત્નો કર્યા છે. તેમનો આભાર.

ગૂર્જર પ્રકાશનના શ્રી મનુભાઈ શાહે પણ બધાં કામો પડતાં મૂકીને તરત જ આ પુસ્તકનું મુદ્રણ કર્યું છે તે માટે તેમને ધન્યવાદ.

અંતે તો હું જે કાંઈ લખું છું કે બોલું છું તે પરમાત્માની પ્રેરણાથી જ લખું-બોલું છું. એટલે આમાં જો કોઈને કાંઈ પણ ઉપયોગિતા દેખાય તો તેનાં યશ અને શ્રેય પરમાત્માને જ છે તેવું માનીને તેને વંદન કરું છું.

તા. 2-3-03

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ
શ્રી ભક્તિનિકેતન આશ્રમ
પેટલાદ (દંતાલી) 388450
જિ. આણંદ - ગુજરાત

યુદ્ધ અને યુદ્ધનેતા

*

સ્વામી સચ્ચિદાનંદ

1 યુદ્ધ અને યુદ્ધનેતા

જીવનની સાથે અનિવાર્ય રીતે જોડાયેલાં કેટલાંક અનિષ્ટોમાંનું એક અનિષ્ટ યુદ્ધ છે. અનિવાર્ય અનિષ્ટ એટલા માટે કે લાખ પ્રયત્નો કરીને પણ તેને રોકી ન શકાય. વહેલું કે મોડું તમારે યુદ્ધ કરવું જ પડે. જો ઉચિત સમયે યુદ્ધ ન કરો તો યુદ્ધ ન કરવાથી ઘણા ભયંકર પ્રશ્નો ઊભા થાય. પણ જો યોગ્ય અને ઉચિત સમય આવી ગયો હોય છતાં પણ જો યુદ્ધ ન કરો કે એને ટાળ્યા કરો તોપણ ભયંકર પ્રશ્નો ઊભા થાય. પ્રશ્ન ઉચિત સમયનો રહે છે. યુદ્ધ કરવાથી પ્રશ્નોનો ઉકેલ થાય છે અને નથી પણ થતો. યુદ્ધ કરવાથી પ્રશ્નો ઊભા પણ થાય છે અને નથી પણ થતા. મૂળ વાત એ છે કે યુદ્ધ ઉચિત સમયે યોગ્ય રીતે લડી શકાયું છે? ‘ઉચિત’ અને ‘યોગ્ય’ શબ્દો બહુ જ મહત્વના છે.

યુદ્ધ કદી પણ કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં ન જ કરવું જોઈએ તેવો આદર્શવાદ યુદ્ધના ઉન્માદ જેટલો જ હાનિકારક છે. સામાન્ય રીતે છીછરી પ્રકૃતિના શાસકોને થોડીક શક્તિ પ્રાપ્ત થતાં યુદ્ધનો ઉન્માદ ચઢી જતો હોય છે. શાસકો પ્રજામાં ઉન્માદને વહેતો કરીને પૂરી પ્રજાને યુદ્ધના જ્વરથી ગ્રસ્ત બનાવી દેતા હોય છે. યુદ્ધોન્માદી શાસકો અને તેવી પ્રજા કારણ-અકારણ જોયા વિના ગમે ત્યારે, ગમે તેની સાથે શિંગડાં ભિડાવવા તૈયાર રહેતાં હોય છે. આવા લોકો નથી તો પોતે શાંતિથી રહેતા કે નથી બીજાને શાંતિથી રહેવા દેતા. તેઓનો યુદ્ધોન્માદ પાડોશીઓને અને વિશ્વને સતત ઉપાધિમાં મૂક્યા કરતો રહે છે. ખરેખર તો જ્યાં સુધી આવા યુદ્ધોન્માદી – શક્તિશાળી – શાસકો રહેતા હશે ત્યાં સુધી યુદ્ધને સમાપ્ત કરી શકાશે નહિ. વિશ્વના ધીર-વીર-ગંભીર અને પ્રશ્નો ઉકેલનારા શાસકોએ આવા યુદ્ધોન્માદી – અનાડી – શાસકોથી બચવા અને બચાવવા માટે પણ હંમેશાં યુદ્ધની પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવાની તૈયારી રાખવી જ પડશે. જો તેઓ આવી તૈયારી ન રાખે અને કાલ્પનિક આદર્શવાદમાં નિષ્ક્રિય થઈ જાય તો તે પોતાને અને પ્રજાઓને જંગલી જાનવરોની દયા ઉપર છોડી દેવાની મહામૂર્ખતા આચરી બેસે.

ભારતની આઝાદી પછી વારસામાં જે અનેક ભ્રાન્ત વિચારધારાઓ પ્રાપ્ત થયેલી તેમાંની એક હતી “અહિંસાના દ્વારા જ બધા પ્રશ્નો ઉકેલી શકાય છે” તેવી માન્યતા. આ અને આવી બીજી અનેક આદર્શવાદી પણ અવ્યાવહારિક માન્યતાઓએ ભારતને ઘણું નુકસાન પહોંચાડ્યું છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ કે રાષ્ટ્ર માટે સર્વપ્રથમ તત્ત્વ છે વિચારોની અને સિદ્ધાંતોની સચોટતા અને સ્પષ્ટતા. જો આ બે તત્ત્વો શાસક અને પ્રજા પાસે ન હોય તો રાષ્ટ્રનું જીવન ગુમરાહ થઈને ખત્તા ખાઈ બેસે. આઝાદી પછીનાં વર્ષોમાં એવું જ થયું. અનેક તજજ્ઞોએ આપણને ચેતવ્યા - સાવધાન કર્યા કે ભારતના સીમાડા સળગી ઊઠે તેવી સ્થિતિ છે, સાવધાન થઈ જાઓ, પણ આપણે કશું ગણકાર્યું નહિ, કારણ કે આપણા શાસકો કાલ્પનિક આદર્શવાદથી ગુમરાહ થયેલા હતા. તેમના મગજ ઉપર “અહિંસાવાદ”નો એટલો બધો પ્રભાવ હતો કે શત્રુ અને સેના પાછળ પૈસા ખર્ચવાને તેઓ મૂર્ખતા સમજતા હતા. મૂર્ખતાનો પણ એક કેફ ચઢતો હોય છે. આવા કેફમાં આપણે વિશ્વને ઉપદેશ આપવા માંડ્યા હતા કે શસ્ત્રો અને સેના વિનાના થઈ જાઓ. ખેર, 1962માં આપણા કાલ્પનિક આદર્શવાદી પરપોટામાંથી ચીનના નાનાસરખા આક્રમણે હવા કાઢી નાખી. બંદૂકોની સામાન્ય લડાઈમાં જ આપણે ભૂંડી રીતે હારી ગયા અને જેમની મદદ લેવા તૈયાર ન હતા તેમની મદદ લેવી પડી. કેફ ઊતરી ગયો. સારું થયું. મિથ્યા દર્શનોનો આવી જ રીતે રકાસ થતો હોય છે. મધુર કલ્પનાઓ દલીલોથી બદલાતી નથી હોતી. તેમનું પરિવર્તન તો આઘાતજનક ઘટનાઓથી જ થતું હોય છે. આપણને પરાજયનો આઘાત લાગ્યો. સારું થયું. કલ્પનાવાદીમાંથી વાસ્તવવાદી થવા માટે આ બોધપાઠ જરૂરી હતો.

યુદ્ધની ખુવારી અને ખર્ચો વિજયી રાષ્ટ્ર કરતાં પરાજિત રાષ્ટ્રને વધુ ભોગવવો પડતો હોય છે. ભૌતિક કે માનવીય ખુવારી તો ઠીક પણ સૌથી મોટી ખુવારી તો પ્રતિષ્ઠાનું ધોવાણ થવાથી થતી હોય છે. હારેલા રાષ્ટ્રની પ્રતિષ્ઠા સમાપ્ત થઈ જતી હોય છે. તેનો પ્રભાવ નજીકનાં નાનાં રાષ્ટ્રો ઉપરથી પણ ઊતરી જતો હોય છે અને પૂરી પ્રજા માથું નીચું કરીને ગૌરવહીન જીવન જીવતી થઈ જતી હોય છે. આ ખુવારીને ટાળવી બહુ અઘરી હોય છે. કદાચ વર્ષો લાગી જતાં હોય છે. પરાજયની અપ્રતિષ્ઠા ત્યારે જ ભૂંસી શકાય જ્યારે પછીના

યુદ્ધમાં વિજય મેળવવામાં આવે. સામાન્ય રમતોમાં પણ હાર-જીતની બહુ મોટી અસર પ્રજામાનસ ઉપર થતી હોય છે, તો પછી વાસ્તવિક યુદ્ધમાં જય-પરાજયની અસર તો પ્રજામાનસ ઉપર થાય જ તેમાં જરાય શંકા નહિ.

જો રાષ્ટ્રને પરાજયની અપ્રતિષ્ઠા અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થનારી લઘુતાગ્રંથિમાંથી બચાવવું હોય તો શાસકોએ હંમેશાં વાસ્તવવાદી થવું જોઈએ. અવ્યાવહારિક કલ્પનાવાદ અને ઘેલાપણું એકબીજાનાં પર્યાય થઈ શકે છે. આપણે કલ્પનાવાદમાંથી વાસ્તવવાદ તરફ વળ્યા એ માટે ચીનનો આભાર માનવો જોઈએ. જો 1962માં ચીને આક્રમણ ન કર્યું હોત અને આપણે ભૂંડી રીતે પરાજિત ન થયા હોત તો આપણો કેફ ઘણાં વર્ષો સુધી ચાલુ રહેવાનો હતો. ભ્રાન્ત વિચારો કે સિદ્ધાંતોનો કેફ દારૂના નશા કરતાં પણ વધુ નુકસાનકારક થઈ શકે છે. દારૂડિયો તો કદાચ બેચાર કલાક પછી નશો ઊતરે એટલે વાસ્તવિકતાને સમજતો થઈ જાય છે, પણ ભ્રાન્ત થિયરીનો કેફ બેચાર કલાકમાં ઊતરતો નથી. તે તો વર્ષો સુધી – કદાચ પેઢીઓ સુધી રહેતો હોય છે. એટલે તેનાથી થનારી હાનિ પેલા દારૂના કેફ કરતાં પણ અનેકગણી વધારે થઈ જતી હોય છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ આવો કેફ દલીલોથી નહિ પણ ઘટનાઓથી ઊતરતો હોય છે અને ઘટનાઓ ઘટતી જ હોય છે. તમારી અપાત્રતા કે અસાવધાનીની દયા ઘટનાને આવતી નથી.

1962 પછી 1965માં પાકિસ્તાન સાથે યુદ્ધ થયું તે વખતે આપણે કંઈક વાસ્તવવાદી થયા હતા એટલે ચીન સાથેની લડાઈ કરતાં કાંઈક સારો દેખાવ કરી શક્યા. તે લાભની વસ્તુ બની. આપણે વધુ ને વધુ વાસ્તવવાદી થતા ગયા. 1971નું યુદ્ધ આપણે સંપૂર્ણ રીતે જીત્યા. ચીનનો આભાર કે તેણે આપણને વાસ્તવવાદી થવા માટે આઘાત આપ્યો. યુદ્ધના મેદાનમાં જીતેલા આપણે ટેબલના મેદાનમાં યુદ્ધ હારી ગયા, કારણ કે હજી આપણને સંધિ કરવાની કાબેલિયત આવડી ન હતી. બસ ખલાસ, હવે પાકિસ્તાન કદી પણ માથું ઊંચકી શકશે નહિ, તેવી ભ્રાન્ત ધારણાનો કેફ પાછો આપણને ચઢ્યો, એટલે ટેબલ ઉપર વિજયનાં પરિણામ પ્રાપ્ત કરવાં જોઈએ તે કરી શક્યા નહિ. આપણે જીતેલું બધું પાછું આપી દીધું. કશું લીધા વિના કે કશું મેળવ્યા વિના જ આપણે હતા ત્યાં ને ત્યાં પાછા આવી ગયા. યુદ્ધ જીતવું એ સેનાપતિનું કામ છે, પણ સંધિ જીતવી એ મુત્સદ્દી શાસકનું કામ છે. મુત્સદ્દીગીરીના ક્ષેત્રમાં આપણે બિનઅનુભવી સાબિત થયા, જેનાં પરિણામ થોડાં જ વર્ષોમાં સામે આવવા લાગ્યાં.

સૈનિક પ્રકૃતિને વરેલું પાકિસ્તાન થોડાં જ વર્ષોમાં ફરી તૈયાર થઈ ગયું. હવે તેણે પ્રત્યક્ષ યુદ્ધની જગ્યાએ પરોક્ષ યુદ્ધ શરૂ કર્યું. યુદ્ધના પણ અનેક પ્રકારો છે, જેમાંનો એક પરોક્ષ યુદ્ધનો છે.

કાશ્મીર તો પ્રથમથી જ સળગતું હતું. તેમાં વધુ ને વધુ પેટ્રોલ છાંટવાનું કામ પાકિસ્તાન કર્યા કરતું હતું. પણ હવે દેશના સૌથી વધુ સમૃદ્ધ પ્રાન્ત પંજાબને સળગાવવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો.

આઝાદીની સાથે જ પંજાબી સૂબાનો પ્રશ્ન હતો, જેને થોડાં જ વર્ષો ઉપર ઉકેલવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો, તેમ છતાં બીજા નાના-મોટા અનેક પ્રશ્નો પાડોશી રાજ્યો સાથે પંજાબને હતા, જેમાં પાણીનો, રાજધાનીનો અને ભાષાનો પ્રશ્ન વધુ ભાવુકતાભર્યો હતો. પાકિસ્તાને શીખોમાંથી કેટલાક યુવાનોને સતત ઉશ્કેરવાનું કાર્ય શરૂ કર્યું, તેમને આશ્રય અને મદદ આપ્યાં અને કેટલાક યુવાનોને આતંકવાદી બનાવી દીધા. પંજાબને સળગાવ્યું. હિન્દુઓ ભાગવા માંડ્યા. પાકિસ્તાનથી હિજરત કરીને આવેલા હિન્દુઓ પણ ફરીથી હિજરત કરવા માંડ્યા અને દિલ્હી તરફ દોડવા માંડ્યા. પંજાબ ઊકળતો ચરુ થઈ ગયું. પાકિસ્તાન 1971ના પરાજયનો બદલો લેવા માગતું હતું. જેમ ભારતે પાકિસ્તાનને કાપી નાખ્યું અને બાંગ્લાદેશને અલગ રાષ્ટ્ર બનાવી દીધું તેમ પાકિસ્તાન પણ ભારતના ટુકડા કરવા માગતું હતું. એમાં સૌથી પ્રથમ પંજાબને અલગ ટુકડો કરવા માટે તેણે પૂરેપૂરી શક્તિ લગાવી દીધી હતી.

ગુમરાહ શીખ યુવાનોએ એટલો પ્રચંડ આતંક જગાવ્યો કે લોકો ભયભીત થઈને પંજાબ છોડીને ભાગવા માંડ્યા. પંજાબની પ્રગતિ અટકી ગઈ અને તેનો પ્રથમ નંબર નીચેની તરફ ખસવા લાગ્યો. અંતે અમૃતસરના ગુરુદ્વારાની મોટી ઘટના ઘટી અને પ્રધાનમંત્રી ઇંદિરાબહેન શહીદ થયાં. ભારતની સનાતન કમજોરી ગુપ્તચરોની રહી છે. આપણને ઘટનાઓની પછી ખબર પડે છે. ઘટનાઓ પહેલાં આપણે ખબર મેળવી શકતા નથી એટલે આપણે ઘટનાઓને વળાંક આપી શકતા નથી, પણ ઘટનાઓ આપણને વળાંક આપે છે. આપણે

ઘટનાઓના દાસ થઈ જઈએ છીએ. પંજાબ અને પંજાબની પ્રજા બરબાદ થઈ રહ્યાં હતાં. વર્ષોના ઉત્પાત પછી લગભગ બધાં જ થાક્યાં હતાં, તેવામાં આપણને એક મહાન દેશભક્ત અને કુશળ પ્રશાસક કે. પી. એસ. ગિલ મળ્યા. તેમણે પંજાબને ફરીથી થાળે પાડવાનું કાર્ય કર્યું. કેટલી મોટી વિડંબના છે કે આ મહાન શાસક ઉપર ધૂળ ઉડાડવાનો એક મહિલાએ પ્રયત્ન કર્યો અને ન્યાયપાલિકાએ તેનો સ્વીકાર પણ કર્યો. કેટલાક લોકો મહાપુરુષો ઉપર ધૂળ ઉડાડીને પણ પ્રસિદ્ધિ મેળવતા હોય છે. જેમ કે અમેરિકાના પ્રમુખ કિલન્ટન ઉપર ધૂળ ઉડાડીને તેમની કર્મચારી મોનિકાએ પ્રસિદ્ધિ મેળવી. જોકે અમેરિકન પ્રજાએ ન્યાયનું ગૌરવ સાચવ્યું અને સાથે-સાથે કિલન્ટનની મહત્તા પણ સાચવી – સ્વીકારી.

એક મુદ્દો આપણે સૌએ સ્વીકારવો જોઈએ કે વિશ્વની મહાન પ્રતિભાઓ મોટા ભાગે ઓવર-સેક્સી હોય છે. કામ પોતે જ ઊર્જા છે. જેમનામાં એ ઊર્જા પ્રચંડ હોય છે, તે જ મહાન કાર્યો કરનારા બનતા હોય છે. જેમનામાં આ ઊર્જા નથી હોતી તે મોટા ભાગે નમાલા અને અતિ સામાન્ય બની જતા હોય છે. જેનામાં પ્રચંડ ઊર્જા ભરી હોય તે કોઈ વાર નાનો-મોટો પ્રસંગ કરી પણ નાખે, પણ એકાદ નાના પ્રસંગને બહુ મોટું રૂપ આપીને પેલી મહાન વ્યક્તિની યશ-હત્યા કરવાનો પ્રયત્ન સમગ્રતાની દૃષ્ટિએ હિતકારી ન કહેવાય.

બીજું, ટૂંકી બુદ્ધિવાળી કેટલીક સ્ત્રીઓ આવી મહાન વ્યક્તિઓની નજીક આવવા તથા તેને આકર્ષવાનો પ્રયત્ન કર્યા કરતી હોય છે. જો તેઓ સફળ થાય તો આગળ વધવા-વધારવાનાં ચરિત્રો કરીને કોઈ કમજોર ક્ષણમાં પેલી વ્યક્તિનું બલિદાન લઈ શકે છે. પછી બધી અપેક્ષાઓ પૂરી ન થતાં અને સંબંધો બગડતાં તે જ નાદાન સ્ત્રીઓ કોઈનો હાથો બનીને પેલી મહાન વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠા ઉપર પ્રહાર કરતી હોય છે. આ રીતે પહેલાં તે વ્યક્તિનું બલિદાન લે અને પછી વ્યક્તિની પ્રતિષ્ઠાનું બલિદાન લે. આમ, બમણું બલિદાન લેવાનું કાર્ય તેઓ કરતી હોય છે. નવાઈ એ છે કે ડબલ બલિદાન લેનારી મોનિકાઓને કશી ઊની આંચ આવતી નથી, કારણ કે આંચ તો આબરૂદારને આવતી હોય છે. કામાચારમાં બન્ને વચ્ચે આબરૂનું પ્રમાણ જેટલું ભિન્ન હશે, તેટલું જ જે આબરૂદાર હશે તેના માટે વધુ ખતરનાક થઈ જશે.

કિલન્ટન અને મોનિકાની આબરૂના પ્રમાણનો ભેદ આકાશ-પાતાળ જેટલો જુદો છે, એટલે તે સરળતાથી પોતાનો નાનો રૂપિયો વટાવીને પેલાના લાખ રૂપિયાને નષ્ટ કરી શકે છે. એટલે તો કહ્યું છે કે આબરૂદાર માણસે તદ્દન ઓછી આબરૂવાળા માણસ સાથેના કામાચાર કે પ્રેમાચારથી દૂર રહેવું જોઈએ, પણ નજીક રહેવું કે દૂર રહેવું એ સંપૂર્ણ રીતે માણસના હાથની વસ્તુ નથી, કારણ કે સમર્થ માણસ પણ આ ક્ષેત્રમાં કમજોર હોય છે. દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ કોઈ યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી નજીક આવે તો તેનાથી ટળવું કે ટાળવું સૌના માટે શક્ય નથી હોતું.

આનો અર્થ એવો પણ નથી કે કોઈ સમર્થ પ્રતિભાને બધું કરવાની છૂટ હોવી જોઈએ, પણ આનો અર્થ એટલો જ છે કે કોઈએ પ્રયત્નપૂર્વક આદરેલી નાની ઘટનાને કોઈના ષડ્યંત્ર દ્વારા એવું મોટું રૂપ આપીને કોઈ મોટી પ્રતિભાનું બલિદાન લઈ લેવા સુધીની વૃત્તિ હિતાવહ નથી. જો કિલન્ટન દોષી હોય તો મોનિકા ક્યાં નિર્દોષ છે? એક મહાન રાષ્ટ્રના મહાન રાષ્ટ્રપતિને પ્રયત્નપૂર્વક ક્રિડનેપ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરનાર અંતે તો રાષ્ટ્રને જ હાનિ પહોંચાડી રહી છે. તેના માટે કોઈ કાયદો નહિ હોય? પ્રજાએ આ રીતે પણ વિચારવું જોઈએ એવો મારો આશય છે. ખરેખર તો કિલન્ટન જેવા સર્વોચ્ચ પદ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિને ફસાવનાર સ્ત્રી તરીકે મોનિકા ઉપર કોર્ટમાં કેસ ચાલવો જોઈએ, જેથી ફરી કોઈ આવી નજીકની સ્ત્રી કોઈ મહાન પુરુષને ફસાવવાના પ્રયત્ન ન કરે, કારણ કે આવી ઉચ્ચ જગ્યાએ બિરાજેલા મહાપુરુષના આવા કાર્યથી દેશને પારાવાર નુકસાન પહોંચી શકે છે. રાષ્ટ્રને બચાવવા માટે પણ આવી સ્ત્રીઓને દંડિત કરવી હિતાવહ છે.

જમ્મુ - કાશ્મીરનો પ્રશ્ન

પાકિસ્તાનનો ભારતવિરોધી સનાતન ‘ઇસ્યુ’ કાશ્મીર છે. પંજાબનો આતંકવાદ શાંત થવા લાગ્યો એટલે તેણે કાશ્મીરના આતંકવાદને વધુ પેટ્રોલ છાંટવા માંડ્યું. તેને સફળતા પણ મળી. ભારતના કેટલાક લોકોના બંધારણના દ્વારા પ્રદત્ત 370મી કલમના હક્કો પાછા ખેંચી લેવાનાં આંદોલનોથી તથા અયોધ્યાની ઘટનાથી કાશ્મીરી મુસલમાનો વધુ ને વધુ દૂર થતા ગયા. તેનો લાભ પાકિસ્તાનને મળવા લાગ્યો. આતંકવાદી શિબિરો દ્વારા પ્રશિક્ષણ આપીને દેશી – વિદેશી – દૂરદેશી હજારો આતંકવાદીઓને કાશ્મીરમાં ઘુસાડી દેવામાં આવ્યા અને હજારો હિન્દુઓ તથા કેટલાક મુસલમાનોને પણ સમૂહમાં જથ્થાબંધ રીતે રહેંસી નાખવામાં આવ્યા. આતંકવાદ એટલો પ્રચંડ બન્યો કે સદીઓથી એકસાથે ભાઈચારાથી રહેનારા પંડિતોને કાશ્મીર છોડીને ઉચાળા ભરવા પડ્યા. કાશ્મીરઘાટી લગભગ હિન્દુ વિનાની થઈ ગઈ.

370મી કલમ હટાવીને જે લોકો પૂરા કાશ્મીરમાં ભારતીયોને વસાવવાનો અધિકાર મેળવવા માગતા હતા તેમણે જોયું કે નવા વસાવવા તો દૂર રહ્યા, જે હતા તે પણ રહી શક્યા નહિ. પ્રાન્તીય સરકાર, કર્મચારીઓ, પોલીસ, વગેરે બધા આતંકવાદની પ્રચંડ ધારાથી પ્રભાવિત થયા. એક નિયમ એવો છે કે કાયદો અને વ્યવસ્થાની સ્થાપના માટે શાસન જેમજેમ વધુ ને વધુ કઠોરતાથી વર્તવા લાગે તેમતેમ અસંતોષ વધવા લાગે. આ અસંતોષ ક્રમેક્રમે વિદ્રોહનું રૂપ ધારણ કરી લે. જો આવા વિદ્રોહને દેશી કે પરદેશી શક્તિઓનું પીઠબળ પ્રાપ્ત થાય તો તે વધુ ઝડપથી મોટું રૂપ ધારણ કરી લે. કાશ્મીરમાં આવું જ થયું. સીમાપારથી બધી રીતે મદદ મળવા લાગી અને અંદરના ભાગમાંથી પણ સારો ટેકો મળવા લાગ્યો. એથી આતંકવાદીઓને સરળતાથી પોતાની પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવાની સુગમતા મળી.

ભારતનું છ-સાત લાખનું લશ્કર કાશ્મીરમાં વર્ષોથી પડ્યું-પાથર્યું છે. આમનેસામનેની લડાઈ લડવી સારી પણ આ પરોક્ષ યુદ્ધ લડવું અત્યંત કઠિન થઈ જાય. કોણ આતંકવાદી છે અને કોણ નિર્દોષ નાગરિક છે તેને ઓળખવો કઠિન. કોઈ ઝપાઝપીમાં નિર્દોષ નાગરિક પણ ગોળીનો ભોગ બને તો લોકો આંદોલનો કરે, સડક ઉપર ઊતરી આવે. તેમને રોકવા માટે ફરી પાછું બળ વાપરો તો ફરી પાછાં માણસો મરે. આવી પરંપરા સતત ચાલતી રહે તો પ્રજામાં વ્યાપક રીતે વિરોધી મોજું પ્રસરી જાય. બળ ન વાપરો તો તમારું અસ્તિત્વ જ જોખમાય, એટલે બન્ને તરફની વિડંબનામાં સેનાને કામ કરવું કઠિન થઈ જાય તે સ્વાભાવિક છે.

બીજું કે સીમાપારના આતંકવાદીઓને પહોંચી વળવા જે રીતે ઉપાયો કરવામાં આવે છે તે અધૂરા અને અધકચરા હોય છે, જેથી આતંકવાદીઓની સાથે થનારી મૂઠભેડોમાં બન્ને પક્ષે લગભગ સરખો મૃત્યુઆંક થઈ જાય છે. આ યોગ્ય નથી. ખરેખર તો એવા ઉપાયો કરવા જોઈએ કે જેથી જનતા અને સેનાના પક્ષે હાનિ થાય જ નહિ અને કદાચ થાય તો તે નજીવી થાય. જેમ કે ઇઝરાયલ આતંકવાદીઓ સામે જે પગલાં ભરે છે તેમાં આતંકવાદીઓનો તો નાશ થાય છે, પણ પોતાના પક્ષે બહુ મોટી હાનિ થતી નથી. આવું ભારતમાં પણ શક્ય છે. જરૂર છે થનારા ઉપાયોમાં પારદર્શિતાની. થોડાંક ઉદાહરણો સાથે સૂચનો કરવાનું મન રોકી શકાતું નથી.

1. સામાન્ય રીતે જમ્મુ-કાશ્મીરનાં દૂર-દૂરનાં હિન્દુબહુલ ગામોમાં આતંકવાદીઓ રાત્રે ત્રાટકે છે. નિશ્ચિત કરેલા એકાદ ઘરને ખોલાવીને, બધાં ઉપર અંધાધૂંધ ગોળીઓ ચલાવીને બધાંને ઠાર મારે છે, તેમાં સ્ત્રીઓ અને બાળકોને પણ છોડવામાં નથી આવતાં અથવા કેટલીક વાર પુરુષોનું અપહરણ કરીને નજીકના જંગલમાં લઈ જઈને બધાંનાં ગળાં કાપી નાખે છે. કેટલીક વાર તો ધીમે-ધીમે રિબાવી-રિબાવીને ગળાં કાપે છે, જેમ કોઈ બકરાને હલાલ કરતા હોય તેમ. પેલો નિર્દોષ માણસ રિબાઈ-રિબાઈને છટ-પટ છટ-પટ થઈને પછી મરતો હોય છે. મરનારની છટપટાહટ અને ચીસોથી આતંકવાદીઓને આનંદ આવે છે. આ પ્રકારની કૂરતાપૂર્વકની હત્યાઓથી લોકો ઉપર ભારે ધાક બેસી જાય છે. ધાકના કારણે કોઈ આતંકવાદીઓની વિરુદ્ધ પોલીસને નથી તો બાતમી આપતા કે નથી કોર્ટમાં સાક્ષી આપતા. આથી સરકારનો પક્ષ કમજોર થાય છે અને સરકાર નિષ્ફળ સિદ્ધ થાય છે.

આવી ઘટનાઓ રોકવા માટે આવું કરી શકાય:

1. જે-જે ગામો સંવેદનશીલ લાગે તે-તે ગામોમાં સેના કે અર્ધસેનાનું થાણું નાખવું જોઈએ (કાશ્મીરી પોલીસ જનતાનો વિશ્વાસ ખોઈ બેઠી છે), જેથી તે લોકોની રક્ષા કરી શકે.
2. ગામમાં પ્રવેશવાના બધા રસ્તાઓ ઉપર એવાં 'સેન્સર' ગોઠવવાં જોઈએ કે આતંકવાદીઓ બેએક, કિલોમીટર દૂર હોય ત્યાંથી જ સૂચના મળી જાય. આવાં 'સેન્સર' ઉપકરણો હવે તો પ્રાપ્ત છે. કદાચ તે ન મળે તો ગુપ્ત રીતે વોકી-ટોકી સાથે માણસને ગોઠવવો જોઈએ. આતંકવાદીઓ છેક ગામમાં ઘરો સુધી પહોંચી જાય ત્યાં સુધી કોઈને ખબર જ ન પડે તેવી અવ્યવસ્થા એ સરકારની દયનીય દશાનું પ્રતીક જ કહેવાય.
3. સંવેદનશીલ ગામોમાં યુવાનોને શસ્ત્રોની તાલીમ અને શસ્ત્રો આપવાં જોઈએ જેથી ઘરમાં રહીને લોકો સામનો કરી શકે. લોકોને સમૂહમાં પ્રત્યાક્રમણ કરતાં શિખવાડવું જોઈએ. સ્ત્રીઓ પણ બહાદુરીપૂર્વક આવાં કાર્યોમાં ભાગ લે તે જરૂરી છે. આ કેવી કરુણતા કહેવાય કે બેચાર આતંકવાદીઓ રાત્રે આવે અને આખા ગામમાંથી એકબે ઘરોને ઘેરી લે, માણસોને ફૂરતાપૂર્વક રહેંસી નાખે અને બિન્દાસ્ત થઈને પાછા ચાલ્યા જાય! આખું ગામ ઘરોમાં પુરાયેલું ફફડ્યા કરે. સરકારે અને જે-તે સંસ્થાઓએ લોકોને જગાડવા જોઈએ, તેમનામાં હિમ્મત અને મર્દાનગી ભરવી જોઈએ.
4. પ્રત્યેક ગામમાં સંદેશાવ્યવહારનાં આધુનિકતમ સાધનો પ્રસ્થાપિત કરવાં જોઈએ, જેથી નજીકની પોલીસ કે સેનાને તરત જ જાણ થઈ શકે. પોલીસ કે સેનાને જાણ થતાં જ તરત જ કાફલો ઊપડે અને આતંકવાદીઓને જબ્બે કરે. ઇંગ્લેન્ડ-અમેરિકામાં ત્રીજી મિનિટે પોલીસ આવી જાય છે તેમ અહીં પણ એવી વ્યવસ્થા ગોઠવવી જોઈએ કે જેથી ઓછામાં ઓછા સમયમાં પોલીસ પહોંચી જાય. પોલીસનાં વાહનો આ રસ્તે જ આવશે તેમ માનીને રસ્તામાં બિછાવેલી સુરંગોથી પોલીસવાહનો અને પોલીસને હાનિ પહોંચાડવાની પૂરેપૂરી સંભાવના હોય જ છે. એટલે જો દિવસ હોય તો તરત જ હેલિકોપ્ટરથી નિશ્ચિત સ્થળે પહોંચી જવાનું અને આતંકવાદીઓનો સફાયો કરી નાખવાનો. જો રાત્રી હોય અને હેલિકોપ્ટરનો ઉપયોગ થઈ શકે તેમ ન હોય તો પોલીસ- કાફલાએ સૌથી આગળની ગાડીમાં એવા લોકોને રાખવાના જેમનો નાશ કરવાનું આતંકવાદીઓને ગમે નહિ, અર્થાત્ પકડાયેલા આતંકવાદીઓનો ઉપયોગ પોલીસે કવચ તરીકે કરવો. આવો પ્રયોગ પ્રત્યેક દિવસની હરફરમાં પણ કરી શકાય, જેથી સુરંગો ગોઠવવાના પરિણામે પોતાના જ સાથીદારો કે સ્વજનોનો નાશ થશે તેવી તેમને ખાતરી થઈ જાય.
5. કદાચ કોઈ આતંકવાદી કોઈ ધર્મસ્થળ કે મકાન વગેરેમાં સંતાઈને પ્રહાર કરતો હોય તો પોલીસે તેના શસ્ત્રની રેંજ કરતાં ઘણી વધારે રેંજવાળું શસ્ત્ર વાપરવાનું, જેથી પોલીસની ગોળી તો આતંકવાદી સુધી પહોંચે પણ આતંકવાદીની ગોળી પોલીસ સુધી ન પહોંચે. હેવી મશીનગન કે તોપ પણ વાપરી શકાય. ઇઝરાયેલવાળા આવા સમયે ટેન્કનો ઉપયોગ કરે છે. પોલીસ અને સેના પાસે તો જેવાં જોઈએ તેવાં શસ્ત્રો હોય જ છે. આતંકવાદીઓની સમકક્ષનાં અને કેટલીક વાર તો તેમનાથી પણ ઊતરતાં શસ્ત્રો સાથે પોલીસને બચાવ કરવા મોકલવી તે આત્મહત્યા જેવું જ ગણાય. આવું કરવાથી પોલીસનો મરણઆંક વધી જાય છે.
6. આતંકવાદીઓએ નાગરિકો વગેરેને બાનમાં પકડ્યા હોય, જેથી તેમના ઉપર પ્રહાર કરી શકાતો ન હોય તો પોલીસે મૂર્છા-ગેસ કે પછી બીજા કોઈ ગેસનો ઉપયોગ કરીને આતંકવાદીઓને જબ્બે કરવા જોઈએ. આમ કરવા જતાં કદાચ કોઈ નાગરિકને હાનિ થાય તોપણ તેની પરવા કરવાની નહિ. કોઈ પણ ભોગે આતંકવાદની આગળ નમતું જોખાય જ નહિ તે ધ્રુવવાક્ય હંમેશાં નિર્ણયમાં પ્રથમ રહેવું જોઈએ.
7. કદાચ કોઈ ખાસ પરિસ્થિતિમાં આતંકવાદીઓની ગોળીઓની રેંજની અંદર સુધી પોલીસને જવું પડે તો એવાં સાધનો વિકસાવવાં જોઈએ કે તેનો નાનોસરખો કિલ્લો બનાવીને પોલીસ પગે ચાલીને પણ છેક નજીક સુધી જઈ શકે. આ કિલ્લો બુલેટપ્રૂફ હોવો જોઈએ અને અંદરનો માણસ પોતાના પગે ચાલીને ચલાવી શકે તેવો હલકી વસ્તુઓથી બનેલો હોય. જો આવો કિલ્લો હોત તો અક્ષરધામમાં જે કમાન્ડોનો ભોગ લેવાયો તે ન લેવાયો હોત.
8. બધાં માધ્યમો દ્વારા આતંકવાદ અને આતંકવાદીઓ પ્રત્યે સૌને ઘૃણા થાય તેવો પ્રચાર કરવો જોઈએ. લોકમાનસનું નિર્માણ મહત્ત્વની વસ્તુ છે. એક તરફ આતંકવાદીઓ પોતે ધર્મનું કોઈ પવિત્ર કાર્ય કરી રહ્યા છે તેવું અમુક લોકોના મનમાં ઠસાવીને આશ્રય તથા

માહિતી મેળવે છે, તો બીજી તરફ પોલીસ તથા લોકોએ બધાં માધ્યમો થકી એવું લોકમાનસ ઊભું કરવું જોઈએ કે આવી રીતે નિર્દોષ લોકોને સમૂહમાં રહેંસી નાખવા તે કોઈ ધર્મકાર્ય ન જ હોઈ શકે તે અત્યંત ઘૃણિત અને પાપી કાર્ય છે. એવું લોકમાનસ ઊભું કરવું જોઈએ.

9. આતંકવાદીઓને આશ્રય, સહયોગ અને માર્ગદર્શન આપનાર સ્થાનિક ગદારોને આતંકવાદીઓ કરતાં પણ ભયંકર અપરાધી માનીને તેમની સાથે એવો કઠોર વ્યવહાર કરવો જોઈએ કે જેથી બીજા કોઈ ગદાર થવાની હિંમત જ ન કરી શકે. આવા લોકોને મીડિયા દ્વારા ખુલ્લા પાડવા જોઈએ અને તેમનો સૌ કોઈએ બહિષ્કાર કરવો જોઈએ.
10. આતંકવાદની સીમાપારની જે બોડો (ચોકીઓ) છે તેનો નાશ કરવામાં આવે તો જ ખરો નાશ થઈ શકે. સૌ જાણે છે કે સીમાપાર કેટલાંય પ્રશિક્ષણકેન્દ્રો ચાલી રહ્યાં છે. યુદ્ધ કર્યા વિના પણ તેનો નાશ કરી શકાય તેવા ઉપાયો કરવા જોઈએ. જો તેવા ઉપાયો શક્ય ન હોય તો પછી છેવટના ઉપાય તરીકે યુદ્ધ પણ કરી લેવું જોઈએ. ખરેખર તો આતંકવાદની ઉત્પત્તિ યુદ્ધ ન કરવાથી કે ન કરી શકવાથી થઈ છે. જો યથા- સમયે યથોચિત રૂપે યુદ્ધ કરી લીધું હોત તો કદાચ આતંકવાદ ફૂલ્યોફાલ્યો ન હોત.

પાકિસ્તાન સાથે યુદ્ધનું મૂળ

દુર્ભાગ્યવશ વર્તમાન આતંકવાદી પ્રવૃત્તિને ઇસ્લામ સાથે જોડવામાં આવે છે. કોઈ કલ્યાણકારી ધર્મ આતંકવાદ ફેલાવે કે આતંકવાદીઓ ઉત્પન્ન કરે તે માનવું એ સૌથી વધુ આઘાતજનક ઘટના કહેવાય. ધર્મ અને આતંકવાદ તો પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વો હોવાં જોઈએ. વિશ્વમાં ચોર – ડાકુ – લૂંટારા – માફિયા, બુટલેગર કે ડોન થનારા હજારો કે લાખો હશે, પણ કોઈ પણ ધર્મ તે બધાનું સમર્થન કરે કે તેમનું પ્રેરક બળ બને તેવું માની શકાય નહિ. ધર્મ તો આવાં બધાં અનિષ્ટોને રોકવાનું કે નાથવાનું સૂચવે છે. પણ 11મી સપ્ટેમ્બરે અમેરિકામાં વિશ્વવ્યાપાર કેન્દ્રના બે ટાવરોનો જે રીતે નાશ કરવામાં આવ્યો અને તેના પરિણામે અબજો ડૉલરની સંપત્તિ અને હજારો માણસોનો નાશ થયો તે પછી પશ્ચિમી મીડિયાએ ખુલ્લુંખુલ્લા આતંકવાદની સાથે ‘ઇસ્લામિક’ શબ્દ જોડી દીધો. હવે તો આ શબ્દ એટલો બધો પ્રચલિત થઈ ગયો છે કે જાણે પ્રત્યેક આતંકવાદને ‘ઇસ્લામિક’ સાથે જોડી દેવાય છે.

જોકે 11મી સપ્ટેમ્બર પહેલાં પણ યુગાન્ડાના ઈદી અમીન, લીબીઆના કર્નલ ગદ્દાફી અને બીજાં અનેક રાષ્ટ્રોમાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે થોડોઘણો આતંકવાદ ચાલતો જ હતો, પણ વિશ્વવ્યાપી ન હતો, એટલે તેની સાથે ‘ઇસ્લામિક’ શબ્દ જોડાતો ન હતો. પણ 11મી સપ્ટેમ્બરે તો સીધો અમેરિકાના નાક ઉપર જ મુક્કો માર્યો અને વિશ્વની સર્વોચ્ચ મહાસત્તાની નસકોરી ફોડી તેને લોહીલુહાણ કરી નાખી ત્યારથી જાણે કે ઇસ્લામ આતંકવાદનો પર્યાય થઈ ગયો હોય તેમ લાગે છે. ઘણા સાચા અને શાંતિ-પ્રિય મુસ્લિમોને તેનાથી અનહદ દુઃખ થાય છે. તેઓને આવું બધું ગમતું નથી, તેમ છતાં નથી તો તેઓ તેને રોકી શકતા કે નથી તદ્દન અલગ થઈ શકતા. આ શાંતિપ્રિય, રાષ્ટ્રવાદી અને માનવતાવાદી મુસ્લિમોની સ્થિતિ સૌથી વધુ કફોડી થઈ ગઈ છે. ધર્મ આવા આતંકવાદનું સમર્થન કરતો જ નથી તેવું કહેનારા ઘણા વિદ્વાનો છે, પણ તેમનો અવાજ કોઈ સાંભળતું નથી. પણ ધર્મ તો જેહાદ કરવાનું કહે છે, માટે કાફરોનો નાશ કરતાંકરતાં મરી ફીટો તેવું કહેનારાઓનો અવાજ ઘણો મોટો છે. અબુધ લોકોને આવો અવાજ વધુ ગમે છે. જેહાદ અને કાફર શબ્દનો મનફાવે તેવો ઉપયોગ કરી શકાય છે અને કરાય છે.

બીજી તરફ પ્રતિદિન પ્રગટ થતાં સમાચારપત્રો વાંચો તો સૌથી વધુ અપરાધોમાં મુસ્લિમોનાં નામો જોવા મળશે. માત્ર ભારતમાં જ નહિ ઈંગ્લેન્ડ, અમેરિકામાં પણ આ હકીકત આઘાતજનક છે. ખરાબમાં ખરાબ અને અધમમાં અધમ કૃત્યોમાં પણ કોઈ ને કોઈ મુસ્લિમને સંડોવાયેલો જોવાય છે. એવું કહેવું કે માની લેવું કે મીડિયાવાળા બધા મુસ્લિમોની પાછળ પડી ગયા છે તે યોગ્ય નથી. ખરેખર તો આવી ઘટનાઓ ઘટતી હોય છે ત્યારે મીડિયા તેને પ્રગટ કરતા હોય છે. હા, એવું બને કે મીડિયા તેમાં મરચું-મીઠું ભભરાવે. તે તો લગભગ બધા જ રંગીન સમાચારોમાં થતું હોય છે. એક સાધુ કે બે પાંચ સાધુઓ વિશે મીડિયા જ્યારે કાંઈક છાપે છે તો તેની અસર પૂરા સાધુસમાજ ઉપર પડતી હોય છે. સારા સાધુઓ પણ બદનામ થતા હોય છે.

આવી સ્થિતિ મુસ્લિમોની પણ થતી હોય તે સ્વાભાવિક છે, પણ તેના પરિણામે પૂરા સમાજને સહન કરવું પડતું હોય છે, જેમ કે જલદીથી નોકરી ન મળવી, વિશ્વાસ ન કરવો, વગેરે. આ બધાના પરિણામે સામાન્ય મુસ્લિમ વધુ ગરીબ, અભણ અને અસહાય બને છે. મુસ્લિમોની કરુણતા એ છે કે ખોટું કામ કરનાર હિન્દુઓની ટીકા કરનારા જેટલા હિન્દુઓ બોલે છે તેવું ખોટું કામ કરનાર કોઈ મુસ્લિમ માટે ટીકા કરનારા મુસ્લિમો ખાસ બોલતા નથી અથવા કહો કે બોલી શકતા નથી. કેટલીક વાર તો ખોટા માણસોને પણ છાવરવાનો પ્રયત્ન કરનારા નીકળી પડે છે. આને તેઓ ધાર્મિક ભાઈચારો માને છે, જે પરિસ્થિતિને વધુ બગાડે છે. હિન્દુઓના પક્ષે પહેલાં તો ગાંધી હતા જ – અત્યારે પણ ખોટાં કાર્યોની ટીકા કરનારા હજારો ગાંધીઓ છે જ, જે અળખા થઈને પણ કહે છે કે હિન્દુત્વના નામે તમે આ ખોટું કરી રહ્યા છો. આવા માણસોને કોઈ હિન્દુ મારી નાખતા નથી કે મારી નાખવાનો ફતવો પણ આપતા નથી. મુસ્લિમ પક્ષે પણ આવા નેક-ટેકવાળા શાંતિપ્રેમી ધર્મગુરુઓ અને વિદ્વાનો થાય તો વાતાવરણ સુધરી શકે તેમ છે, જે અંતે તો સમગ્ર મુસ્લિમોના અને છેવટમાં હિન્દુ અને રાષ્ટ્રના હિતમાં જ હશે.

ઘણી વાર રાજકારણિયાઓ પણ મુસ્લિમોને હાથો બનાવે છે. મુસ્લિમોના મત લેવા માટે બળતામાં પાણી છાંટવાની જગ્યાએ તેઓ પેટ્રોલ છાંટવાનું કામ કરી વહાલા થવા પ્રયત્ન કરે છે. કદાચ આવું કરવાથી તેમને તો જથ્થાબંધ મત મળી જાય, પણ મુસ્લિમો હતા ત્યાં ને ત્યાં જ અથવા તો હતા ત્યાંથી પણ નીચા આવી જાય છે. એથી તેમની સામાન્ય પરિસ્થિતિ સુધરવાની જગ્યાએ ઊલટાની વધુ બગડે છે.

મુસ્લિમો માટે સૌથી વધુ જરૂરી છે આર્થિક સ્થિતિ સુધારવાની. સદીઓ સુધી રાજશાસન કરનારી આ પ્રજા અત્યારે માત્ર ભારતમાં જ નહિ, વિશ્વભરમાં તેની આર્થિક, શૈક્ષણિક અને જીવનનાં બીજાં ઘણાં ક્ષેત્રોમાં દિનપ્રતિદિન વધુ ને વધુ પછાત થતી જાય છે. તેની ચિંતા અને તેના સાચા ઉપાયો કરનારા નેતાઓ તેમની પાસે જોઈએ તેવા નથી. એવું લાગે છે કે તેમનું સમગ્ર ઘડતર ધર્મસ્થાનોમાંથી ધાર્મિક માણસો દ્વારા થાય છે, તેથી તેને બહુ સરળતાથી ચુસ્ત ધાર્મિક તો બનાવી શકાય છે. આ ચુસ્ત ધાર્મિકતાની પરાકાષ્ઠા એ પણ થઈ શકે છે કે તથાકથિત જેહાદ કે ધર્મકાર્ય કરવા માટે પોતાનું બલિદાન આપનારા કેટલાય યુવાનો તૈયાર થઈ જાય છે. આ જેવોતેવો ત્યાગ નથી. જેટલા કુરબાની આપનારા મુસ્લિમ યુવાનો તૈયાર કરી શકાય છે, તેટલા હિન્દુ યુવાનો તૈયાર કરી શકાતા નથી.

પણ ફરીફરીને પ્રશ્ન એ થાય છે કે કુરબાની કોના માટે? કયા કામ માટે? માનો કે અક્ષરધામમાં આતંક મચાવનારા બે યુવાનો કુરબાન થઈ ગયા, પણ કોના માટે? શા માટે? શું મેળવવા માટે? અને બીજાને નુકસાન પહોંચાડવા સિવાય બીજું શું મળ્યું? નુકસાન પહોંચાડીને કોઈ સુખી ન થઈ શકે. ખરેખર તો તેથી તે પોતાને તથા પોતાના માણસોને જ નુકસાન પહોંચાડે છે. આને સાચી કુરબાની ન કહી શકાય, પણ કોણ સમજાવે? કોણ સમજે?

ભાઈચારાનો અર્થ માત્ર પોતાના ફિરકા પૂરતો જ સીમિત ન કરાય. પૂરી માનવતા સાથે હાર્દિક રીતે ભાઈચારો હોવો જોઈએ. એમાં જ સૌનું કલ્યાણ છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ જીવનપર્યંત આ કામ કર્યું હતું, પણ તે સફળ ન રહ્યા. ધાર્મિક કારણોસર દેશના ટુકડા થયા. મારી દષ્ટિએ તેથી વધુ નુકસાન તો મુસ્લિમોને જ થયું. તેમણે જે કાંઈ પ્રાપ્ત કર્યું તેના કરતાં ખોયું ઘણું. બહુ મોટી આશા અને ઉમંગોથી પાકિસ્તાન બનાવ્યું. હજારોનો રક્તપાત થયો, પણ આટલાં વર્ષો પછી પણ શાંતિ સ્થાપિત નથી થઈ શકી. ભારતમાં તો કોઈ-કોઈ વાર હિન્દુ-મુસ્લિમ લડી પડે છે, બેપાંચ હત્યાઓ કે આગજનીની ઘટનાઓ ઘટે છે, થોડા દિવસો પછી પાછા એક થઈ જાય છે. પણ પાકિસ્તાનમાં તો મુસ્લિમો-મુસ્લિમો લડે છે, તે પણ નમાજ પઢતાં પવિત્ર - મસ્જિદમાં ગોળીઓની ધણધણાટી મચાવીને કેટલાય નમાજીઓનાં ઢીમ ઢાળી દેવાય છે, કારણ કે એક પક્ષ સુન્નીઓનો છે તો બીજો પક્ષ શિયાઓનો છે, જે એકબીજાને સહન કરી શકતા નથી. ભારતમાં તો હજારો હિન્દુ સંપ્રદાયો છે. બધા હળીમળીને રહે છે. આવી ધાર્મિક સહિષ્ણુતા કેમ પ્રસ્થાપિત કરી શકાતી નથી?

મારી સમજણ પ્રમાણે બધા ધર્મગુરુઓને રાજકારણથી દૂર રાખવા જોઈએ, કારણ કે મોટા ભાગના ગુરુઓમાં સહિષ્ણુતા કાં તો હોતી નથી, કાં તો ઘણી ઓછી હોય છે. તેઓ હંમેશાં પોતાના ફિરકાનું જ સર્વોચ્ચ ગીત ગાયા કરતા હોય છે. બીજા ફિરકા અથવા સંપ્રદાયોને તેઓ ફૂટી આંખે પણ જોઈ શકતા નથી હોતા. બસ, અહીંથી પ્રજા-પ્રજા વચ્ચે ભેદ અને વિદ્વેષ પેદા થાય છે, જે છેવાડાના ગરીબ માણસને પીડે છે. પાકિસ્તાનમાં હવે હિન્દુ-મુસ્લિમોનાં રમખાણો તો નથી થતાં, કારણ કે રમખાણ કરી શકે તેવા અને તેટલા હિન્દુઓ હવે ત્યાં છે જ નહિ, પણ મુસ્લિમોનાં અંદર-અંદરનાં રમખાણો પહેલાં કરતાં પણ વધુ ભયંકર થવા લાગ્યાં છે. પ્રજા અશાંત અને દુઃખી છે.

બીજી તરફ શાંતિનો દેશ થવાની જગ્યાએ અત્યારે વિશ્વમાં તેને આતંકવાદી દેશ માનવામાં આવી રહ્યો છે. તેના નાગરિકોને આતંકવાદી હોવાની શંકાથી જોવાય છે. અમેરિકા વગેરે મિત્રદેશોમાં તેમનો પ્રવેશ બહુ જ કઠિન અને અપમાનજનક બની ગયો છે. તેમના ફોટા, હાથનાં આંગળાંનાં નિશાનો વગેરે એવી રીતે લેવાય છે જાણે કે તે કોઈ અપરાધી - રીઢા ચોર વગેરે હોય. આ બધું કેમ થયું? કોણે કર્યું? કારણ કે લોકોને વધુ ને વધુ ચુસ્ત ધાર્મિકતાનો 'કેઝ' આપવામાં આવ્યો છે. રાજશાસન ઉપર ચુસ્ત ધાર્મિક નેતાઓની પકડ આવી ગઈ. સૌને એવી આશા આપવામાં આવી કે દેશનાં દુઃખોનું કારણ ધર્મવિરુદ્ધ જીવન છે. એથી જો પ્રજાને સુખી કરવી હોય તો

તેને વધુ ને વધુ યુસ્ત ધાર્મિક બનાવવી જોઈએ. આ કામ ધર્મશિક્ષણ આપતી સંસ્થાઓ જ કરી શકે. બાળકોને નાની ઉંમરથી જ આવી સંસ્થાઓમાં મોકલવાં જોઈએ અને પહેરવેશ, રહન-સહન-બધું જ યુસ્ત ધાર્મિક ઢાંચામાં ઢળેલું હોવું જોઈએ.

આ કારણે મુસ્લિમોમાં શૈક્ષણિક રીતે બે ભાગ પડી ગયા: એક કોલેજોનું શિક્ષણ લેનારો વર્ગ અને બીજો માત્ર ધાર્મિક સંસ્થાઓમાંથી શિક્ષણ લેનારો વર્ગ. આ બન્નેમાં કોલેજોમાંથી શિક્ષણ મેળવનારો વર્ગ અપેક્ષાકૃત વધુ ઉદાર, સહિષ્ણુ અને પરિસ્થિતિને સાચી રીતે સમજી શકનારો હોય છે, જ્યારે માત્ર ધાર્મિક સંસ્થાઓમાં શિક્ષણ લેનારો વર્ગ તેવો નથી હોતો. હવે ઘણાં મુસ્લિમ રાષ્ટ્રોમાં આ વર્ગો વચ્ચે સંઘર્ષ શરૂ થઈ ગયો છે. અફઘાનિસ્તાનના તાલિબાનો તેનું ઉદાહરણ છે. પેલા ઉદાર વર્ગ પાસેથી આ યુસ્ત વર્ગ સત્તા છીનવીને પૂરા રાષ્ટ્રને પોતાના જેવું યુસ્ત બનાવવા માગે છે.

ઈરાનમાં આવું જ થયું. બીજા આરબ દેશો અને મુસ્લિમ દેશોમાં આવું કરવાનો સંઘર્ષ ચાલી રહ્યો છે. યુસ્ત વર્ગ એવું માને છે કે અત્યારે જે રાજશાસન થાય છે તે સાચું ઇસ્લામિક રાજ્ય છે જ નહિ. તેમની પોતાની વ્યાખ્યા પ્રમાણે સાચા ઇસ્લામિક રાજ્યની સ્થાપના માટે તેઓ ખૂનખાર લડાઈઓ લડી રહ્યા છે. કલ્પના કરો કે બધા જ મુસ્લિમ દેશોમાં પેલા યુસ્ત લોકોની ઇચ્છા પ્રમાણેનું યુસ્ત રાજ્ય સ્થાપિત થઈ જાય તો આ દેશો કેવા બની જાય? તાલિબાનોનું અફઘાનિસ્તાન તેનો નમૂનો કહી શકાય. ફરી પાછું કહેવાનું મન થાય છે કે યુસ્ત ધર્મગુરુઓને રાજ્યશાસનથી દૂર રાખો. ફિરકા-પરસ્તીને મહત્ત્વ ન આપો. બની શકે તો તેમને દબાવો. (આ નિયમ હિન્દુઓ માટે પણ તેટલો જ પ્રસ્તુત છે.)

મુસ્લિમોનો યુસ્ત ઇસ્લામિક રાજ્ય બનાવવાનો પ્રભાવ હિન્દુઓના એક વર્ગ ઉપર પણ પડ્યો છે. તે પણ હવે ગામેગામ ‘હિન્દુ રાષ્ટ્ર’નાં બોર્ડ લગાવવા માંડ્યો છે. જે હિન્દુ પ્રજા સ્વભાવથી ઉદારતાવાદી હતી, ‘ધર્મનિરપેક્ષતા’માં માનનારી હતી તે પ્રજા હવે પ્રતિક્રિયાસ્વરૂપે યુસ્ત ધાર્મિક રાજ્યની સ્થાપના કરવાના કામમાં લાગી રહી છે. તેને રોકવાનું એક જ કારણ બની શકે કે મુસ્લિમોમાં યુસ્ત થનારો વર્ગ ઉદાર બને, સહિષ્ણુ બને અને એકતાને પ્રાધાન્ય આપે.

મહાત્મા ગાંધીજીએ ‘સર્વધર્મસમભાવ’ના સિદ્ધાંતને સક્રિય રૂપ આપવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા હતા. એમાં “ઈશ્વર – અલ્લા તેરો નામ, સબકો સન્મતિ દે ભગવાન”વાળી ધૂન પણ હતી. આજે પણ આ ધૂન હિન્દુઓ પ્રેમથી ગાય છે, પણ કોઈ મસ્જિદમાં આ ધૂન ગવાતી સંભળાતી નથી. એવું લાગે છે કે ગાંધીજીનો એકતાનો આદર્શ એકપક્ષીય રહ્યો, અર્થાત્ મુસ્લિમો તરફથી તેને પૂરા હૃદયથી સાથ ન મળ્યો હોય એવું લાગે છે. ગાંધીજીની પ્રાર્થનામાં જે બધા ધર્મના મંત્રો બોલાતા હતા તેવી પ્રાર્થના ખરેખર ઇસ્લામમાં કરી શકાય કે કેમ તેની તપાસ થવી ઘટે. જો પોતાના સિવાયના બધા કાફિર જ હોય તો કાફિરોના મંત્રો, દેવો, વિધિઓ વગેરે કેવી રીતે માન્ય થઈ શકે? જો આવી માન્યતાની શક્યતા જ ન હોય તો ઉદારતા - ખાસ કરીને ધાર્મિક ઉદારતા - શક્ય બને કે કેમ તે જોવું રહ્યું.

પાકિસ્તાની હુમલા

પાકિસ્તાન થયા પછી તેનું આંતરિક અને બાહ્ય રૂપ કેવું હોવું જોઈએ તેનું ઘડતર કરવાનો પ્રશ્ન બહુ મહત્ત્વનો હતો. કાયદે આઝમ બહુ ચુસ્ત મુસલમાન ન હતા. તેમણે દેશ-દુનિયા જોયાં હતાં અને તેમના ઉપર નહેરુજીની જેમ જ પશ્ચિમની પણ અસર હતી. પણ ધર્મને માધ્યમ બનાવ્યા વિના અલગ પાકિસ્તાન મળવું શક્ય ન હતું, એટલે તેઓને કદાચ ઉપરઉપરથી ચુસ્ત થવું પડ્યું હશે. પણ પાકિસ્તાન મળી ગયા પછી વાત પૂરી ન થઈ. ધાર્યા કરતાં તેમને ઘણું વધારે મળ્યું, તેમ છતાં તેમને જૂનાગઢ ન મળ્યું, હૈદરાબાદ ન મળ્યું અને કાશ્મીર પણ ન મળ્યું. જૂનાગઢ, હૈદરાબાદ વગેરે રાજ્યોને સરદારની કુનેહથી ભારતે પોતાનામાં ભેળવી દીધાં પણ કાશ્મીર માટે તે ગલ્લાંતલ્લાં કરતું હતું. ત્યાંના મહારાજા સ્પષ્ટ ન હતા. અને સૌથી મોટી વાત તો એ હતી કે કાશ્મીર મુદ્દો સરદાર પાસે ન હતો. જે કુનેહથી સરદારે છસ્સો ઉપરનાં રજવાડાં ટપોટપ ભારતમાં ભેળવી દીધાં તે કુનેહનો ઉપયોગ કાશ્મીરમાં ન લેવાયો.

જૂનાગઢ-હૈદરાબાદ વગેરે ખોઈ બેસવાથી ધૂંઆપૂંઆ થયેલા જિન્હાસાહેબે કાશ્મીરમાં નાગરિકોના વેશમાં સૈનિકો મોકલી દીધા. મહારાજાની આંખ ઊઘડી અને તેમણે મોડેમોડે પણ ભારતમાં ભળવાની સહી કરી દીધી. પેલી તરફ પાકિસ્તાની ગુપ્ત સૈનિકો છેક શ્રીનગર સુધી પહોંચી ગયા હતા. ફરીથી સરદારની કુનેહનો ઉપયોગ થયો. સરદારે વિમાનમાર્ગે સેના મોકલી અને શ્રીનગરને બચાવી લેવાયું. આપણી સેનાએ આકાન્તાઓને પાછા ધકેલવા માંડ્યા, પણ પં. નહેરુ વચ્ચે પડ્યા અને યુદ્ધવિરામ સ્વીકારી લીધો. યુદ્ધ અધૂરું રહ્યું અને પ્રશ્ન પણ અધૂરો રહ્યો, તે હજી સુધી ઉકેલાયો નથી. ખરેખર તો પૂરું કાશ્મીર પાછું લીધા પછી જ યુદ્ધવિરામ સ્વીકારવાનો હતો, પણ રાષ્ટ્રસંઘના આદેશને તરત જ માન્ય રાખીને, સેનાપતિઓની અવગણના કરીને પણ યુદ્ધવિરામ સ્વીકારાયો તે હજી ચાલુ છે.

આઝાદી પછીનું આ પ્રથમ યુદ્ધ હતું જે પાકિસ્તાને શરૂ કર્યું હતું. ભારત પોતે રાષ્ટ્રસંઘમાં ગયું હતું ને પ્રશ્ન ઉકેલ્યા વિના રાષ્ટ્રસંઘને દખલગીરી કરવાનો મોકો આપ્યો હતો. આ યુદ્ધમાં ભારતે જમ્મુ-કાશ્મીરનો 1/3 ભાગ ખોયો તે હજી પણ પાકિસ્તાનના કબજામાં છે. તેને તે “આઝાદ કાશ્મીર” કહે છે. રાષ્ટ્રસંઘે જે નિર્ણયો કરેલા તેમાંના બે મહત્ત્વના છે: (1) પાકિસ્તાન જમ્મુ-કાશ્મીરના ક્ષેત્રમાંથી પોતાની સેના પાછી ખેંચી લે અને (2) તે પછી ભારત પૂરા ક્ષેત્રમાં જનમતસંગ્રહ કરાવે, વગેરે. અહીં ધ્યાન દેવાની બાબત એ છે કે પહેલાં પાકિસ્તાન જમ્મુ-કાશ્મીરના ક્ષેત્રને ખાલી કરે પછી જનમતસંગ્રહ થાય. પાકિસ્તાન પહેલી શરતની તો વાત જ નથી કરતું અને બીજી શરતની વાત કર્યા કરે છે કે ભારત કાશ્મીરમાં જનમતસંગ્રહ કરાવે. જોકે ભારતે આ અઘોષિત પ્રથમ યુદ્ધ પછી કેટલીય વાર વિધાનસભા અને લોકસભાના ચુનાવો કરાવ્યા છે એ જનમત જ કહેવાય.

ભારત સાથેના આ પ્રથમ યુદ્ધમાં પાકિસ્તાનને તો લાભ જ થયો. તેને પૂરું ક્ષેત્ર ન મળ્યું તોપણ 1/3 ભાગ તો મળ્યો જ. વધારામાં તેને હુંજા, ચિત્રાલ, સ્વાત અને ગીલગીટનો ભાગ પણ મળી ગયો. આટલાં વર્ષો પછી પણ આ ક્ષેત્ર ભારત માટે માથાનો દુખાવો બન્યું છે. યુદ્ધથી પ્રશ્ન ઉકેલતાં ન આવડ્યો તેનું આ પરિણામ છે. આ યુદ્ધમાં આપણે પૂરું ક્ષેત્ર પાછું લઈ શકીએ તેમ હતા, પણ નહેરુજી યુદ્ધનેતા ન હોવાથી પૂરું યુદ્ધ કરી શક્યા નહિ. જો આપણે પૂરું ક્ષેત્ર પાછું લઈ લીધું હોત તો આપણને આટલા ફાયદા થાત:

1. આ પ્રશ્ન કાયમ માટે ઉકેલાઈ ગયો હોત.
2. હુંજા, સ્વાત, ગીલગીટ વગેરે રિયાસતો પાકિસ્તાનમાં ન જાત.
3. ચીન-રશિયા વગેરે મહાસત્તાઓ સાથે પાકિસ્તાનની સીમા ન લાગત. એથી ભવિષ્યના કોઈ યુદ્ધમાં ચીન પાકિસ્તાનને સીધી મદદ ન કરી શકત. અત્રે એ યાદ આપવું જોઈએ કે પાકિસ્તાને ચીનને રાજી કરવા કાશ્મીરના તે ભાગનો કેટલોક ભાગ ચીનને સોંપી દીધો છે, જેમાં ચીને પાકો રસ્તો બાંધીને ચીન-પાકિસ્તાનને જોડી દીધાં છે.
4. સિંધુ, રાવી, ચિનાબ, ઝેલમ, સતલજ, બિયાસ વગેરે નદીઓનાં પાણીની સંધિમાં ભારતને લાભ થાત. પણ અફસોસ કે આ યુદ્ધ આપણને જીતતાં ન આવડ્યું અને વગર જોઈતી રાષ્ટ્રસંઘની જનમતની વાત આપણા ગળામાં આવી પડી.

એ પછી કચ્છ, જમ્મુ-કાશ્મીર અને બાંગ્લાદેશનાં યુદ્ધો થયાં, જેમાં કચ્છના યુદ્ધમાં ટ્રિબ્યુનલ માન્ય કરીને ભારતે કેટલીક જમીન ખોઈ. તે પછી તરત જ 1965માં પાકિસ્તાને યુદ્ધ શરૂ કર્યું, જેમાં તાશ્કંદ-કરાર કરતી વખતે આપણે પ્રધાનમંત્રી લાલબહાદુર શાસ્ત્રીને ખોયા. આ યુદ્ધમાં બન્ને પક્ષે ભારે ખુવારી થઈ, પણ એકે પક્ષને ખાસ કંઈ મળ્યું નહિ. વાત હતી ત્યાં ને ત્યાં જ રહી ગઈ. એ પછી 1971માં પૂર્વ-પાકિસ્તાનમાં યુદ્ધ થયું જેમાં આપણે ભારે વિજય મેળવ્યો અને પાકિસ્તાનના બે ટુકડા થઈ ગયા (જે પ્રથમથી જ ભૌગોલિક રીતે હતા). આપણને આ યુદ્ધ લડતાં આવડ્યું. વીરાંગના પ્રધાનમંત્રી ઇન્દિરા ગાંધીએ પૂરેપૂરી મુત્સદ્દીગીરી અને રણ-કૌશલ બતાવ્યું. કદાચ આ એક જ યુદ્ધ હતું જેમાં આપણે ભારે સફળતા મેળવી. પણ ટેબલ ઉપર સંધિ કરતાં ન આવડી એટલે ટેબલ ઉપર જીતેલું ખોઈને હારી ગયા. પોતાના બે ટુકડા કર્યાનો પાકિસ્તાનને હજી પણ ડંખ છે અને તે ઇચ્છે છે કે ભારતના અનેક ટુકડા કેમ કરાવી નાખવા અને તેની પેરવી તે સતત કરી કરે છે.

ઇકોતેરના યુદ્ધ પછી ભારતમાંથી રાજકીય રીતે અહિંસાવાદ સમાપ્ત થઈ ગયો. ભારત શસ્ત્રો અને સેનાના નવીનીકરણ તરફ વળ્યું. તેને વાસ્તવિકતાનું વધુ ભાન થયું. દિવાસ્વપ્ન પૂરું થયું. જોતજોતાંમાં ભારત શક્તિશાળી રાષ્ટ્ર થઈ ગયું. પાકિસ્તાન સમજી ગયું કે ત્રણ-ત્રણ વાર યુદ્ધ કરવાની પહેલ તેણે કરી હતી, પણ હવે તેવું કરવું આત્મઘાત જ થઈ જશે, એટલે યુદ્ધની શરૂઆત કરવાની મૂર્ખતા કરવાથી તે દૂર રહ્યું. પણ બદલો તો લેવો જ હતો. તેણે નવા પ્રકારનું યુદ્ધ શોધી કાઢ્યું. ભારતનાં અસંતુષ્ટ તત્ત્વોને સર્વ રીતે પૂરી મદદ કરીને આંતરિક તોડફોડ, હિંસા કરાવીને ભારતને તોડી નાખો કે પછી થકવી નાખો. પંજાબ, નાગાલેન્ડ, આસામ, વગેરે અનેક ભાગોમાં તેણે આવાં ‘પરોક્ષ યુદ્ધો’ અથવા કહો કે આતંકવાદી યુદ્ધો શરૂ કરાવ્યાં. એમાં હજારો માણસો મરાયાં, દેશના ખૂણા સળગતા રાખ્યા જેથી ભારતને પુષ્કળ ખર્ચ અને જનહાનિ ભોગવવાં પડ્યાં. તોપણ હજી સુધી ભારતનો કોઈ ટુકડો અલગ કરી શકાયો નથી. હજી આજે પણ ભારત અખંડ છે પણ પરેશાન છે.

ઇકોતેરના યુદ્ધ પછી બન્ને દેશોમાં ભારે પરિવર્તન આવ્યું. બન્ને દેશો પરમાણુ-શસ્ત્રોથી સંપન્ન થઈ ગયા. પશ્ચિમી વિશ્વને આ જરાય ન ગમ્યું. પણ મારી દષ્ટિએ અણુઆયુધો પ્રાપ્ત કર્યા પછી ભારત વધુ પરેશાન થયું. તેના મિત્રો ઓછા થઈ ગયા અને પાકિસ્તાની અણુશસ્ત્રોનો ભય વધી ગયો. ભારતનાં અણુશસ્ત્રોનું મૂલ્ય ત્યારે જ થઈ શકે જ્યારે પાકિસ્તાન પાસે તેવાં શસ્ત્રો ન હોય. ભારતે અણુશાસ્ત્રોનો પ્રથમ પ્રહાર ન કરવાની વારંવાર દુહાઈ આપીને આંતરરાષ્ટ્રીય વિશ્વને તો કદાચ સંતોષ આપ્યો હશે પણ તેથી પાકિસ્તાનની હિંમત વધી ગઈ હશે. કારણ કે તે નિર્ભય થઈ ગયું. મને લાગે છે કે અણુશસ્ત્રોના નિર્માણમાં પાકિસ્તાન સામે ભારત થાપ ખાઈ ગયું છે. ભારતને ભ્રમણા રહી કે હજી દશ-વીસ વર્ષ સુધી પાકિસ્તાન અણુશસ્ત્રો બનાવી શકશે નહિ. પણ આપણા ગુપ્તચરખાતાને ખબર ન પડી કે પાકિસ્તાનનો એક ગુપ્ત સંબંધ ઉત્તર કોરિયા સાથે પણ જોડાયેલો છે, જ્યાંથી મિસાઈલ અને અણુશસ્ત્રોના જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનું આદાન-પ્રદાન થઈ રહ્યું છે.

ખરેખર તો કોઈ પણ દેશ ભલે ને વીજળી ઉત્પન્ન કરવા માટે અણુ-રિએક્ટરો ચાલુ કરે, પણ ત્યારથી જ સમજી લેવાનું કે તે અણુબૉમ્બ બનાવશે. પાકિસ્તાનમાં અણુ-રિએક્ટરો ચાલુ થયાં ત્યારથી જ ઇઝરાયેલને ભય અને ગંધ આવી ગયાં હતાં કે અહીં પાકિસ્તાની નહિ, ઇસ્લામિક અણુબૉમ્બ થશે અને તેનું લક્ષ્ય બીજું કોઈ નહિ, ભારત અને ઇઝરાયેલ હશે. તેણે અણુ-રિએક્ટરો તોડી નાખવાની ભારતને સલાહ આપી, પણ આપણી પાસે જિગરનો અભાવ હતો. ઇઝરાયેલે પોતે તોડી પાડવાની ઓફર કરી, પણ જામનગરમાં વિમાનોને તેલ ભરી આપવાનું કહ્યું. આપણે તેમાં પણ સંમત ન થયા અને હવે પોતાની જ ઉપેક્ષાથી ઊભી થયેલી મુશ્કેલીઓ ભોગવી રહ્યા છીએ.

ફરી પાછું પાકિસ્તાને કારગીલ સળગાવ્યું. આપણને છેક સુધી કશી ગંધ ન આવી, પણ ઘણાં બલિદાન આપીને આપણે પહોંચી વળ્યા. જોકે કારગીલ ખાલી કરાવવાનો થોડો યશ અમેરિકાના પ્રમુખ ક્લિન્ટનને પણ આપવો જોઈએ. યુદ્ધ કરવાનો એક મોકો ભારતને મળ્યો, પણ આપણે ઠંડા રહ્યા. એમ સમજીને કે ચાલો હવે શાંતિ થઈ જ છે, પણ શાંતિ ન થઈ, ઊલટાનો આતંકવાદ વધતો ગયો. પાકિસ્તાનને સમજવામાં આપણે સતત ભૂલ કરતા રહ્યા છીએ. તે યુદ્ધોન્માદી રાષ્ટ્ર છે અને હિન્દુઓ પ્રત્યે તેને જન્મજાત ધિક્કાર છે. આ

ધિક્કારને લાહોર બસયાત્રાથી કે આગ્રાની સંગીત-મહેફિલ કરવાથી પ્રેમમાં બદલી શકાય નહિ, ભલે ને દિલ્હીની ગાદીએ કોઈ નવા ગાંધી આવી જાય.

પાકિસ્તાની આતંકવાદીઓ છેક સંસદભવન ઉપર ત્રાટક્યા, હાહાકાર થઈ ગયો. તેમની જિગર અને યોજનાને દાદ આપવી જોઈએ. આપણું ગુપ્તચરખાતું સદાની માફક અહીં પણ નિષ્ફળ ગયું. જોકે રક્ષકો સફળ રહ્યા. પોતાનાં બલિદાનો આપીને પણ તેમણે સંસદને બચાવી લીધી. જો આતંકવાદી મહત્ત્વના માણસોને બાન પકડવામાં સફળ રહ્યા હોત તો વિમાનપ્રકરણની માફક ફરી પાછા આપણે કેટલાય આતંકવાદીઓને છોડી મૂકવા પડ્યા હોત. પોતાનું બલિદાન આપનાર રક્ષકોનું રાષ્ટ્ર સદા આભારી રહેશે.

મોટામોટા નેતાઓ વર્ષોથી પાકિસ્તાનને સતત ધમકીઓ આપતા રહ્યા છે, પણ તેમની ધમકીઓની અસર દેશવાસીઓ ઉપર જ થતી નથી તો પાકિસ્તાન ઉપર તો થાય જ શી? સીમાપારનો આતંકવાદ બંધ થતો નથી. હવે તો જમ્મુ-કાશ્મીરનો ભાગ જ તેમનું લક્ષ્ય થયો છે. દક્ષિણમાં છેક કન્યાકુમારી સુધી તે નખ ભરાવે છે. તેને અહીં દેશમાંથી પણ આતંકવાદી તત્ત્વો પૂરતાં મળી રહે છે. પ્રધાનમંત્રી વારંવાર હુંકાર કરે છે કે હવે અમે આતંકવાદનો સંપૂર્ણ નાશ કરીશું તેવી અમારી ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા છે, પણ કેવી રીતે અને ક્યારે આ પ્રતિજ્ઞા પૂરી થશે તેની કશી પ્રતીતિ નથી થતી.

પાકિસ્તાની આતંકવાદ

પાકિસ્તાની હરકતોથી છેલ્લાં 15-20 વર્ષોથી ભારત હેરાન-પરેશાન થઈ રહ્યું છે. તેની અતિ-સહનશક્તિ હવે તેની કમજોરી ગણાવા લાગી છે. પ્રજા અકળાઈ ઊઠી છે: હવે ક્યાં સુધી સહન કર્યા કરશો? અને અંતે આપણા કવિહૃદય પ્રધાનમંત્રીએ ઘોષણા કરી દીધી કે “અબ આરપારકી લડાઈ હોગી.” લોકોને થયું કે યુદ્ધ જરૂર થશે. સેના અને શસ્ત્રો સીમાડાઓ તરફ ચાલ્યાં અને ગોઠવાયાં પણ ખરાં. સાગરસેનાએ મોરચા લઈ લીધા: “હવે હુકમ કરો એટલી વાર! અમે બધા થનગની રહ્યા છીએ. આરપારની લડાઈ ભલે થઈ જાય.” પણ અમેરિકાના મોટામોટા નેતાઓના આંટાફેરા ભારતમાં વધી ગયા. અમેરિકા અને પશ્ચિમી રાષ્ટ્રોને પૂરી ખાતરી હતી કે જો યુદ્ધ થયું તો થોડા જ દિવસોમાં અણુયુદ્ધ થઈ જશે. બન્ને પક્ષે મહાવિનાશ સર્જશે.

બીજું, 11મી સપ્ટેમ્બર પછી અફઘાનિસ્તાન ઉપર આક્રમણ કરવામાં જૂના દોસ્ત પાકિસ્તાને પોતાની પ્રજાનો વિરોધ સહન કરીને પણ અમેરિકાને પૂરેપૂરો સાથ આપ્યો હતો અને તે સાથ ચાલુ હતો એટલે અમેરિકા પાકિસ્તાનનું આભારી હતું. જો ભારત-પાક વચ્ચે યુદ્ધ થાય તો અફઘાનિસ્તાનના અમેરિકી મિશનને મોટો ફટકો પડે તેવું હતું. કદાચ તેથી અને કદાચ ભીષણ નરસંહાર રોકવા માટે અમેરિકાએ ભારત ઉપર દબાણ કર્યું. ભારત દબાયું અને અંતે “આરપારકી લડાઈ” કર્યા વિના જ આપણે આપણી સેનાને પાછી બેરકોમાં ગોઠવી દીધી. આવું કરતાં પહેલાં અમેરિકા પાસેથી જે આશ્વાસનો મેળવવાં જોઈએ તે આપણે ન મેળવ્યાં – કદાચ મેળવ્યાં હશે તો તે પૂરાં ન થયાં. મારી સમજણ પ્રમાણે આપણે આટલાં આશ્વાસનો અમેરિકા પાસેથી મેળવવાં જોઈતાં હતાં:

1. પાકિસ્તાન હવે સંપૂર્ણ રીતે આતંકવાદ બંધ કરશે.
2. પાકિસ્તાન આતંકવાદી શિબિરો સમાપ્ત કરશે અને આતંકવાદીઓને આર્થિક કે શસ્ત્રસામગ્રી વગેરેની કશી જ મદદ કરશે નહિ.
3. ભારતના વૉન્ટેડ આતંકવાદીઓ તરત જ ભારતને પાછા સોંપી દેવામાં આવશે, જેથી તેમને ન્યાયાલયમાં ઊભા કરી શકાય.
4. ભારતની માફક પાકિસ્તાન પણ પ્રથમ અણુહુમલો નહિ કરવાની બાંહેધરી આપે અને તેની ખાતરી માટે કોઈ યોગ્ય વિશ્વસનીય વ્યવસ્થા ગોઠવે.
5. પાકિસ્તાન ભારતની હિન્દુ-મુસ્લિમ કોમોમાં કોમી એજલાસને હાનિ ન પહોંચાડે.
6. સીમલા અને લાહોર ઘોષણા પ્રમાણે કાશ્મીર કે બીજા જે કોઈ પ્રશ્નો હોય તે માત્ર બન્ને દેશોના પ્રશ્નો છે, તેમાં ત્રીજા કોઈ દેશને ભેળવવામાં ન આવે.
7. આ બધાં આશ્વાસનો આપ્યા પછી પણ પાકિસ્તાન જો તેનું પાલન ન કરે તો અમેરિકાએ ભારતને સાથ આપવો જોઈએ... વગેરે.

પણ મને લાગે છે કે આપણને સંધિ કરતાં આવડતું નથી. આઝાદી પૂર્વનો અને આઝાદી પછીનો પૂરો ઇતિહાસ તેનો સાક્ષી છે. કદાચ આમાંથી એક જ આશ્વાસન અમેરિકાએ પાકિસ્તાન દ્વારા અપાવ્યું કે હવે સીમાપારનો આતંકવાદ બંધ થઈ જશે. થોડાક દિવસ કાંઈક પાળીને તેણે ફરી પાછું હતું તેના કરતાં સવાયું શરૂ કરી દીધું છે. જમ્મુ-કાશ્મીરમાં થનારા આતંકવાદને તે આતંકવાદ માનતું જ નથી. તે તો તેને આઝાદીની ચળવળ માને છે અને સ્વાતંત્ર્ય-સેનાનીઓ (કાશ્મીરીઓ) કરી રહ્યા છે તેમ તે માને છે અને તેમને અમારો (પાકિસ્તાનનો) પૂરેપૂરો ટેકો છે એવું જગજાહેર કહે છે. આતંકવાદ ફરી ચાલુ થઈ ગયો છે. હવે શું કરવું? ફરીથી સેનાને “આરપારકી લડાઈ” કરવા માટે સીમા ઉપર મોકલવી કે પછી ચુપચાપ (હવે ધમકીઓ નથી અપાતી) સહન કર્યા કરવું?

મને લાગે છે કે સીમા ઉપરથી આપણી સેનાને પાછી બોલાવી લીધી તે ઠીક જ કર્યું – એટલા માટે નહિ કે હું યુદ્ધનો વિરોધી છું, પણ એટલા માટે કે ભારત પાસે યુદ્ધ કરી શકાય અને જીતી શકાય તેવાં પરિબળો ઓછાં હતાં. કોઈ પણ યુદ્ધ કરવા અને જીતવા માટે નવ પરિબળો અત્યંત જરૂરી છે:

1. યુદ્ધનેતા
2. પ્રભાવશાળી ગુપ્તચરસંસ્થા
3. પ્રચંડ પીઠબળ
4. સમર્થ આર્થિક સ્થિતિ
5. ઉત્તમ સેનાપતિઓ અને સેના
6. ઉત્તમ શસ્ત્રો
7. ખમીરવંતી પ્રજા
8. ઉચ્ચતમ જ્ઞાન-વિજ્ઞાન
9. સંધિઓ.

આ નવમાં સૌથી વધુ મહત્ત્વ ‘યુદ્ધનેતા’નું છે. બાકી બધું ભરપૂર હોય પણ નેતા તરીકે ચેમ્બરલેન હોય તો યુદ્ધ ન લડી શકાય, ન જીતી શકાય. ચર્ચિત્વ હોય તો જ યુદ્ધ લડી શકાય અને જીતી શકાય. ભારત અને પાકિસ્તાનની પાસે અત્યારે જે નેતાઓ છે તેમાં કોણ સાચો યુદ્ધનેતા થઈ શકે તેમ છે તેનો વિચાર સુજ્ઞ પુરુષોએ કરવો જોઈએ. એટલું યાદ રહે કે ખરો યુદ્ધનેતા હોય અને બાકીનું બધું બરાબર ન હોય તોપણ યુદ્ધનેતા બધું સુધારી શકે છે – મેળવી શકે છે. પણ બાકીનું બધું હોય પણ ખરો યુદ્ધનેતા જ ન હોય તો બધું બરબાદ કરીને પરાજય વહોરી શકે.

યુદ્ધનેતાનાં આટલાં લક્ષણો છે:

1. જિગરવાળો. 2. સાહસિક, 3. શૂરવીર, 4. મુત્સદ્દી 5. ઓછું અને મહત્ત્વનું બોલનારો, 6. પ્રજાપ્રિય, 7. સેનાપ્રિય, 8. વાસ્તવવાદી, 9. માનવપારખુ, 10. વૈચારિક સ્પષ્ટતાવાળો, 11. મક્કમ, 12. દબાણમાં ન આવનાર, 13. પ્રત્યુત્પન્નમતિ, 14. સંગઠક, 15. નિરાશ ન થનાર, 16. ભવિષ્યદ્રષ્ટા, 17. ‘મોરલ’વાળો, 18. રાજનીતિનાં બધાં અંગોને પ્રયોજનારો, 19. સંધિક્ષુશળ, 20. અગાધ ઊંડાણવાળો, 21. શત્રુની ચાલને સમજી જનારો, 22. પ્રેમ અને ભય બન્નેમાં સમર્થ.

1. યુદ્ધ જિગરથી લડાતું હોય છે. તમારી પાસે સારામાં સારું શસ્ત્ર હોય પણ જિગર ન હોય તો ખરા સમયે તમે શસ્ત્રનો ઉપયોગ ન કરી શકો અને માર ખાઈ બેસો. ઇઝરાયેલની પાસે જિગર છે એટલે તે તરત જ હુમલો કરી પોતાની ધાક જમાવેલી રાખી શકે છે. જિગર વિનાના લોકો પ્રથમ પ્રહાર ન કરી શકે – અરે, વળતો પ્રહાર કરતાં પણ ગભરાય. “કદાચ યુદ્ધ વધી જશે તો!” આવી બીક તેમને રહ્યા કરતી હોય છે. જિગર ન હોવાથી બીકણવૃત્તિ ઉદ્ભવે છે. પરિણામોની સતત અને નિરાશાજનક ચિંતા કરવાથી માણસ જિગર વિનાનો થઈ જાય છે. કાશ્મીરનું પ્રથમ યુદ્ધ આ જ કારણે પૂરું ન લડી શકાયું અને 1/3 ભાગ આપી દેવો પડ્યો.

એ યાદ રહે કે પ્રથમ યુદ્ધ આપણે લડ્યા ન હતા, ફરજિયાત લડવું પડ્યું હતું. શત્રુઓ છેક શ્રીનગર સુધી પહોંચી ગયા હતા અને શ્રીનગરનું પતન નિશ્ચિત હતું ત્યારે સરદારે વાયુયાનોમાં સેના મોકલી હતી અને શ્રીનગર સહિત 2/3 કાશ્મીરને બચાવી લેવાયું હતું. પછા જ્યારે આપણી સેના જનરલ થિમૈયાના નેતૃત્વમાં શત્રુઓને ઊભી પૂંછડીએ પાછી ભગાડી રહી હતી ત્યારે સરદારની ઉપરવટ જઈને પંડિતજીએ સેનાને અટકાવી દીધી હતી. “દુનિયા શું કહેશે?” એવી બીકના કારણે તેમણે આવું પગલું ભર્યું હતું. ખરેખર તો આ પ્રથમ યુદ્ધમાં બધી રીતે આપણી સરસાઈ હતી, તેમ છતાં આપણે અટકી ગયા. આમાં સેના કે શસ્ત્રોનો અભાવ કારણ ન હતું, નેતાના જિગરની કમી હતી.

1965ના યુદ્ધમાં પણ આપણે આંતરરાષ્ટ્રીય સીમા ઉપર વળતો હુમલો કરવામાં 15 દિવસ મોડા પડ્યા. પાકિસ્તાને પૂરી તૈયારી કરીને જનરલ યાહ્યાખાનના નેતૃત્વમાં નેવું ટેન્કો સાથે જમ્મુના છમ્બક્ષેત્રમાં પ્રથમ હુમલો કર્યો. યાહ્યા આગળ ને આગળ વધતો જ ગયો. આપણે તેને રોકી શક્યા નહિ, કારણ કે હુમલો પૂરા ગણિત અને પૂરી તૈયારી સાથે કરાતો હોય છે. યાહ્યાખાન છેક અખનૂર સુધી પહોંચી જવાની તૈયારીમાં હતો. તેનું પ્રથમ લક્ષ્ય અખનૂરનો કબજો કરી કાશ્મીરનો બીજો ધોરીમાર્ગ કાપી નાખવાનો હતો. જો આ બીજો માર્ગ કપાઈ જાય તો આખું પશ્ચિમ કાશ્મીર કપાઈ જાય જેથી પાકિસ્તાનના હાથમાં આવી જાય. તેનું બીજું લક્ષ્ય હતું, પઠાનકોટ પાસેથી જમ્મુ-કાશ્મીરમાં જનારા મુખ્ય માર્ગને કાપી નાખવો. આ માર્ગને ‘ચીકનનેક’ (મરઘીની ડોક) કહેવાય છે. જો આ માર્ગ કપાઈ જાય તો પૂરું જમ્મુ-કાશ્મીર કપાઈ જાય.

આટલા દિવસના યુદ્ધ પછી ભારતને ખરેખરનો ભય લાગ્યો. છેક નાકે પાણી આવ્યું તે પછી શાસ્ત્રીજીએ લાહોર તરફ સેનાને જવાનો હુકમ આપ્યો. આ ઘણું મોડું હતું. ખરેખર તો છમ્બમાં જેવું આક્રમણ થયું કે તરત જ આપણે આપણને ગમતાં અને પાકિસ્તાનનાં કમજોર ક્ષેત્રો ઉપર તૂટી પડવાનું હતું. પણ યુદ્ધવિરામરેખા અને આંતરરાષ્ટ્રીય રેખા બન્નેમાં ભેદ કરીને આપણે યુદ્ધને માત્ર યુદ્ધવિરામરેખા સુધી જ લડવા માગતા હતા. આંતરરાષ્ટ્રીય રેખાનું યુદ્ધ મોટું થઈ જશે તેવી બીક હતી. પરિણામે જિગરના હૈયાતી આપણે છમ્બ ખોઈ દીધું. (આજે પણ છમ્બપ્રદેશ પાકિસ્તાનના હાથમાં છે.) આ પ્રદેશ પંજાબ જેવો જ ઘઉં પેદા કરનારો છે.

1971માં પણ પ્રથમ હુમલો આપણે ન કર્યો, પાકિસ્તાને જ શરૂઆત કરી, પણ પછી આપણે પૂરી શક્તિથી મુંડતોડ જવાબ આપ્યો અને બાંગ્લાદેશ બનાવી દીધું. આ મહાન ઉપલબ્ધિ હતી. પણ પશ્ચિમ પાકિસ્તાન ઉપર કાંઈ જ ન કર્યું. આપણને બીક હતી કે કદાચ અમેરિકા-ચીન વચ્ચે કૂદી પડશે તો! જોકે આ બીક કદાચ સાચી પણ હતી તોપણ તે વખતે આપણી સ્થિતિ ઘણી મજબૂત હતી. આપણે ધાર્યું હોત તો પશ્ચિમ પાકિસ્તાનને – ખાસ કરીને જમ્મુ-કાશ્મીરના અમુક ભાગોને પાછા લઈ શક્યા હોત. પણ યુદ્ધ વધી જવાની બીકમાં આપણે પશ્ચિમ પાકિસ્તાનની એક પણ ઈંચ જમીનને પ્રભાવિત ન કરી – અરે, આપણું 1965માં ગુમાવેલું છમ્બ પણ પાછું ન લીધું, કારણ કે તેવી જિગર ન હતી.

1971 પછી જે આતંકવાદ શરૂ થયો છે તેનાં મૂળ પાકિસ્તાનની ધરતીમાં છે તેવું જાણ્યા પછી પણ આપણે તેનો નાશ કરી શકતા નથી; અંદર પ્રવેશવાનું જિગર નથી.

પાકિસ્તાનનાં અણુમથકો તોડી પાડવાનો એક સમય આવ્યો હતો, પણ જિગરના અભાવે આપણે એ કાર્ય કરી શક્યા નહિ. હવે પસ્તાવાનો પાર નથી.

કારગીલ યુદ્ધમાં આપણે શિખરો તો જીતી લીધાં પણ ટેબલ ઉપર હારી ગયા. ઘૂસણખોરોને પાછા જવાનો માર્ગ આપી દીધો. હજારો ઘૂસણખોરો (પાકિસ્તાની સૈનિકો) બધાં પ્રમાણો લઈને હેમખેમ પાછા ચાલ્યા ગયા. આપણે ધાર્યું હોત તો કેટલાયને બંદી બનાવીને વિશ્વને બતાવી શક્યા હોત કે જોઈ લો, આ પાકિસ્તાની સૈનિકો છે. સંધિ કરતાં ન આવડ્યું. હવે પાકિસ્તાન કહે છે કે “અમે તો ત્યાં હતા જ નહિ. સબૂત બતાવો.” સબૂતને તો આપણે ચૂપચાપ ચાલ્યા જવા દીધા... કારગીલ યુદ્ધ પછી તરત જ વળતો પ્રહાર કરવાનો ભારતને કુદરતી હક્ક હતો, પણ પરિણામોની ગણતરીથી આપણે વળતું યુદ્ધ ન કર્યું – જિગર ન હતી. ખરેખર તો એવા સમયે વળતો સજ્જડ ફટકો માર્યો હોત તો તે પછીનો મોટો આતંકવાદ અટકી ગયો હોત.

કારગીલ પછી પણ આતંકવાદ વકરતો જ ગયો. તેનાથી ત્રાસીને આપણે આપણી સેના સીમા ઉપર મોકલી. બધાને થયું કે હવે “આરપારકી લડાઈ” થઈને રહેશે, પણ અમેરિકા વચ્ચે પડ્યું. તેણે ભયંકર દબાણ કર્યું. એ દબાણ સામે આપણે ટકી શક્યા નહિ અને સેનાને પાછી બોલાવી લીધી. હવે આપણે પોતે હાસ્યાસ્પદ સ્થિતિમાં મુકાઈ ગયા છીએ, કારણ કે આતંકવાદ તો વધતો જ જાય છે. ખરેખર તો અમેરિકાના દબાણની પરવા ન કરીને પણ “આરપારકી લડાઈ” કરી લેવાની આપણામાં જિગર અને આવડત હોવી જોઈતી હતી.

આ બધી ઘટનાઓથી એવું લાગે છે કે આપણી પાસે નેતાઓ તો છે, પણ જિગરબાજ યુદ્ધનેતાઓ નથી, એટલે આપણે માથે આવી પડેલું યુદ્ધ તો લડીએ છીએ, પણ પ્રથમ આક્રમણ કરીને કે ભયંકર પ્રત્યાક્રમણ કરીને શત્રુને કાયમ માટે ચૂપ કરી શકતા નથી.

1964માં પાકિસ્તાને ઓચિંતો હુમલો કરીને કચ્છનો કેટલોક ભાગ પડાવી લીધો હતો, ત્યારે પણ સામો તરત જ પ્રભાવશાળી જવાબ આપવાની જગ્યાએ આપણે ટ્રિબ્યુનલમાં ગયા હતા, જેમાં ત્રણમાંથી એક સભ્ય ભારત-તરફી હતો, જ્યારે બીજા બન્ને સભ્યો પાકિસ્તાન-તરફી હતા, જેથી આપણે કેટલીક જમીન ટ્રિબ્યુનલના નિર્ણયથી ખોવી પડી હતી.

આવી અનેક ઘટનાઓથી એવું લાગે છે કે ભારતને યુદ્ધ કરવું હોય કે યુદ્ધનો સણસણતો જવાબ આપવો હોય તો જિગરબાજ યુદ્ધનેતા હોવો અનિવાર્ય છે.

જિગરનો ઉદ્ભવ આનુવંશિકતાથી, ધર્મથી, રમતોથી, ઘોડેસવારી, શિકાર, પર્વતારોહણ, તરણસ્પર્ધા, કઠિન પ્રવાસો અને સંસ્કારોથી થતો હોય છે. જો આ બધું પ્રતિકૂળ હોય તો માણસ જિગર વિનાનો થઈ જાય. આ બધામાં ધર્મ મુખ્ય ભાગ ભજવે છે, કારણ કે ધર્મ પ્રજાને જીવનદર્શન પૂરું પાડે છે. જીવનદર્શન કાર્યને કેવી રીતે પાર પાડવું તેની પ્રક્રિયા આપે છે. જો ધર્મ અહિંસાદર્શન આપતો હશે તો આક્રમણ કરવા કરતાં માર ખાઈ લેવાનું વલણ વધુ પ્રચલિત થશે. જો વીરતાપ્રેરક દર્શન હશે તો સામનો કરવાનું અને બદલો લેવાનું ધ્યેય બનશે. જરૂર છે જીવનદર્શનને સચોટ બનાવવાની.

6 યુદ્ધનેતા- 1

રાષ્ટ્રની પાસે માત્ર નેતા જ નહિ, પણ યુદ્ધનેતા હોવો અત્યંત જરૂરી છે. યુદ્ધનેતાની પાસેના અનેક ગુણોમાં પ્રથમ છે – તે જિગરબાજ હોવો જોઈએ. જો તે જિગરબાજ નહિ હોય તો મહાયુદ્ધો કરી શકશે નહિ. યુદ્ધો અને મહાયુદ્ધો રાષ્ટ્રોને કરવાં જ પડતાં હોય છે, અનિચ્છાએ પણ આ અનિષ્ટને સ્વીકારીને જ ચાલવું પડતું હોય છે, એટલે જે યુદ્ધવિરોધી માનસ અને થિયરીના પ્રચારકો છે તે રાષ્ટ્રને તૈયાર ન રહેવાની ભૂમિકા નિર્મિત કરીને રાષ્ટ્રને નુકસાન કરે છે. 1962માં યુદ્ધવિરોધી નેતાઓએ આ રીતે રાષ્ટ્રને ભારે નુકસાન પહોંચાડ્યું હતું. ખોટું જીવનદર્શન ખોટા વિચારો ઉત્પન્ન કરાવે અને ખોટા વિચારોથી સાચાં કાર્યો કરી શકાય નહિ. સાચાં કાર્યો ન કરો તો ખોટાં પરિણામ ભોગવવાં પડે. આપણે પરાજયનું પરિણામ એટલે જ ભોગવવું પડ્યું. રાષ્ટ્રને – ખાસ કરીને રાષ્ટ્રનેતાને ખોટા જીવનદર્શનથી બચાવવો જોઈએ. એવું જીવનદર્શન જે જિગર ઉત્પન્ન ન કરતું હોય તે માર ખવડાવનારું અને પરાજય આપનારું થઈ શકે છે.

હવે યુદ્ધનેતાના બીજા ગુણોનો વિચાર કરીએ. તેનામાં સાહસ હોવું જોઈએ, અર્થાત્ તે સાહસી હોવો જોઈએ. જિગરવાળો અને સાહસી આમ તો એક જ વસ્તુ લાગે છે, પણ મને થોડો ભેદ લાગે છે. જિગર એ હૃદયનો ધર્મ છે. સાહસ એ કૃતિ છે. જિગર હોય તો સાહસ થાય. સાહસ એને કહેવાય કે જેમાં બુદ્ધિનું પૂરેપૂરું ગણિત કામ ન કરે. માનો કે શત્રુ પાસે મોટી સેના છે, તમારી પાસે ઘણી નાની છે. ગણિત તો એમ કહે છે કે જો યુદ્ધ થાય તો તમે હારી જાઓ. પણ તમારી સાહસવૃત્તિ તમને ઉશ્કેરે છે, યુદ્ધ થાય છે અને તમે જીતી જાઓ છો. બુદ્ધિનું ગણિત ઊંધું પડે છે.

શિવાજીને જીવતા પકડવા અફઝલખાન એક લાખનું સૈન્ય લઈને કિલ્લે પહોંચે છે. શિવાજી પાસે માત્ર ત્રણ હજાર માવળા સૈનિકો છે. યૂહ રચીને આ ત્રણ હજારને જંગલોમાં સંતાડી દીધા અને પછી પાંજરામાં પૂરવા માટે અફઝલખાને શિવાજીને બાથમાં પકડ્યા કે તરત જ શિવાજીએ વાઘનખ ભેરવીને આંતરડાં ખેંચી કાઢ્યાં. કિલ્લા ઉપર તોપ ફૂટી ને સંતાયેલા માવળા સૈનિકો તૂટી પડ્યા. એક લાખની સેના વેરવિખેર થઈને ભાગી છૂટી. શિવાજી જીતી ગયા અને કરોડોનો માલ-સામાન પણ મેળવ્યો. જો આવું સાહસ ન કર્યું હોત અને શિવાજી કિલ્લામાં જ પુરાઈ રહ્યા હોત તો કદાચ ભયંકર પરાજય ભોગવવો પડ્યો હોત. કદાચ પકડાઈને બીજાપુરના નવાબ આગળ બંદીના રૂપમાં ઊભા થવું પડ્યું હોત. મારી દષ્ટિએ તો શિવાજી કરતાં પણ તાત્યા ટોપેમાં આવું સાહસ ઘણું વધારે હતું. તેથી તેણે ઓછી સેનાથી અનેક યુદ્ધો જીત્યાં હતાં.

આઝાદી પછીનાં યુદ્ધોમાં આવું અદ્ભુત સાહસ બહુ જોવા નથી મળતું. છેક નાકમાં પાણી આવે પછી તમે કાંઈક ફૂંકીફૂંકીને પગલાં ભરો તે સાહસ ન કહેવાય.

1962માં વાયુસેનાનો ઉપયોગ ન કરાયો. 1965માં વાયુસેનાનો તો થોડો ઉપયોગ કરાયો, પણ સમુદ્રી સેનાનો ઉપયોગ ન કરાયો. 1971ના યુદ્ધમાં આપણે ત્રણે સેનાનો ઉપયોગ કર્યો, પણ થોડા પ્રમાણમાં, એટલે આપણો વિજય સીમિત રહી ગયો.

યુદ્ધનેતાનાં જિગર અને સાહસથી સેનાપતિઓ અને સૈનિકોમાં જિગર અને સાહસ વધતાં હોય છે. જો યુદ્ધનેતા જ જિગર અને સાહસ વિનાનો હોય તો પાછળનું બધું નમાવું થઈ શકે છે.

સાહસિક કાર્યો કરવાથી સાહસ વધે છે. જે લોકો કદી પણ સાહસિક કાર્યો નથી કરતા તેમનામાં સાહસગુણ વધતો નથી, એટલે બાળકોને હંમેશાં સાહસિક કાર્યોમાં જોતરતા રહેવું જોઈએ. આ ઘડતર છે. પ્રજા આવી જ રીતે ઘડાતી હોય છે. જે ધર્મ અથવા કહો કે તેના દ્વારા પ્રાપ્ત થનારું જીવનદર્શન પ્રજાને સાહસી વૃત્તિની પ્રેરણા નથી આપતું તે ધર્મ કદી પણ યુદ્ધમાં સહાયક થતો નથી, બલકે બાધક થાય છે. રાષ્ટ્ર, ધર્મ, સમાજ, શાળાઓ અને પરિવારોએ હંમેશાં સાહસગુણની વૃદ્ધિ માટે નાના-મોટા પ્રયોગો કરવા જ જોઈએ. રમતો પણ

એવી રમાવી જોઈએ કે જેમાં સાહસગુણ ખીલે.

શૌર્ય

યુદ્ધનેતાનો ત્રીજો ગુણ છે ‘શૌર્ય.’ શૌર્ય એટલે વીરતાપૂર્વકનું ઝનૂન. એટલું યાદ રહે કે સૈનિક નથી લડતો, તેનું ઝનૂન લડે છે. ભીમ જેવો મોટો પહેલવાન હોય પણ ઝનૂન જ ન હોય તો તે લડી શકે નહિ. દૂબળો-પાતળો પણ ઝનૂનવાળો માણસ તેને મારી શકે છે. યુદ્ધ વખતે ઝનૂનવાળો સૈનિક બધાં ગણિત પડતાં મૂકીને યાહોમ કરીને મરણિયો થઈને કૂદી પડે છે. પાછો વળતો નથી. પાછો વાળો તોપણ પાછો વળતો નથી. “ધડ ધિંગાણે એનાં માથાં મસાણે, એવા પાળિયા થઈને પૂજાવું રે ઘડવૈયા, મારે ઠાકોરજી નથી થાવું.” કવિએ પોતાના યુદ્ધનાયક માટે આવી કવિતા રચી છે. શૌર્ય જ કાયરતા જેવા મહાદુર્ગુણથી વ્યક્તિ અને પ્રજાને બચાવી શકે છે. યુદ્ધનેતા જો શૂરવીર નહિ હોય તો તે અવશ્ય કાયર થઈ જશે. યુદ્ધના મેદાનની શૂરવીરતા જેવી જ ટેબલ-બુરશી ઉપરની શૂરવીરતા છે. યુદ્ધમેદાનની શૂરવીરતા તો કદાચ થોડા કલાકોની પણ હોઈ શકે, પણ ટેબલ-બુરશી ઉપર બેઠેલા નેતાની શૂરવીરતા તો વર્ષોની – જીવનભરની હોય છે.

શૂરવીરતાનું ઝનૂન ચઢતાં જ સર્વોચ્ચ બલિદાનવૃત્તિ જાગી ઊઠે છે. તે પોતાના જીવનને તણખલા જેવું માનીને, પ્રિયા-પરિવારના મોહને તોડીને, રણબંકો બનીને સિંહની માફક ઝપાટો મારે છે. મરે છે કે પછી મારે છે. આ પાર કે પછી પેલે પાર. તે પરિણામ લાવીને પછી જ જંપે છે. શૂરવીરતાના કારણે તે પોતાની તથા સ્વજનોની ખુવારીને વેઠી શકે છે. તે તરત જ ભાંગી પડતો નથી, પણ વધારે પરાક્રમ બતાવે છે.

ગુરુ ગોવિંદસિંહજીનાં બે સંતાનો યુદ્ધમાં શહીદ થયાં, પણ ગુરુજી ભાંગી ન પડ્યા. તેમનાં બીજાં નાનાં બે સંતાનોને મોગલ સૂબાએ દીવાલમાં ચણી લીધાં. ચારેયાર પુત્રો શહીદ થઈ ગયા, પણ ગુરુજી જરાય ઢીલા ન થયા. જો તેમનામાં પૂરેપૂરું શૌર્ય ન હોત તો તેઓ ભાંગી પડ્યા હોત અને સંઘર્ષ છોડી દીધો હોત. યુદ્ધનેતા આવો હોવો જોઈએ. તે પોતાની અંગત તથા રાષ્ટ્રની પારાવાર ખુવારી બહાદુરીથી સહન કરી લે. જર્મનીનાં ઝેપેલીન ઈંગલેન્ડનાં નગરો ઉપર બોમ્બની ધણધણાટી મચાવે, જોત-જોતાંમાં નગરો અને કારખાનાં ધૂળધાણી ખંડેર બનાવી દે, પણ યુદ્ધનેતા ચર્ચિલ ભાંગી ન પડે, મચક ન આપે, બમણા જોરથી યુદ્ધ લડે. અને હા, બ્રિટનની પ્રજા પણ ભાગભાગ ન કરે. ભૂમિરેલમાં રાત વિતાવે, કષ્ટો સહન કરે પણ “યુદ્ધવિરામ કરો”ની બુમરાણ ન મચાવે. આ શૌર્ય છે. રાષ્ટ્રના ઘડતરમાં શૌર્યને સર્વોચ્ચ સ્થાન આપવું જોઈએ. જો શૌર્યને પૂરતું સ્થાન નહિ અપાય તો પ્રજામાં આપોઆપ કાયરતાનું પ્રમાણ વધી જશે. કાઠમંડુથી ઊપડેલા આપણા વિમાનને હાઈજેક કરીને કંદહાર લઈ જનાર આતંકવાદીઓની બધી શરતો માનીને પણ પ્રવાસીઓને છોડાવવા માટે કેટલાંક સગાંસંબંધીઓએ હાથતોબા કરેલી. આ શૌર્ય વિનાની નમાલી વૃત્તિ કહેવાય.

મુત્સદીગીરી

યુદ્ધનેતાનો સર્વોચ્ચ ગુણ મુત્સદીપણું છે. તેને કૂટનીતિ આવડવી જોઈએ. જેને કૂટનીતિ અર્થાત્ મુત્સદીપણું આવડતું ન હોય તે યુદ્ધનેતા તો શું સામાન્ય નેતા પણ થઈ શકે નહિ. પૂરું રાજકારણ મુત્સદીગીરી ઉપર ચાલતું હોય છે.

યુદ્ધ બે ક્ષેત્રોમાં ચાલતું હોય છે – એક મેદાનમાં અને બીજું કાર્યાલયમાં. મેદાનમાં સેનાપતિ અને સિપાહીઓ લડતા હોય છે, જ્યારે કાર્યાલયમાં મંત્રીઓ લડતા હોય છે. કાર્યાલયના નિર્ણયો મેદાનને પ્રભાવિત કરતા હોય છે. મેદાનમાં કુશળ સૈનિકો પૂરા જોશથી લડતા હોય, પણ કાર્યાલયમાં ભોટ લોકો બેઠા હોય તો સૈનિકો પરિણામ લાવી શકે નહિ, ઊલટાનો તેમનો કચ્ચરઘાણ નીકળી જાય.

યુદ્ધનેતાએ મુત્સદીગીરીનો આટલાં ક્ષેત્રોમાં ઉપયોગ કરવાનો હોય છે: 1. પોતાના મિત્રો વધારવામાં, 2. શત્રુના મિત્રો ઓછા કરવામાં, 3. પોતાના શત્રુઓ ઓછા કરવામાં અને 4. શત્રુઓના શત્રુઓ વધારવામાં. 5. રાષ્ટ્રને આંતરિક રીતે એક રાખવામાં, 6. રાષ્ટ્રદ્રોહી-ગદારોને નષ્ટ કરવામાં, 7. શત્રુપક્ષે ગદારો પેદા કરવામાં, 8. સેનાપતિઓ તથા ઉચ્ચ અમલદારોમાં સંપ અને એકતા રાખવામાં, વગેરે.

આ બધું બુદ્ધિથી થાય છે, શસ્ત્રોથી નહિ. એટલે મુત્સદીગીરી સર્વોચ્ચ અનિવાર્યતા છે. થોડો વિચાર કરીએ.

યુદ્ધ કરતાં પહેલાં બને તેટલાં વધુમાં વધુ રાષ્ટ્રોને મિત્ર બનાવવાં જોઈએ. પશ્ચિમી મિત્રરાષ્ટ્રો આવું જ કરે છે. કદાચ કોઈ મિત્રરાષ્ટ્ર ન થઈ શકે તો ઓછામાં ઓછું તેને તટસ્થ બનાવવું જોઈએ. કોઈ પણ સંજોગોમાં તે શત્રુપક્ષમાં ભળી ન જાય તેની કાળજી રાખવી જોઈએ. પાણીપતના યુદ્ધમાં મુત્સદ્દીગીરીના અભાવે પેશ્વાએ ભરતપુરના જાટરાજા સૂરજમલ જાટને નારાજ કરી મૂક્યો જેથી તે યુદ્ધ પહેલાં જ પોતાનું ત્રીસ હજારનું સૈન્ય લઈને ભરતપુર જતો રહ્યો. પેશ્વા હારી ગયો અને લાખ મરાઠા સૈનિકો મરાયા. પેશ્વામાં શૌર્ય વગેરેની કમી ન હતી પણ મુત્સદ્દીગીરીની કમી હતી. શ્રી રામે રાવણની સાથે યુદ્ધ કરતાં પહેલાં વિભીષણને પોતાના પક્ષે કરી લીધો જેથી યુદ્ધ જીતી શકાયું. આ મુત્સદ્દીગીરી છે. મહાભારતમાં શ્રીકૃષ્ણે અનેક વાર મુત્સદ્દીગીરીનો પરિચય આપી પાંડવોને જિતાડ્યા.

જેમ પોતાના મિત્રો વધારવા જરૂરી છે, તેમ શત્રુઓના મિત્રોને ઘટાડવા પણ જરૂરી છે. આ કામ પણ મુત્સદ્દીગીરીથી થઈ શકે છે. સામ, દામ, દંડ અને ભેદથી શત્રુના મિત્રોને ફોડી શકાય છે અને અળગા પણ કરી શકાય છે. આવી જ રીતે યુદ્ધ કરતાં પહેલાં કે ચાલુ યુદ્ધે પણ મુત્સદ્દીગીરીથી પોતાના શત્રુઓને ઓછા કરી શકાય છે. યુદ્ધનેતા એકસાથે અનેક મોરચે યુદ્ધ લડે તે યોગ્ય ન ગણાય. પોતાના મોટા શત્રુ સાથે લડવા માટે તેણે પ્રથમ પોતાના નાના શત્રુઓની સાથે એવી સંધિ કરી લેવી જોઈએ કે જેથી તેઓ પ્રસન્ન થાય અને શત્રુતા છોડી દે. આ કામ સિપાહીઓ ન કરી શકે. આ કામ તો મુત્સદ્દીગીરીથી જ કરી શકાય. આવી જ રીતે યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી શત્રુપક્ષના શત્રુઓ વધી જાય તેવું પણ કરી શકાય છે. ભ્રમ, પ્રવાદ અને ષડ્યંત્રો દ્વારા શત્રુપક્ષના શત્રુઓમાં વધારો કરી શકાય છે. મુત્સદ્દી પુરુષ એ જુએ કે શત્રુથી કોણકોણ નારાજ છે, કોનેકોને અસંતોષ છે. આ બધાનો લાભ ઉઠાવીને તેમને શત્રુના શત્રુ બનાવી શકાય છે અથવા તેમને લાલચ આપીને પણ શત્રુ બનાવી શકાય છે, જેમ કે જો તે શત્રુ હારશે તો તેના રાજ્યનો અમુક ભાગ તમને આપી દેવામાં આવશે. માનો કે પાકિસ્તાન સાથે યુદ્ધ થાય તો જો ઈરાન પાકિસ્તાન સામે હુમલો કરે અથવા અફઘાનિસ્તાન હુમલો કરે તો કમશઃ બલુચિસ્તાનનો અમુક ભાગ અથવા પાકિસ્તાનનો અમુક ભાગ તે-તે રાષ્ટ્રને મળી જશે એવી લાલચ આપીને પણ તેમને શત્રુના શત્રુ બનાવી શકાય.

રાષ્ટ્રને સંકટકાળમાં – ખાસ કરીને યુદ્ધકાળમાં એક કરી રાખવું અત્યંત જરૂરી છે. એવું કશું ન કરવું જોઈએ કે ન થવા દેવું જોઈએ કે જેથી પ્રજા પરસ્પર વિઘટિત થઈ જાય અને પરસ્પર લડવા લાગે. માનો કે પાકિસ્તાન સાથે યુદ્ધ થતું હોય અને પ્રજા અયોધ્યાના મામલે કે ગોધરાકાંડના મામલે બે ભાગમાં વહેંચાઈ જાય તો તેથી યુદ્ધ લડવા ઉપર વિપરીત અસર પડે. મુત્સદ્દી પુરુષે આવા સમયે બધા પક્ષોની એકતા બની રહે તેવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ અને ફૂટ વધે તેવા પ્રયત્નો થવા દેવા જોઈએ નહિ. આંતરિક એકતા માત્ર બળ વાપરીને કરી શકાય નહિ તે તો ડહાપણભરી સમજૂતીથી જ થઈ શકે.

પ્રત્યેક રાષ્ટ્રમાં થોડાઘણા તો રાષ્ટ્રદ્રોહીઓ રહેવાના જ. આ રાષ્ટ્રદ્રોહી ગદ્ગારોને સમાપ્ત કરવામાં, નિષ્ક્રિય કરવામાં કે પછી ઓછા કરવામાં મુત્સદ્દીગીરીનો પ્રયોગ કરી શકાય. પ્રથમ તો શાસન એવું કડક અને કઠોર બનાવવું કે કોઈ રાષ્ટ્રદ્રોહ કરવાની હિમ્મત જ ન કરી શકે. તેમને માફ કરી શકાય જ નહિ. દાખલો બેસે તેવો દંડ તેમને આપવો જોઈએ. સીમાપારથી આવનારા માણસોને આશરો આપનાર, મદદ કરનાર કે માર્ગદર્શન આપનાર દેશી ગદ્ગારો હોય તો તે સૌથી વધુ ભયંકર છે. આવનાર કરતાં પણ અહીં જ રહેનારા વધુ ખતરનાક થઈ શકે છે. તેમને તો સૌથી વધુ દંડ આપવો જોઈએ. આવી જ રીતે શત્રુપક્ષમાં પણ વિભીષણો ઉત્પન્ન કરવામાં મુત્સદ્દીગીરીનો ઉપયોગ થવો ઘટે. શ્રીરામે રાવણના મૃત્યુ પહેલાં જ વિભીષણનો રાજ્યાભિષેક કરીને તેને રાજા તરીકેની માન્યતા આપી દીધી હતી.

યુદ્ધનેતાએ પોતાના આધીન બધા સેનાપતિઓ અને ઉચ્ચ અધિકારીઓ સાથે એવો વ્યવહાર રાખવો જોઈએ કે સૌને આત્મીયતા અને ન્યાયનો અનુભવ થાય. એવો વ્યવહાર કદી ન કરવો જોઈએ કે જેથી પક્ષપાત યા અન્યાય લાગે. પક્ષપાત વિનાનો ન્યાયપૂર્વકનો દંડ કઠોર હોય તોપણ લોકો સહન કરી લે છે, પણ પક્ષપાતપૂર્ણ હળવો દંડ પણ સહન કરી શકતા નથી. તેમાંથી અસંતોષ પેદા થાય છે અને લાંબા ગાળે આવા અસંતોષનો સરવાળો વિદ્રોહ ભડકાવે છે. આવી જ રીતે પારિતોષિક આપવામાં પણ જરાય વહાલાંદવલાં ન કરાય. જે સાચો હોય, યોગ્ય હોય તેને અવશ્ય પારિતોષિક આપવું જોઈએ, પણ જે યોગ્ય ન હોય પણ પોતાને ગમતો હોય એને જો પારિતોષિક આપવામાં આવે તોપણ કચવાટ ઉત્પન્ન થાય અને શિસ્ત તૂટવા લાગે.

યુદ્ધનેતાએ મુત્સદ્દીગીરીપૂર્વક આવાં બધાં અનેક કાર્યો એકીસાથે પાર પાડવાનાં હોય છે. આ બધું કરી શકાય તો જ કુશળ યુદ્ધનેતા થઈ શકાય.

યુદ્ધનેતાનાં લક્ષણ ચાલી રહ્યાં છે. જે મુત્સદ્દી નેતા હોય તે માપસર જ બોલે. વધુપડતું બોલવું, ગમે ત્યારે ગમે ત્યાં ગમે તેમ બકબક કરવું એ યુદ્ધનેતાને પોસાય નહિ. જે લોકો પોતાની પ્રવચનકળાનું પ્રદર્શન કરવા કશી તૈયારી વિના ગમે ત્યારે ગમે તેવું બોલી નાખે છે એ પસ્તાય છે. તેમને વારંવાર પોતાનાં વિધાનો બદલવાં પડે છે. તેથી તે હાસ્યાસ્પદ બને છે અને દેશને નુકસાન પહોંચાડે છે. પ્રત્યેક કુશળ યુદ્ધનેતા પોતે નહિ પણ પોતાની જગ્યાએ બોલનાર એકાદ પ્રવક્તા રાખે છે. તે સંવાદદાતાઓ સામે બોલે છે. પ્રવક્તામાં ઘણી કુશળતા હોવી જોઈએ. તેનો કંઠ મીઠો અને સ્પષ્ટ હોવો જોઈએ. તે ધારાપ્રવાહ બોલી શકતો હોવો જોઈએ. ઘર્ષર કટુ અવાજ કે અટકીઅટકીને વાતની પુનઃપુનઃ પુનરુક્તિ કરીને દીર્ઘસૂત્રિતાભર્યું બોલનાર યોગ્ય પ્રવક્તા ન કહેવાય. પ્રવક્તાને જે વિષય ઉપર તે બોલવાનો હોય તેનું પૂરું જ્ઞાન હોવું જોઈએ તથા સરકારના પક્ષને પૂરો ન્યાય આપવાની ક્ષમતા હોવી જોઈએ. અધૂરા કે અધકચરા જ્ઞાનવાળો પ્રવક્તા ચતુર સંવાદદાતાઓ દ્વારા ઘેરાઈ જતો હોય છે અને પછી ન બોલવાનું બોલી બેસતો હોય છે.

યુદ્ધનેતાએ જ્યારે પણ કંઈ બોલવાનું થાય ત્યારે ખાસ કરીને નીતિવિષયક ઉદ્ઘોષણાઓ અંગે સાથીદારો સાથે મસલત કરીને, યોગ્ય નિર્ણય કરીને પછી જ બોલવું જોઈએ. કોઈને કશું પૂછ્યાગાછ્યા વિના કે કશી મસલત કર્યા વિના બોલવાથી સાથીદારોમાં મતભેદ થઈ શકે છે તથા બોલેલું બદલવું પણ પડે છે. આ શોભાસ્પદ ન કહેવાય. આવી જ રીતે યુદ્ધનેતા બિલકુલ બોલે જ નહિ તે પણ યોગ્ય ન કહેવાય. યોગ્ય સમયે યોગ્ય વાત બોલવી જ જોઈએ. એક ઉદાહરણ પર્યાપ્ત થશે.

પાકિસ્તાન વારંવાર અણુબૉમ્બની ધમકી આપતું રહે છે. કદાચ યુદ્ધ થાય અને જો ભારતીય સેના પાકિસ્તાનની ભૂમિ ઉપર આગળ વધશે તો પાકિસ્તાન અણુ-હુમલો કરશે તેવું ત્યાંથી વારંવાર બોલાય છે. ભારતે વારંવાર ઘોષણા કરી છે કે તે કદી પણ અણુબૉમ્બનો પ્રથમ પ્રયોગ નહિ કરે. એટલે પાકિસ્તાની સેના, જનતા અને નેતાને તો શાંતિ થઈ ગઈ હતી. પણ મને લાગે છે કે આ બરાબર ન હતું. ભારતના સરસેનાપતિ શ્રી પન્નનાભને એકાદ વાર એવું વિધાન કર્યું હતું કે જો પાકિસ્તાન અણુબૉમ્બ વાપરવાની પહેલ કરશે તો પછી ભારત વળતો એવો જવાબ આપશે કે વિશ્વના નકશામાં પાકિસ્તાન શોધ્યું પણ જડશે નહિ. આપણા બોલકા રક્ષામંત્રીએ જાહેરમાં તેનો વિરોધ કર્યો હતો. તેમનો વિરોધ એવો હતો કે આવાં વિધાનો સરસેનાપતિને કરવાનો અધિકાર નથી, એવાં વિધાનો તો અમે જ કરી શકીએ.

મારી દષ્ટિએ કદાચ આ સાચું હોય તોપણ રક્ષામંત્રીએ આ રીતે પોતાના સરસેનાપતિને જાહેરમાં ઉતારી પાડવા જોઈતા ન હતા. તેમણે તેમને ખાનગીમાં વાત સમજાવવી જોઈતી હતી. ખરેખર તો સેનાપતિની ઉદ્ઘોષણાનું કુશળતાથી સમર્થન કરીને વાત વાળી લેવાની જરૂર હતી, પણ આવું ન થયું. આવાં પરસ્પર વિરોધી અને ઉતારી પાડનારાં વિધાનો કરવાથી મનદુઃખ થાય છે, ડંખ લાગે છે અને રહે છે, જે સારું ન કહેવાય. પછી હમણાં થોડા જ દિવસો ઉપર રક્ષામંત્રીએ પોતે જ આવું વિધાન કર્યું કે અમારો વળતો પ્રહાર પાકિસ્તાનને સારું કરી નાખશે, વગેરે. જોકે હજી પ્રધાનમંત્રીએ આવું વિધાન કર્યું નથી. મારી સમજણ પ્રમાણે આવું વિધાન ઘણા સમય પહેલાં કરી દેવાની જરૂર હતી. શ્રી પન્નનાભન સાચા હતા. યોગ્ય સમયે જ તેમણે પત્રકારોને યોગ્ય જવાબ આપ્યો હતો. આવું વિધાન કર્યા પછી હવે પાકિસ્તાન વારંવાર અણુબૉમ્બનો પ્રથમ પ્રયોગ કરવાનાં વિધાનો કરતાં વિચાર કરશે, તો બીજી તરફ ભારતીય સેના અને જનતાને ટાઢાશ વરતાશે કે ભારત કોઈ બોડી બામણીનું ખેતર નથી કે કોઈ ગમે ત્યારે અડપલું કરી જાય. યુદ્ધનેતાએ આવાં યોગ્ય વિધાનો સમય-સમય ઉપર જરૂર કરવાં જોઈએ, નહિ તો તે ગૂંગી ગુડિયા-માત્ર બની જશે.

સામાન્ય નેતા લોકસંપર્ક રાખવા માટે ભલે લોકોના કાર્યક્રમોમાં ભાગ લેવા જાય. જોકે સામાન્ય નેતાએ પણ મહત્ત્વ વિનાના અને ગેરલાભ ઉઠાવવાના હેતુથી થતા કાર્યક્રમોમાં ભાગ લેવા વારંવાર દોડી જવું ન જોઈએ, કારણ કે તેમ કરવાથી તેની મહત્તા ઘટશે. સરકારને ઘણો ખર્ચો ભોગવવો પડે છે, રક્ષા માટેના ઘણા પ્રશ્નો ઊભા થાય છે અને જનતાને હાડમારી ભોગવવી પડે છે. એટલે બને ત્યાં

સુધી સામાન્ય નેતાઓએ પણ વારંવાર બિનમહત્વના કાર્યક્રમોમાં ટપકી પડવું યોગ્ય નથી, પણ જે યુદ્ધનેતા છે તેણે તો આવા કાર્યક્રમોથી બંને ત્યાં સુધી દૂર રહેવું જોઈએ. કદાચ બહુ જ જરૂરી લાગે તો જ કોઈ મહત્વપૂર્ણ કાર્યક્રમમાં જવું જોઈએ, પણ લોકોને જોઈને છળી ન જવું. લોકોની ભીડ જોઈને છળી પડનારા નેતા, લોકો વારંવાર તાળીઓ પાડે તેવાં મસાલેદાર લાંબાં પ્રવચનો કરવા લલચાઈ જતા હોય છે, જેનાથી તેમના દ્વારા ન બોલવાનું બોલી જવાતું હોય છે. ભીડ તો રાજી થઈને તાળીઓ પાડતી હોય છે, પણ પછી વિકટતા ઊભી થવાની સંભાવના રહેતી હોય છે.

માનો કે એક જૈનસભા મહાવીરજયંતી ઊજવી રહી છે. કોઈ બહુ મોટા નેતાને બોલાવે છે. માનસન્માન અને દબદબાથી પ્રભાવિત નેતા પ્રવચનમાં બોલી ઊઠે છે કે “હવે અમે મહાવીરજયંતીની રાષ્ટ્રીય રજા ઘોષિત કરીશું.” અને સો કરોડ રૂપિયા તેમના નિમિત્તે વાપરીશું. તાળીઓનો ગડગડાટ થઈ જાય છે. “પછી વિત્તમંત્રી કહે છે કે પૈસા તો નથી, હવે શું કરવું?” સમય વીતે છે, વચન પૂરું થતું નથી, લોકો વારંવાર યાદ કરાવે છે. નેતાનું માન ઓછું થઈ જાય છે. આવી જ રીતે કોઈ ટોળાને પ્રભાવિત કરવા જાહેરાત કરી દે કે “અહિંસા યુનિવર્સિટીની સ્થાપના થશે” પણ પછી ખબર પડે કે આ બહુ શક્ય નથી. આવાં ઘણાં વિધાનો લોકોની ભીડથી અંજાઈને કરી દેવાતાં હોય છે, જે તરત તો તાળીઓ વગડાવે છે, પણ પછી ફજેતી કરાવડાવે છે.

માનો કે કોઈ બહુ મોટા નેતાએ લોકરંજન કરવા માટે એક સભામાં એક વર્ગને સો કરોડ આપવાની જાહેરાત કરી, પછી આવા જ કોઈ બીજા વર્ગની સભામાં જવાનું થયું, ત્યાં કશી જાહેરાત ન કરી અથવા એકાદ કરોડની જ કરી. પરિણામે આ બીજો વર્ગ નારાજ થશે. તે કહેશે કે “પેલાને સો કરોડ અને અમને એક જ કરોડ- બસ?” આ રીતે એકને રાજી ને બીજાને નારાજ કરવાનું થશે. યુદ્ધનેતાએ આવી સભાઓ અને આવી જાહેરાતોથી દૂર રહેવું જોઈએ. તેની પાસે એટલાં બધાં કામો હોય છે કે તેને સામાન્ય કાર્યક્રમોમાં જવાનો સમય જ ક્યાં હોય?

આવી જ રીતે યુદ્ધ કરતાં પહેલાં બહુ ભડકામણાં ભાષણો પણ ન આપવાં જોઈએ, જેમ કે “પાકિસ્તાન કો હમ મટીયામેટ કર દેંગે!”, “મૂંઢ તોડ જવાબ દેંગે!” વગેરે. આવાં વિધાનો ન કરવાં જોઈએ. માનો કે તમે વર્ષોથી આવાં એકધારાં વિધાનો કરતા હો અને કરી બતાવતા કાંઈ ન હો, ઊલટાનો સામો પક્ષ તમને રોજબરોજ હેરાન-પરેશાન કરતો હોય, તો તમારાં વિધાનો હાસ્યાસ્પદ થઈ જશે. ખરેખર તો યુદ્ધ કરવું હોય તોપણ છેલ્લા દિવસ સુધી ધીર-ગંભીર અને મુત્સદ્દીગીરીભરી ભાષા બોલવી જોઈએ, જેમ કે “અમે પાકિસ્તાનનું ભલું ઇચ્છીએ છીએ. ત્યાં વસતા લોકો અમારા ભાઈ જ છે. પરમાત્મા તેમને સારા માર્ગે ચલાવે અને સુખી કરે. અમે તેને સુખી જોવા માગીએ છીએ, દુઃખી નહિ, પણ તેમના નેતાઓને જો સારો માર્ગ દેખાતો જ ન હોય અને તે ખોટા માર્ગે ચાલવાની હઠ પકડવા માગશે તો પછી ન છૂટકે અમારે લાચારીથી અમારા બચાવ માટે જે કાંઈ શક્ય હશે તે તમામ પગલાં ઉઠાવવાં પડશે. તેની જવાબદારી અમારી નહિ પણ પાકિસ્તાનની રહેશે. હજી પણ સમય છે કે પાકિસ્તાન ખોટા માર્ગથી પાછું વળે અને સાચા માર્ગે ચાલે.” વગેરે.

એટલું યાદ રહે કે ગમે તેવા કટ્ટર શત્રુઓને પણ સમય આવ્યે એક ટેબલ ઉપર બેસવાનું થતું જ હોય છે. તેવા સમયે કડવાં અને કઠોર વચનો મંત્રણામાં બાધા ઉપજાવે છે. કડવાં વચનોની કડવાશ લાંબો સમય રહે છે.

એટલે યુદ્ધનેતાએ વગર જોઈતું અનાવશ્યક બોલવાથી બચવું જોઈએ. તેની પૂરી શક્તિ યુદ્ધની જવાબદારી પૂરી કરવામાં વપરાવી જોઈએ. અનાવશ્યક ફંકશનોમાં રખડવું તેને પોસાય નહિ. બોલવાથી અને અતિરેકભરી જાહેરાતો કરવાથી લોકો થોડો સમય ખુશ થઈ શકે છે, પણ જો કાર્યક્ષેત્રને બરાબર ન સુધારી શકાયું તો પેલી ક્ષણિક પ્રસન્નતા ચાલી જઈ શકે છે. જ્યારે કશું બોલ્યા વિના પણ જો કાર્યક્ષેત્રને સુધારવામાં આવે તો તેની પ્રસન્નતા સ્થાયી થઈ શકે છે. યુદ્ધનેતાએ યુદ્ધ જીતી બતાવવામાં જ પૂરી શક્તિ અને સમય આપવાં જોઈએ, ભાષણોમાં – અને તે પણ ભડકાઉ ભાષણો આપવામાં નહિ.

યુદ્ધનેતા સેનામાં અને પ્રજામાં પ્રિયતા ધરાવતો હોવો જોઈએ. તે ‘હીરો’ હોવો ઘટે. સેનામાં અને પ્રજામાં અળખો થનારો નેતા બહુ

સારી રીતે કાર્ય કરી શકે નહિ. યુદ્ધનેતા પોતાના સદ્ગુણો, સારા સ્વભાવ અને સફળતાથી પ્રજામાં અને સેનામાં પ્રિય થતો હોય છે. ખાસ કરીને એક પછી એક યુદ્ધોની સફળતા તેને પ્રિયતાના શિખરે પહોંચાડે છે. ઘણી સફળતા મેળવનાર કદાચ કોઈ વાર નિષ્ફળ થાય તોપણ લોકો તેને સહન કરી લે છે.

યુદ્ધનેતાએ કદી પણ સસ્તી લોકપ્રિયતા મેળવવા માટે નાટકિયાં કામ કરવાં ન જોઈએ. સસ્તી લોકપ્રિયતા ક્ષણિક હોય છે અને પછી ખાલીપણું આવી જતું હોય છે, જેમ કે પોતાનાં કટઆઉટ પોતાના દ્વારા પોતાના ખર્ચે ઠેરઠેર મુકાવવાં, સરકારી ખર્ચે કે પછી પોતાના ખર્ચે મોટીમોટી જાહેરાતો આપવી, લોકો – ખાસ કરીને અર્થભૂખ્યા કવિઓ કે લેખકો – પાસે પોતાના પક્ષમાં ઘણુંબધું લખાવવું, ટી.વી., રેડિયો કે બીજાં પ્રસારમાધ્યમોનો દુરુપયોગ કરીને વારંવાર પોતાનો પ્રચાર કરાવવો, વગેરે. આવું ન કરવું. આવું કરનારા સત્તા ઉપરથી ખસતાં જ બધું ભૂંસાઈ જાય છે. પછી તેમને કોઈ યાદ પણ કરતું નથી. સરદારે આમાંનું કશું કર્યું ન હતું તેમ છતાં તેઓ હજી પણ ‘હીરો’ તરીકે યાદ કરાય છે, જ્યારે બીજા ઘણા લોકોએ પોતાના પ્રચાર માટે ઘણાં ફાંફાં માર્યા હતાં પણ લોકો તેમને યાદ કરતા નથી. માણસ તેના સદ્ગુણો અને રાષ્ટ્રહિતનાં મહત્ત્વનાં સફળ કાર્યોથી લોકપ્રિય થતો હોય છે અને લાંબો સમય લોકમાનસમાં સ્થાન જમાવતો હોય છે. એટલે યુદ્ધનેતાએ કદી પણ સસ્તી લોકપ્રિયતા મેળવવા ફાંફાં ન મારવાં; બસ કાર્ય જ કરી બતાવવું.

યુદ્ધનેતાએ હંમેશાં વાસ્તવવાદી થવું; તેણે કલ્પનાવાદી કે અતિ આદર્શવાદી ન થવું જોઈએ.

અતિ આદર્શવાદ એટલે કે અવ્યાવહારિક આદર્શોમાં માનવું, જેમ કે જો તમે સાચી રીતે અહિંસાવ્રત પાળો તો સિંહ અને મૃગલાં સાથે રહે, સાથે પાણી પીએ. ખરેખર આવું ત્યારે જ બને કે સિંહો માંસ ખાવાનું છોડીને ઘાસ ખાતા થઈ જાય. તે શક્ય નથી, હા, ધરાયેલા સિંહોની નજીકમાં જ હરણાંને ચરતાં મેં આફ્રિકાનાં જંગલોમાં જોયાં છે. પણ તેમાં સિંહોની અહિંસાવૃત્તિ કારણરૂપ નથી, સિંહોનું ધરાયેલાપણું કારણરૂપ છે. ધરાયેલા સિંહો બને ત્યાં સુધી કોઈના ઉપર આક્રમણ કરતા નથી. હા, તેને કોઈ છંછેડે તો વાત જુદી છે. ફલાણા ઋષિમુનિના આશ્રમે સિંહો અને હરણાં વગેરે એકસાથે રહેતાં હતાં – આવી વાતો વાસ્તવિક નથી. પ્રશ્ન એ થાય કે સિંહો શું ખાઈને જીવતા હતા? અહિંસાની આવી અતિ આદર્શવાળી વાતોથી ભરમાઈને કેટલાક લોકો એમ માની બેઠા કે “અમારે કોઈની સાથે શત્રુતા કરવી જ નથી. અમારો કોઈ શત્રુ જ નથી, પછી કોઈ અમારી ઉપર આક્રમણ શું કામ કરશે? ઊલટાના અમે તો ‘હિન્દી-ચીની ભાઈભાઈ’ કહીને ભાઈ માનીએ છીએ.”

શત્રુતાથી જ આક્રમણ થાય છે તે વાત પૂરી સાચી નથી. ઉંદરને બિલાડી સાથે, સસલાને કૂતરા સાથે, માણસને માંકડ-મચ્છર સાથે કદી કોઈ શત્રુતા હોતી નથી તોપણ તેઓ આક્રમણ કરે જ છે, કારણ કે એક પક્ષ બળવાન છે, બીજો કમજોર છે અને એક પક્ષને આહારાદિનો સ્વાર્થ છે, એ સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી એટલે આક્રમણ કરવું જ પડે છે, આવું જ માણસોમાં પણ છે. દુર્બળ અને એકાકી રાષ્ટ્ર ઉપર પ્રબળ અને સ્વાર્થી રાષ્ટ્રો આક્રમણ કરતાં જ હોય છે. પછી ભલે ને દુર્બળ રાષ્ટ્રો ગમે તેટલું અહિંસાવ્રત પાળતાં હોય. એટલે યુદ્ધનેતાએ કદી પણ અતિ આદર્શવાદી થવું નહિ. તેણે હંમેશાં પૂરી તૈયારી રાખવી જ જોઈએ.

આવી જ રીતે કદી કલ્પનાવાદી પણ ન થવું. કલ્પનાવાદ એટલે કે અંધશ્રદ્ધા કે અતિશ્રદ્ધાથી એમ માની લેવું કે “જોજો, હવે ભગવાન સોમનાથ પોતાનું ત્રીજું નેત્ર ખોલશે અને આ મ્લેચ્છોને બાળીને ખાખ કરી નાખશે!” – આ કલ્પનાવાદ છે. “મારો વહાલો હવે અવતાર ધારણ કરીને બધા પાપીઓને મારી નાખશે, પછી સતયુગ આવશે.” અથવા “અરે! તમે અમુક યજ્ઞ કરો કે કરાવો તો તમારા બધા શત્રુઓનો નાશ થઈ જશે!” આ કલ્પનાવાદ છે.

1962ની લડાઈ વખતે હું કાશીમાં હતો ત્યારે ચીનનું યુદ્ધ થયું. કરપાત્રીજી મહારાજ શત્રુબુદ્ધિનાશ કરનારો યજ્ઞ કરવા બેસી ગયા. ભારત હાર્યું. પણ થોડા દિવસ નેફા ઉપર કબજો રાખીને ચીન પોતાની મેળે જ પાછું વળી ગયું, કારણ કે તેને ડર હતો કે હવે અમેરિકા વચ્ચે પડશે અને પછી તિબેટને ખતરો ઊભો થશે. ખરેખર તો વાત તેમ જ હતી. બ્રિટન-અમેરિકા વગેરે તૈયાર થઈ ગયાં હતાં. તેઓ કૂદી પડવાની તૈયારીમાં હતાં એટલે ચીન પાછું વળી ગયું. તે તેનું ડહાપણ હતું. પણ કાશીમાં ચેલાઓ પ્રચાર કરવા લાગ્યા કે મહારાજના

યજ્ઞથી ચીન પાછું વળી ગયું. આ કલ્પનાવાદ છે. આ કારણે ત્યારે અને આજે પણ કેટલાય નેતાઓ ખુરશીની સલામતી માટે જાત-જાતના યજ્ઞો કરાવે છે. ખાસ કરીને ચૂંટણી આવે ત્યારે ચૂંટણી જીતવા, મંત્રી- પદ પ્રાપ્ત કરવા અને બીજા ઉદ્દેશો પ્રાપ્ત કરવા દુર્બળ મન અને દુર્બળ શ્રદ્ધાવાળા લોકો આવાં તણખલાં પકડીને સફળ થવા માગતા હોય છે.

સાચો વાદ વાસ્તવવાદ છે. જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં વાસ્તવવાદની દૃષ્ટિએ પ્રશ્ન ઉકેલવાના પ્રયત્ન થાય તો તેમાં ઘણી સફળતા મળે છે. પણ કદાચ બીજાં બધાં ક્ષેત્રોમાં અતિઆદર્શવાદ કે કલ્પનાવાદ ચાલે તો ભલે ચાલે, પણ યુદ્ધના ક્ષેત્રમાં તો વાસ્તવવાદ જ ચાલવો જોઈએ.

વાસ્તવવાદ એટલે કે પ્રત્યેક પ્રશ્નને તેની વાસ્તવિકતાથી જોવાનો – નાણવાનો અને પછી તેનો વાસ્તવિક ધરાતલ ઉપર ઉકેલ લાવવાનો. યુદ્ધ એક વાસ્તવિકતા છે. તેને લડવા અને જીતવા પૂરી તૈયારી રાખવી કે કરવી જોઈએ અને પછી પૂરી કુશળતાથી લડવું જોઈએ. આ વાસ્તવવાદ છે.

યુદ્ધનેતામાં મનુષ્યને પારખવાનો લોકોત્તર ગુણ હોવો જોઈએ. સામાન્ય રીતે માણસની પરીક્ષા પ્રસંગથી થતી હોય છે. પણ પ્રસંગ કાંઈ રોજરોજ આવતા નથી હોતા. પ્રસંગ આવે ત્યાં સુધી તમે રાહ જુઓ અને ખરા પ્રસંગે સેનાપતિ કે બીજું કોઈ ખોટો રૂપિયો સાબિત થાય તો બધું કામ બગડી જાય. આવું ન ચાલે. યુદ્ધનેતામાં એવી ક્ષમતા હોવી જોઈએ કે તે માણસને જોતાં કે તેની સાથે થોડી વાતચીત કરતાં જ તેનું ઊંડાણ કે છીછરાપણું માપી લે તેને યથાયોગ્ય સ્થાને પ્રસ્થાપિત કરે અને તેની પાસેથી ધાર્યું કામ લે. જેનામાં આવી શક્તિ ન હોય તે મનુષ્યરત્નોને સંગ્રહી ન શકે. મનુષ્યરત્નોના સંગ્રહ વિના મોટાં કાર્યો કરી શકાય નહિ. મનુષ્યરત્નોની જગ્યાએ ખુશામતખોર પથરાઓ ભેગા કર્યા હોય તો ખરા સમયે તે માથામાં જ વાગવાના છે અને લોહીલુહાણ કરી મૂકવાના છે.

યુદ્ધનેતાનાં લક્ષણો વિશે વિચાર ચાલી રહ્યો છે. તેનામાં અનેક લક્ષણોની સાથેસાથે ‘વૈચારિક સ્પષ્ટતા’નું લક્ષણ પણ અતિ જરૂરી છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ ધર્મ, સંસ્કૃતિ, અધ્યાત્મ, વગેરે દ્વારા માણસને જીવનદર્શન અર્થાત્ જીવનના પાયાના વિચારો મળે છે. પાયાના વિચારોના દ્વારા જીવનનો મહેલ રચાય છે. માણસ અહિંસાવાદી, હિંસાવાદી, માનવતાવાદી, સામ્યવાદી, સમાજવાદી, પૂંજીવાદી, ગાંધીવાદી, સર્વોદયવાદી, નક્સલવાદી, વગેરે અનેક પ્રચલિત-અપ્રચલિત વિચારધારાઓમાંથી કોઈ વિચારધારાને માનનારો હોય છે. માણસ જ્યારે કોઈ એક વાદને સ્વીકારીને જીવન જીવે છે ત્યારે તે યોગ્ય હોય કે અયોગ્ય, તેને ઘણી સ્પષ્ટતાઓ થઈ જાય છે. આવી સ્પષ્ટતાથી તેનાં સાધનો, ઉપાયો અને લક્ષ્યો પણ સ્પષ્ટ થાય છે. પણ જ્યારે તેની પાસે કશી વિચારધારા હોતી જ નથી ત્યારે કદાચ મોટાં કાર્યો કરવામાં ગૂંચવાડો પણ થઈ શકે છે. પણ જ્યારે માણસ કોઈ એક નિશ્ચિત વિચારધારા સાથે પોતાને ચુસ્ત રીતે બાંધી દે છે ત્યારે તેની પ્રવૃત્તિ ઘરેડમાં બંધાઈ જાય છે. તે પરિવર્તનવાદી નથી રહી શકતો. આવી સ્થિતિમાં તે હાનિ પણ ઉઠાવી શકે છે.

યુદ્ધનેતાએ બને ત્યાં સુધી કોઈ પણ વાદના વાડામાં પુરાવું ન જોઈએ. તેણે વાડામુક્ત રહેવું જોઈએ. પણ તેનાં કર્તવ્યોમાં – ખાસ કરીને યુદ્ધ સંબંધી કર્તવ્યોમાં સ્પષ્ટ રહેવું જોઈએ. ડગુમગુ ન રહેવાય. નેતાની ડગુમગુવૃત્તિ સૈનિકો અને જનતા ઉપર વિપરીત પ્રભાવ પાડી શકે છે. યુદ્ધ કરવું છે કે નહિ? – બિલકુલ સ્પષ્ટતા હોવી જોઈએ. જો કરવું જ છે તો કેવું કરવું છે, ક્યાં કરવું છે, કેટલું કરવું છે, શું લક્ષ્ય છે, વગેરે તત્ત્વો પ્રથમથી જ સ્પષ્ટ હોવાં જોઈએ. અસ્પષ્ટતા પરિસ્થિતિના દાસ બનાવે છે – એમ કહો કે અસ્પષ્ટતા વિપરીત પરિસ્થિતિનું નિર્માણ કરે છે. “જેવું હશે તેવું કરશું” – આ નિયમ યુદ્ધમાં ચાલે. “આવું જ કરવું છે” એવી મક્કમતા અત્યંત જરૂરી છે.

વિચારોની અસ્પષ્ટતા ત્યારે ઊભી થતી હોય છે જ્યારે નિર્ણાયક પરિબળ પરસ્પર વિભાજિત થઈ જાય. માનો કે અણુબોમ્બનો પ્રયોગ કરવો કે ન કરવો? નિર્ણાયક કમિટીમાં પાંચ માણસો છે. ત્રણ એક તરફ અને બે બીજી તરફ થઈ ગયા, હવે શું કરવું? આવી પરિસ્થિતિ ટાળવા માટે યુદ્ધના સમયે એક જ સર્વોપરી નેતાને બધા અધિકારો સોંપી દેવા જોઈએ જેથી જે-તે નિર્ણયોમાં વિસંવાદ કે વિભાજન ન થાય. રાજ્યશાસન ભલે કેબિનેટ મંત્રીઓથી ચાલે, પણ યુદ્ધશાસન તો ડિક્ટેટરથી ચાલે તો જ વધુ સારું યુદ્ધ લડી શકાય છે. પાકિસ્તાનની સીમા ઉપર તોપગોળો છોડવો કે નહિ? છોડવો તો કઈ તોપનો છોડવો? ને કેટલા ગોળા છોડવા? – આવા બધા પ્રશ્નો તોપ ઉપર બેઠેલો માણસ ઉપરના કેપ્ટનને પૂછે, કેપ્ટન સેનાપતિને પૂછે, સેનાપતિ સરસેનાપતિને પૂછે, સરસેનાપતિ રક્ષામંત્રીને પૂછે, રક્ષામંત્રી પ્રધાનમંત્રીને પૂછે અને પ્રધાનમંત્રી સાંજે મીટિંગ બોલાવીને નિર્ણય કરે. ફરી પાછી આ જ પ્રક્રિયાથી નિર્ણય છેક તોપ સુધી પહોંચાડવામાં આવે તો યુદ્ધ ન લડી શકાય. પ્રત્યેકને પોતાની મર્યાદા પ્રમાણે નિર્ણયો કરવાનો અધિકાર હોવો જોઈએ. કોઈ વાર કદાચ કોઈ પ્રસંગવશ તે થોડો આગળ વધી જાય તોપણ પરિસ્થિતિનું મૂલ્યાંકન કરીને તેને સ્વીકારી લેવો જોઈએ. ઉપરના માણસો વારંવાર એવું કહ્યા કરે કે “મને પૂછ્યા વિના આવું કેમ કર્યું? મને પૂછ્યું તું?” વગેરે. તો તે યોગ્ય નથી. ટૂંકમાં, વૈચારિક સ્પષ્ટતા જરૂરી છે.

ગીતામાં અર્જુનની વૈચારિક અસ્પષ્ટતાએ ખરા સમયે ભારે ઉપાધિ ઊભી કરી દીધી હતી. એ તો સારું થયું કે સાથે શ્રીકૃષ્ણ હતા, તેમણે બધું સંભાળી લીધું, કારણ કે શ્રીકૃષ્ણની વિચારધારા સ્પષ્ટ, દઢ અને અવિચલિત છે. માનો કે શ્રીકૃષ્ણ ન હોત તો શું થાત? ઉત્તર સ્પષ્ટ છે કે “આરપારકી લડાઈ” કરવાની હોંશવાળી સેના એક પણ ગોળી ચલાવ્યા વિના જેમ પાછી આવી તેમ અર્જુનની સેના પણ પાછી આવત. પણ માનો કે અર્જુનની સેના પાછી આવત તો યુદ્ધથી તો લોકો બચી જાત ને? ના, એવું નથી. આતંકવાદ વધી જાત, કારણ કે યુદ્ધ ઉપાય છે. ઉપાય ન કરો તો અશાંતિના પ્રશ્નો ઉકેલાય નહિ. એટલે યુદ્ધનેતા વૈચારિક રીતે નિર્ણયોની રીતે બિલકુલ સ્પષ્ટ અને મક્કમ હોવો જોઈએ. ઢ્યુપચુ તો ન જ ચાલે. જો તે મક્કમ નહિ હોય તો પરિસ્થિતિના દબાણમાં કે પછી વ્યક્તિના દબાણમાં આવીને નિર્ણયો બદલી નાખશે. માનો કે અર્જુન સેના લઈને પાછો ફરી જાય અને પછી સમજાય કે ભૂલ થઈ ગઈ છે. ચાલો, ફરી પાછી હતી તેવી ને તેવી સેનાને ગોઠવી દઈએ. ફરી પાછો તે સેના લઈને પાછો વળે અને સેના હતી ત્યાં ગોઠવે તો કેવો લાગે? સેનાના મનોબળ ઉપર

કેવી અસર થાય? શત્રુઓ ઉપર પણ કેવી છાપ પડે? એટલે યુદ્ધનેતા દબાણમુક્ત, મક્કમ અને સ્પષ્ટ હોવો જોઈએ. પણ આનો અર્થ એવો પણ કોઈ ન કરે કે તે હઠીલો હોવો જોઈએ. હઠ અલગ વસ્તુ છે, મક્કમતા અલગ વસ્તુ છે. જરૂર પડે તો નિર્ણયો બદલવા પણ પડે. ખાસ કરીને રાષ્ટ્ર અને સેનાના હિતમાં જરૂરી જણાય તો નિર્ણયો બદલવા પણ પડે.

યુદ્ધનેતામાં પ્રત્યુત્પન્નમતિનો ગુણ જરૂરી છે. “પ્રત્યુત્પન્નમતિ” એટલે તરત જ તત્કાળ સાચો નિર્ણય કરી શકનારી બુદ્ધિ. ઘણા માણસો તત્કાળ નિર્ણય નથી કરી શકતા હોતા. તેમને લાંબો સમય વિચાર કરવો પડે છે, લોકોની સલાહ લેવી પડે છે, પછી માંડ નિર્ણય ઉપર પહોંચે છે. એટલે તો લોકો કહે છે કે “વિચાર કરીને પછી કહીશ.” એક રીતે આ બરાબર પણ છે. બધા જ નિર્ણયો ઝડપથી અને તત્કાલ કરવાના ન હોય, વિચાર કરીને, પક્ષ-વિપક્ષને સમજીને પછી કરવાના હોય, એટલે વિચાર કરવો જરૂરી હોય છે. પણ બધી જ બાબતોમાં લાંબા-લાંબા વિચાર કરવાથી કામ ન ચાલે. ખાસ કરીને યુદ્ધ જેવો વિષય તો તત્કાળ નિર્ણય માગતો હોય છે. પણ જેની પાસે પ્રત્યુત્પન્નમતિ ન હોય તે એક તો તત્કાળ નિર્ણય કરી શકતો નથી અને કરે છે તો સાચો હોતો નથી. તે આંધળુકિયાં કરે છે. પ્રત્યુત્પન્નમતિની પ્રાપ્તિ ઈશ્વરીય દેન છે. તે કોઈ અભ્યાસ કે ડિગ્રીથી પ્રાપ્ત થતી નથી.

યુદ્ધનેતામાં સંગઠનનો ગુણ અત્યંત જરૂરી છે. સંગઠિત થઈને જ યુદ્ધ કરી શકાય. જો અંદરોઅંદર એકતા ન હોય અને વિભાજન હોય તો સંગઠન થઈ શકે નહિ. આમ તો બધાં જ ક્ષેત્રોમાં સંગઠન જરૂરી હોય છે, પણ સેનાના ક્ષેત્રમાં અને તે પણ યુદ્ધના ક્ષેત્રમાં તો સંગઠન અત્યંત જરૂરી છે. ઘણી વાર પોતાના ઉપરીથી અસંતુષ્ટ અથવા ત્રાસેલા સિપાઈઓ પોતાના ઉપરીને જ ગોળી મારી દેતા હોય છે તેવું સાંભળ્યું છે. યુદ્ધે ચઢેલો શસ્ત્રધારી સૈનિક મરણિયો થયો હોય છે. એવા સમયે જો તેનું અપમાન કે તિરસ્કાર કરવામાં આવે તો વીફરેલો સૈનિક ગમે તે પગલું ભરી શકે છે. કુશળ યુદ્ધનેતા કદી કોઈ હાથ નીચેના માણસનું અપમાન કરતો નથી. અપમાન કરવાથી રુઆબ પડતો નથી. રુઆબ તો ઉચ્ચ યોગ્યતા અને ઉચ્ચ કૃતિઓનો પડતો હોય છે.

યુદ્ધનેતામાં એક ખાસ ગુણ એવો પણ જરૂરી છે કે તે હંમેશાં આશાવાદી રહે, કદી નિરાશ ન થઈ જાય. ગમે તેવી પરિસ્થિતિ થઈ જાય, હાર નિશ્ચિત લાગે તોપણ તેણે નિરાશ ન થવું જોઈએ. ખબર નહિ ક્યારે કોઈ ચમત્કાર બની જાય અને વાતાવરણ એકદમ બદલાઈ જાય, હાર જીતમાં પલટાઈ શકે છે.

નિરાશ થવું અને નિરાશાવાદી થવું એ બેમાં અંતર છે. કોઈ કાર્યમાં નિષ્ફળતા મળે, ફરીફરીને નિષ્ફળતા મળે એટલે નિરાશ તો થવાય, તે બહુ મોટો દોષ ન કહેવાય, પણ નિરાશાવાદી તો કાર્ય કરતાં પહેલાં જ નિરાશ થઈ જાય છે: “ના રે ના, આમાં કાંઈ થવાનું નથી.” પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ કરતાં પહેલાં જ તેને તેમાં નિષ્ફળતા દેખાવા લાગે છે. આવા નિરાશાવાદી માણસો મહત્ત્વની પ્રવૃત્તિઓ કરી શકતા નથી, કારણ કે તેમને નિષ્ફળતા જ નિષ્ફળતા દેખાતી રહે છે. યુદ્ધનેતા આવો નિરાશાવાદી હોય તો સારી રીતે યુદ્ધ લડી શકે નહિ. તે હંમેશાં આશાવાદી હોવો જોઈએ. તે ભવિષ્યદ્રષ્ટા પણ હોવો જોઈએ. તેને ભવિષ્યમાં શું થશે તેની આછી ઝલક મળી જવી જોઈએ. પણ તે કોઈ જ્યોતિષી દ્વારા ભવિષ્યદ્રષ્ટા ન બને. નિશ્ચિત કાર્ય-કારણોથી અનુભવી પ્રતિભાસંપન્ન માણસને ખ્યાલ આવી જાય કે આ વ્યક્તિનું, રાષ્ટ્રનું કે નિશ્ચિત ઘટનાનું શું ભવિષ્ય હશે. આ અશક્ય નથી, શક્ય છે. વરસ સારું આવશે કે ખરાબ આવશે તેની આગાહી માત્ર તુક્કો થઈ શકે છે. પણ પાકિસ્તાન સાથે યુદ્ધ થશે કે નહિ, થશે તો કેવું થશે, કોણકોણ જોડાશે, વગેરે બાબતોનું નિશ્ચિત આકલન કરી શકાય. આવાં આકલન તૈયારી કરવામાં, મિત્રો બનાવવામાં કામ લાગે. પાણી પહેલાં પાળ બાંધવી જરૂરી અને હિતાવહ હોય છે. કદાચ જરૂર પડે તો તેણે તજજ્ઞોના સંપર્કમાં રહેવું જોઈએ અને તેમના અનુભવોનો લાભ પણ ઉઠાવવો જોઈએ.

યુદ્ધનેતામાં ‘મોરલ’નો ગુણ અતિ જરૂરી છે. મોરલના બે ભાગ છે: 1. આર્થિક મોરલ અને 2. કામ-મોરલ. આર્થિક મોરલ ન હોય તો તે પૈસા માટે સત્તાનો દુરુપયોગ કરવા પ્રેરાશે: હલકાં અને ખરાબ હથિયારો ખરીદવાં, ન ફૂટે તેવા તોપગોળા ખરીદવા. (કારણ કે તેમાં તેને પૈસા મળ્યા હોય છે) હલકાં અને ઊતરતાં વિમાનો, ટેન્કો વગેરે સામગ્રી ખરીદવી. વચ્ચે એક ‘તહલકાકાંડ’ પ્રગટ થયું હતું જેણે ખરેખર તહેલકો મચાવી દીધો હતો. કેટલાક મહત્ત્વના માણસોને પૈસા લેતા રંગે હાથ વીડિયોમાં પકડી લીધા હતા. જોકે આ કાંડ દબાઈ

ગયું લાગે છે, પણ મોટાંમોટાં માથાં નોટો લેતાં બતાવાયાં હતાં. આ તો માત્ર નમૂનો જ હતો, પણ તેનાથી ખ્યાલ આવશે કે સેનામાં પણ કેવુંકેવું ચાલી રહ્યું છે. વચ્ચે એક એવા સમાચાર પણ આવ્યા હતા કે સીમા ઉપરની આખી કંપની પેલી પારની ચોકીઓ સાથે સાંઠગાંઠ ધરાવતી થઈ ગઈ હતી. જો આવું બધું ચાલતું હોય તો ગમે તેટલું સૈન્ય સજ્જ થયું હોય તોપણ હારી જવાય. ફૂટેલો માણસ હજાર શત્રુઓ કરતાં પણ ભૂંડો છે. તેમાં પણ જો અંદરનો માણસ ફૂટેલો હોય તો તે લાખ શત્રુઓની ગરજ સારે છે.

મોરલ ઉપરથી નીચે ઊતરતું હોય છે. જો સર્વોચ્ચ સ્થાને બિરાજેલો માણસ જ મોરલ વિનાનો હોય તો તેની નીચેના માણસો આપોઆપ મોરલમાં ઊતરતા થવા લાગશે. પછી તો આ રોગ છેક નીચેના માણસો સુધી ફેલાઈ જશે. વર્ષો પહેલાં હું સૂઈગામ જતો હતો ત્યારે એક સેનાની ટૂકનો માણસ આવીને અમારા ડ્રાઈવરને ડીઝલ વેચાતું આપવા પૂછતો હતો, અર્થાત્ તે પોતાની ટૂકની ટાંકીમાંથી ડીઝલ વેચી દેવા માગતો હતો. આ વાત નાની છે પણ ઘણી મોટી છે. આવા માણસો પૈસા માટે સીમા ઉપર શું નહિ કરે? સીમાપારના ગુપ્તચરો, આતંકવાદીઓ, શસ્ત્રો, વિસ્ફોટકો વગેરે આવા માણસો દ્વારા ઘૂસેડી શકાય છે. પૂર્વે કહ્યું તેમ ઉપરના માણસો મોરલવાળા હોય તો જ નીચેના માણસોને મોરલવાળા બનાવી શકાય. મોરલ વિનાનો યુદ્ધનેતા મોરલ વિનાની સેના બનાવતો હોય છે. જો તમારે કઠોર અને સાચા શાસક થવું હોય તો તમારે મોરલવાળા થવું જ જોઈએ. લોભી-લાલચુ નેતા ગમે ત્યારે વેચાઈ જતાં વાર નહિ કરે.

મોરલનું બીજું પાસું સેક્સ છે. કેટલીક વાર એવું બને કે માણસ ધનલોલુપ ન હોય પણ સેક્સ-લોલુપ હોય. બને ત્યાં સુધી યુદ્ધનેતાએ વિવાહિત જીવન જીવવું જોઈએ. પોતાની પત્નીને સાથે ને સાથે રાખવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જેથી બીજી કોઈ સ્ત્રી પેસી ન શકે. વેક્યુમ હોય તો કોઈ પેસે. વેક્યુમ થવા દેવાનું જ નહિ. પણ કદાચ એવું ન કરી શકાય તોપણ એકબીજાનો સંપર્ક તો રહેવો જ જોઈએ. સાચો અને આદર્શ પ્રેમ એકબીજાનાં સ્ખલનોને રોકે છે. પણ પ્રેમ જ ન હોય અને ઘણા દિવસનો માણસ ભૂખ્યો હોય તો જે મળે તે ખાઈ લેવા તૈયાર થઈ જાય. પ્રાચીન રાજા - નવાબો - સુલતાનો યુદ્ધ વખતે રાણીવાસને પણ સાથે રાખતા. સેનાની સૌથી પાછળ રાણીવાસ રહેતો. એનો અર્થ એવો નહિ કે એ બધા લંપટ હતા, પણ એનો અર્થ એવો કરવાનો કે શત્રુપક્ષની રૂપલલનાઓ યુદ્ધનેતા ઉપર કામણ કરીને તેની પાસેથી બધું જાણી ન જાય.

એક એવી પણ વાત સાંભળવા મળેલી કે બાંગ્લાદેશમાં જ્યારે પાકિસ્તાની સેના હારી રહી હતી ત્યારે પાકિસ્તાનના રાષ્ટ્રપતિ યાહ્યાખાન કોઈ સંગીત-નર્તકી સાથે રંગરેલિયાં મનાવતા હતા. લોકો બહુ ચિડાયાલા. યુદ્ધનેતાનું સેક્સ-મોરલ એટલું પ્રબળ હોય કે આવી ઘટનાઓ ઘટી શકે નહિ. તેની અસર નીચેના અમલદારો ઉપર પડવાની જ છે. ખરેખર તો આઝાદી પછી તરત જ કાશ્મીરમાં જે છન્ન આક્રમણ કરવામાં આવ્યું હતું તે આક્રાન્તાઓ શ્રીનગર એટલા માટે મોડા પહોંચ્યા કે રસ્તામાં મિશનરી હોસ્પિટલોની નર્સો અને નન્સ ઉપર બળાત્કાર કરવામાં રોકાઈ ગયા. આ સાધ્વીઓ ઉપર જે પાશવી બળાત્કાર થયો તે ભારે અત્યાચાર હતો, યુદ્ધ-નિયમથી વિરુદ્ધ હતો.

યુદ્ધનેતા માત્ર યુદ્ધકુશળ જ હોય તેટલું પર્યાપ્ત નથી. તેને રાજનીતિનાં બધાં અંગ-ઉપાંગોનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ અને સમયસમય ઉપર તેને કેવી રીતે પ્રયોજવાં તેનો અનુભવ પણ હોવો જોઈએ. કેવળ આંખ મીંચીને યુદ્ધ કરવાથી યુદ્ધ જિતાતું નથી. જરૂર હોય છે તેનાં સહાયક બધાં અંગોને યથોચિત પ્રયોજવાની, જેમ કે સામ, દામ, દંડ અને ભેદની સાથે મૈત્રી-સંધિ વગેરે તત્ત્વો પણ જરૂરી છે.

યુદ્ધ જીત્યા પછી ફરી એક યુદ્ધ લડવાનું હોય છે, તે છે ટેબલ ઉપરનું યુદ્ધ, સંધિ કરવાનું યુદ્ધ. હારેલા શત્રુ સાથે એવી સંધિ કરવી જોઈએ કે જેથી તેનાં માનમર્યાદા તો સચવાય, પણ સાથેસાથે પોતાના પક્ષે મેળવેલા લાભો કાયમી રહે અને ભવિષ્યમાં તે માથું ન ઊંચકી શકે તેવી સંધિ કરવી. ઇકોતેરનું યુદ્ધ જીત્યા પછી ટેબલનું યુદ્ધ કરતાં આપણને આવડ્યું નહિ. પાકિસ્તાને પોતાની જમીન અને બંધકમાં આવેલા એક લાખ સૈનિકો પણ પાછાં મેળવી લીધાં. એમ કહો કે તેણે બધું જ મેળવી લીધું. આપણે કશું જ ન મેળવ્યું. ખાલી વચનો મેળવ્યાં કે હવે અમે ભવિષ્યમાં આવું નહિ કરીએ. પણ વચન કોણ પાળે છે? વચનો પળાવવાની શક્તિ અને તેનો ઉપયોગ કરવાની હિંમત પણ જોઈએ ને!

યુદ્ધનેતાના મનમાં શું છે તે કોઈનાથી જાણી શકાય નહિ તેટલું ઊંડાણ તેનામાં હોવું જોઈએ. છીછરા પાણીનું ઊંડાણ તરત જ મપાઈ જાય છે, કારણ કે ઊંડાણ હોતું જ નથી. આવી જ રીતે જે છીછરા નેતાઓ હોય છે તે શું કરવા માગે છે તેનો ખ્યાલ તરત જ આવી જતો હોય છે. આવો છીછરો યુદ્ધનેતા ન ચાલે. તેની યોજનાઓ, ઉપાયો, લક્ષ્યો વગેરે એટલાં બધાં ઊંડાં હોય કે શત્રુ તો શું નજીકનો મિત્ર પણ કશું જાણી શકે નહિ. છીછરા માણસની વાત ફૂટી જતી હોય છે. ફૂટેલી વાત શત્રુનું કામ કરતી હોય છે જ્યારે ઊંડાણવાળા નેતા વાતને સપાટી ઉપર આવવા જ દેતો નથી - ફૂટવાની વાત તો દૂર રહી.

ઇંદિરાબહેને બાંગ્લાદેશ સાથે યુદ્ધ કરતાં પહેલાં રશિયા સાથે 20 વર્ષની રક્ષાસંધિ કરી હતી. ત્યારના રાજપુરુષ સરદાર સ્વર્ણસિંહ કેટલીયે વાર રશિયાના આંટાફેરા કરતા રહ્યા, પણ કોઈને દેશમાં કે વિદેશમાં ક્યાંય કશી ગંધ ન આવી. જ્યારે સંધિ પ્રગટ થઈ ત્યારે વિદેશી ગુપ્તચરસંસ્થાઓ દિગ્મૂઢ થઈ ગઈ હતી. આ ઇંદિરાબહેન અને સ્વર્ણસિંહનું ઊંડાણ બતાવે છે.

આવી જ રીતે ભારતે પોતાનો અણુવિસ્ફોટ કર્યો (સર્વપ્રથમ ઇંદિરાબહેને) ત્યારે અને તે પછી પણ જ્યારે એકસાથે ચાર વિસ્ફોટો કર્યા ત્યારે પણ કોઈને કશી ખબર પડી ન હતી. આ ઊંડાણ હતું. હા, પાકિસ્તાને જે અણુવિસ્ફોટો કર્યા તેની ખબર બધાને પહેલેથી જ પડી ગઈ હતી, કારણ કે જનઆંદોલન પ્રબળ હતું. યુદ્ધનેતામાં ગહનથી ગહન ઊંડાણ હોવું જોઈએ, જેને જલદીથી કોઈ માપી શકે નહિ.

પોતાના ઊંડાણના કારણે શત્રુપક્ષને પોતાની કઈકઈ ચાલ છે તેની ગંધ ન આવે તે જરૂરી છે તો બીજા પક્ષે શત્રુપક્ષની વિવિધ ચાલને સમજી લેવાની પણ તેનામાં ક્ષમતા હોવી જોઈએ. શત્રુ પણ ઊંડાણવાળો હોય, વાઘ હોય, મીંઢો હોય, કશું બોલતો ન હોય અને ઓચિંતાનો હુમલો કરી દેવાનો હોય અથવા બીજી કોઈ રાજનૈતિક ચાલ ચાલવાનો હોય - આ બધું પ્રથમથી જ જો કળી શકે તે સફળ યુદ્ધનેતા થઈ શકે.

મહાભારતના પાંડવપક્ષના યુદ્ધનેતા શ્રીકૃષ્ણ છે. તે સામા પક્ષની એકેએક ચાલ કળી લે છે અને તત્કાળ તેના ઉપાયો કરીને પાંડવોને આપત્તિમાંથી બચાવી લે છે. યુદ્ધમાં તો બંને પક્ષે કૂટચાલ ચલાતી જ હોય છે. માત્ર પ્રાચીન રાજપૂત રાજાઓ સામી છાતીએ મેદાનમાં યુદ્ધ કરતા. તેમાં ચાલો ભાગ્યે જ ચલાતી. આવાં યુદ્ધો હારી જવાતાં હોય છે.

1965માં પાકિસ્તાન સાથેના યુદ્ધમાં પાકિસ્તાન તરફથી ચલાયેલી એક ચાલની વાત કરું. ખેમકરણથી આપણી સેના આગળ વધી. પાકિસ્તાની સેના પાછી હઠતી ગઈ. રાજીરાજી થઈને આપણે કસૂર કસબાને લેવા દોડી પડ્યા. કસૂર પહોંચતાં પહેલાં જ ખબર પડી કે આપણે ઘેરાઈ ગયા છીએ - ફસાઈ ગયા છીએ. ખરેખર તો બનેલું એવું કે પાકિસ્તાની સેના જાણીકરીને હારવાનો દેખાવ કરીને પીછેહઠ કરતી હતી. આજુબાજુનાં શેરડીનાં ખેતરોમાં તેની સેના સંતાઈ ગઈ હતી. નિશ્ચિત જગ્યાએ પહોંચતાં જ પેલી સંતાયેલી સેના બહાર નીકળી અને પાછળથી રસ્તો કાપી નાખી આગળ વધતી સેનાને ઘેરી લીધી. આને “સાણસા વ્યૂહ” કહેવાય. શત્રુપક્ષની ચાલમાં આપણે આવી ગયા. આખી મદ્રાસી રેજિમેન્ટ પકડાઈ ગઈ હતી. યુદ્ધનેતામાં આવી ચાલોને સમજવાની અને તેને ખાળવાની ક્ષમતા હોવી જોઈએ.

1962માં નેફામાં ચીન સાથેની લડાઈમાં ચીને પોતાના સૈનિકોને ભૂતાનીઓનો વેશ પહેરાવીને ભૂતાનના રસ્તેથી નિરાશ્રિતના રૂપમાં ભારત મોકલી દીધા. કપડાંલત્તાં વગેરેના ડૂંચા ઉપાડેલા આ ભોટિયાઓ ઢોલાચોકી સુધી જનારા એકમાત્ર રસ્તા ઉપર પ્રગટ્યા. આપણે તેમને યુદ્ધના કારણે ઉજ્જડ થયેલા નિરાશ્રિતો સમજ્યા. તેમણે બોમદીલા પાસેની સડક કાપી નાખી. બોમદીલા કબજે થઈ ગયું. ઉપરની હજારોની આપણી સેના પકડાઈ ગઈ. તદ્દન ઓછા યુદ્ધે ચીન છોક બોમદીલા સુધી પહોંચી ગયું. આપણે તેની ચાલને સમજી શક્યા નહિ. કુશળ યુદ્ધનેતામાં એવી ક્ષમતા હોય કે તે શત્રુની એકેએક નાની-મોટી ચાલને પ્રથમથી જ સમજી શકે.

યુદ્ધનેતામાં માનવીય ગુણો એવા હોવા જોઈએ કે લોકોને આપોઆપ તેના પ્રત્યે પ્રેમ થાય. તે સૌને પ્રેમ આપે અને સૌનો પ્રેમ પામે. તે રાષ્ટ્રપ્રેમી હોય, તે સેનાપ્રેમી હોય, તે સાહસ કરનારા, શૌર્ય બતાવનારા, લોકોત્તર કાર્ય કરી બતાવનારા સૌનું માનસન્માન કરે જેથી સૌ કોઈ તેના ઉપર પ્રેમ કરે. પણ સાથેસાથે તેનો પ્રેમ છીછરો ન હોય. તેનો ભય પણ સૌને લાગવો જોઈએ. તેનામાં એવી ક્ષમતા હોવી જોઈએ કે જો તે રીઝે તો ન્યાલ કરી નાખે અને કોપે તો બરબાદ કરી નાખે. બરબાદ કરી નાખવાની ક્ષમતા અને આવડત હોય તો જ

લોકો તેનાથી ભય પામતા રહે. ખાસ કરીને અપરાધી તત્ત્વો તો ફફડી ઊઠવાં જોઈએ. એવી તેની ધાક હોવી જોઈએ.

આ બધા અને બીજા પણ કેટલાય ગુણો જેનામાં હોય તે જ યુદ્ધનેતા થઈ શકે, તે જ યુદ્ધ કરી શકે અને જીતી શકે. બાકી આમાંના કશા ગુણો ન હોય તે યુદ્ધ કરવા નીકળે તો ભૂંડી રીતે હારીને પાછા આવે. ભારતને તાત્કાલિક જરૂર છે કોઈ સમર્થ યુદ્ધનેતાની.

કેટલાક નેતાઓ “સિંહશૃગાલ”-ન્યાયવાળા હોય છે. સિંહશૃગાલ - ન્યાયનો અર્થ એવો થાય છે કે તે આગળથી સિંહ જેવો દેખાય, ઘણા ઘુઘવાટા કરે, થોડાંક પરાક્રમો પણ કરે, પણ પછી પાછળથી દબાણ વધતાં તે શિયાળ જેવો ઢીલો અને પરાક્રમ વિનાનો થઈ જાય. આવો નેતા પણ યુદ્ધનેતા ન થઈ શકે. તે આગળ અને પાછળ એમ બન્ને રીતે સિંહ જ હોવો જોઈએ.

યુદ્ધના નવ ઘટકોમાંથી પ્રથમ ઘટક યુદ્ધનેતા વિશે પાછલાં પ્રકરણોમાં આપણે થોડુંક વિચાર્યું. હવે યુદ્ધના બાકીના આઠ ઘટકો વિશે થોડો વિચાર કરીએ.

યુદ્ધનેતા પછી સૌથી બીજો મહત્ત્વનો ઘટક છે “ગુપ્તચર-વ્યવસ્થા.” જો તમારી પાસે સજ્જડ અને પ્રભાવશાળી ગુપ્તચરતંત્ર ન હોય તો તમે યુદ્ધ લડી શકો નહિ – કદાચ લડો તો હારી જાઓ. રાજાને નીતિકારોએ “ચારયક્ષુષઃ” કહ્યો છે, અર્થાત્ ગુપ્તચરોની આંખોથી જોનારો રાજા કે યુદ્ધનેતા સ્વયં બહાર બહુ ભ્રમણ નથી કરી શકતો, પણ તેના ગુપ્તચરો ખૂણેખૂણામાંથી રજેરજની માહિતી તેના સુધી પહોંચતી કરે છે જેના આધારે તેને પોતાના રાજ્યની સાચી પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આવે છે. સાચો ખ્યાલ હોય તો જ સાચો નિર્ણય કરી શકાય. તમારે જ્યારે યુદ્ધ કરવાનું હોય ત્યારે તમારી પાસે આટલી માહિતી તો સ્પષ્ટ રીતે હોવી જ જોઈએ

1. શત્રુની રાજકીય સ્થિતિ કેવી છે?
2. તેનું સૈન્યબળ કેવું છે- કેટલું છે?
3. સેનાનું ‘મોરલ’ કેવું છે?
4. તેમાં શસ્ત્રોની ક્ષમતા કેટલી છે?
5. તેના મિત્રો કોણકોણ છે?
6. તેના શત્રુઓ કોણકોણ છે?
7. તેના પ્રત્યે અસંતોષ રાખનારા કેટલા ઉપયોગી થઈ શકે તેમ છે?
8. તેનું અર્થતંત્ર કેવું છે?
9. તેની સીમા ઉપર સૌથી વધુ કમજોર સ્થાન કયું છે?

જો આટલી માહિતી તમારી પાસે હોય તો જ યુદ્ધ કરી શકાય. ભારત-પાકિસ્તાન વચ્ચે હમણાં યુદ્ધ ન થયું અને અમેરિકાના દબાણથી આપણે સેના પાછી બોલાવવી પડી તે એક રીતે સારું થયું, કારણ કે આપણી પાસે સક્ષમ યુદ્ધનેતા ન હતો અને ગુપ્તચર-તંત્ર પણ બહુ પ્રભાવશાળી ન હતું. દેશમાં આતંકવાદની એક પછી એક જે ભયંકર ઘટનાઓ ઘટી તેની ખબર ઘટના ઘટ્યા પહેલાં ન પડી પણ પછી જ પડી તે બતાવે છે કે ગુપ્તચરતંત્ર પ્રભાવશાળી નથી. આમ થવાનાં ત્રણ કારણો છે: પ્રથમ તો પૂરા દેશનાં બધાં સરકારી તંત્રો પ્રભાવશાળી ઢંગથી કાર્યરત નથી. બધે જ શિથિલતા અને બેજવાબદારી દેખાય છે. ચીવટ, ચપળતા અને સ્ફૂર્તિ ભાગ્યે જ કોઈ સ્થળે જોવા મળે છે. આ પ્રાચીન રોગ છે. હજી સુધી તેને કોઈ પક્ષ કે કોઈ નેતા મિટાવી શકતો નથી. જો બધું જ પ્રભાવહીન હોય તો ગુપ્તચરખાતું પ્રભાવહીન રહે તે સ્વાભાવિક છે.

બીજું કારણ શત્રુપક્ષના સામર્થ્યની છે. શત્રુપક્ષ આ બાબતમાં આપણા કરતાં વધુ સમર્થ છે. તે ગુપ્તચરસંસ્થા ઉપર કરોડો રૂપિયા ખર્ચે છે અને સતત તેના દ્વારા પૂરા ભારતદેશમાં જાળ ફેલાવેલી છે. ત્રીજું કારણ અહીં રહેનારા શત્રુપક્ષના મિત્રો ઘણા છે. કદાચ એ થોડા જ હશે તોપણ છે ખરા. સ્થાનિક સાથ વિના રહેવું, છુપાવું, માર્ગદર્શન મેળવવું, વગેરે શક્ય ન બની શકે. સંસદ ઉપર હુમલો કરનારા, અક્ષરધામ ઉપર હુમલો કરનારા ભલે પાકિસ્તાની હોય પણ તે સીધા આકાશમાંથી અહીંની ધરતી ઉપર ઊતર્યા ન હતા. તેમનાં

મૂળ અહીં પણ ક્યાંક ને ક્યાંક હોય જ છે. આટલા મહિનાઓ પછી પણ આપણું ગુપ્તચરખાતું શોધી શક્યું નથી કે અક્ષરધામના આતંકવાદી ક્યાં રહ્યા હતા અને ક્યાંથી આવ્યા હતા.

ગુપ્તચરી માટે જે લાભ પાકિસ્તાની ગુપ્તચરસંસ્થાને ભારતમાં મળે છે તે લાભ ભારતની ગુપ્તચરસંસ્થાને પાકિસ્તાનમાં મળવા શક્ય નથી. ભારતની ગુપ્તચરસંસ્થા પાકિસ્તાનમાં ગંભીર ગુપ્તચરી ન કરે તે સમજી શકાય છે, પણ ખુદ ભારતમાં પણ તે ઘટના પહેલાં અને પછી પણ ખાસ કાંઈ બાતમી મેળવી શકે નહિ તે બહુ મોટી કમજોરી કહેવાય. આવી કમજોરી રહેતાં જો યુદ્ધ કરવામાં આવે તો સીમાની અંદર અને સીમાની પાર સેનાને ઘણું નુકસાન ઉઠાવવું પડે – કદાચ હારી પણ જવાય.

ગુપ્તચરો વિશ્વાસુ હોવા જોઈએ. ઘણી વાર તમારો ગુપ્તચર સામા પક્ષનો પણ ગુપ્તચર થઈ જતો હોય છે. તે બન્ને તરફથી પગાર પડાવે છે. આવા અવિશ્વસનીય ગુપ્તચરો વધુ ખતરનાક પરિણામ આપતા હોય છે. કેટલાક સામા પક્ષે તો ભળ્યા ન હોય પણ તટસ્થ પણ ન હોય. તે જ પોતાના ગમા-અણગમાવાળી અને પોતાના રંગે રંગેલી માહિતી આપતા હોય છે. એનાથી અન્યાય થવાની સંભાવના રહે છે. ગુપ્તચરના પોતાના શત્રુઓને દંડ અપાવવા તે ખોટી માહિતી આપીને શત્રુઓને દંડ અપાવે છે. આવા માણસો સાચા ગુપ્તચર કહેવાય નહિ. ગુપ્તચરે તો જે હોય, જેવું હોય, તેવું જ બતાવવું જોઈએ. આ રીતે પત્રકારો પણ આવા તટસ્થ જ હોવા જોઈએ.

ગુપ્તચરીનું કામ ભારે ખતરનાક છે. તેની હત્યા થઈ શકે છે. તે પકડાઈ શકે છે. તેની પાસેથી ભેદ ખોલાવવા તેના ઉપર ભયંકર અત્યાચાર થઈ શકે છે. તે જીવનભર કોઈ જેલમાં સબડતો રહી શકે છે. જો તે પકડાઈ જાય તો તેના દુઃખનો પાર ન રહે. થોડાં વર્ષો પહેલાં રસ્તો ભૂલીને બનાસકાંઠામાંથી પાકિસ્તાનની સીમામાં પ્રવેશી ગયેલા બે રાજપૂત યુવકોને ત્યાંના હિન્દુ પરિવારોએ પકડાવી દીધા હતા. ત્યાંની પોલીસે તેમને ખૂબ મારઝૂડ કરીને પછી કાચ વાટીને રોટલા સાથે જબરદસ્તીથી ખવડાવી દીધો અને સીમા ઉપર લાવીને ભારત તરફ ધકેલી દીધા. આ બન્ને યુવાનો રિબાઈ-રિબાઈને મરી ગયા. આવું એટલા માટે કર્યું કે જેથી ફરી કોઈ આવવાની હિંમત ન કરે. ભારતીય સીમામાં પણ ઘણા પાકિસ્તાનીઓ પકડાતા હશે, પણ આટલી હદે અત્યાચાર નહિ જ થતો હોય. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો પણ આવું કરવાની છૂટ નથી આપતો.

રશિયાના સર્વોચ્ચ નેતા ખ્રુશ્ચોવ અમેરિકા ગયા હતા. તે પોતાની બોટમાં ઊતર્યા હતા. તેમાં ગુપ્તચરી કરવા એક અમેરિકન ગુપ્તચર જળમાં ડૂબકી મારીને છેક બોટ સુધી પહોંચી ગયો, પણ રશિયાની સજાગ કે. જી. બી.ના માણસોએ પાણીમાં જ તેની ગરદન કાપી નાખી. ઇઝરાયેલની મોસાદ ગુપ્તચરસંસ્થા બહુ પ્રભાવશાળી મનાય છે. તેના જોરે ઇઝરાયેલ જીવી રહ્યું છે. 1965માં જ્યારે પાકિસ્તાનના લાહોર તરફ આપણી સેના આગળ વધી ત્યારે તેણે બનાવેલાં પીલબોક્સ અથવા કોંક્રીટનાં બંકરોની ખબર પડી. આ બંકરો એવાં મજબૂત હતાં કે તેના ઉપર હજાર પાઉન્ડનો બોમ્બ પડે તોપણ તૂટે નહિ. તે પૂરેપૂરાં જમીનમાં હતાં, માત્ર ઉપરનો એકાદ ફૂટનો ભાગ જમીન બહાર હતો જેના ઉપર ધૂળ નાખી ઘાસ ઉગાડી દેવામાં આવ્યું હતું. બંકરમાં રહેલા બે જ માણસો ભારત તરફથી આવતી સેનાને ભારે મશીનગનો ચલાવીને રોકી શકતા હતા – મારી શકતા હતા. આ બંકરોના કારણે આપણી પ્રગતિ ધીમી પડી ગઈ અને કેટલાય જવાનોએ શહીદી વહોરી હતી. કેટલાંક બંકરોને આપણા મરણિયા જવાનોએ પેટના બળે રેંગતા-રેંગતા છેક નજીક જઈને તેમાં હાથગોળો નાખીને અંદરના માણસોને મારી નાખ્યા હતા. જો આપણને પહેલેથી આ બંકરોની ખબર હોત તો બહુ ખુવારી ન વેઠવી પડી હોત અને સેનાની કૂચ વધુ ગતિથી થઈ શકી હોત.

આવી જ રીતે પાકિસ્તાને લાહોરની રક્ષા માટે ઇસ્ફુગીલ નહેર બનાવી રાખી હતી. લાહોર તરફના કાંઠાની પાળ ઊંચી હતી અને ભારત તરફની પાળ નીચી હતી. યુદ્ધના સમયે પાકિસ્તાને ભારત તરફના કાંઠાને તોડીને નહેરનું પુષ્કળ પાણી માઈલો સુધી ફેલાવી દીધું, જેથી આપણાં મોટાં વાહનો ખૂંચી ગયાં અને પ્રગતિ અટકી ગઈ. આપણી સેના ઇસ્ફુગીલ આગળ અટકી ગઈ, આગળ ન વધી શકી. પાકિસ્તાન માટે તે સફળ રહી, લાહોરનું રક્ષણ થઈ ગયું. ખરેખર તો આપણને પ્રથમથી જ ઇસ્ફુગીલ નહેરની ખબર હોવી જોઈતી હતી. નહેરને પણ યુદ્ધના વ્યૂહમાં વાપરી શકાય છે તેનું જ્ઞાન હોવું જરૂરી હતું. ગુપ્તચરીની વ્યવસ્થા પૂરી સક્ષમ ન હોવાથી કેટલુંય નુકસાન થઈ

શકે છે.

ગુપ્તચરો નાણેલા ખાનદાન કુટુંબના હોવા જોઈએ. આમ તો પૂરી સેના જ એક નિશ્ચિત મોરલવાળી ખાનદાન હોવી જરૂરી છે. મોરલના સ્તર વિનાના માણસો લોભલાલચમાં ફરી જતા હોય છે. ફૂટેલો સિપાહી કે ગુપ્તચર ભારે હાનિ પહોંચાડી શકે છે. જાણ્યા-સમજ્યા વિના ગમે તે માણસને ગુપ્તચર બનાવી શકાય નહિ. કેટલીક વાર તો શત્રુપક્ષનો માણસ પણ તમારા ગુપ્તચરખાતામાં અથવા મહત્ત્વના મથકમાં નોકરી અર્થે દાખલ થઈ જતો હોય છે. ગયાં એકબે વર્ષોમાં ભારતના લગભગ દસ જેટલા મોટા આયુધ ડેપો સળગી ગયા હતા. આ બધા માત્ર ગરમી પડવાના કારણે સળગ્યા હતા તેવું માની લેવું નાદાની જ કહેવાય. ગરમી તો ભારત કરતાં પાકિસ્તાનમાં ઘણી પડે છે. તેનો તો એકે ડેપો ન સળગ્યો, આપણા જ કેમ સળગ્યા? અને બધા ઉત્તર ભારતમાં જ કેમ સળગ્યા? તપાસ ચાલે છે. એવું કહેવાય છે કે કોઈ યુદ્ધમાં દારૂગોળો ન વપરાય તેથી વધારે – લગભગ વીસ અબજ રૂપિયાનો દારૂગોળો સળગી ગયો. કદાચ બીજે ક્યાંક આગ લાગી હોત તો વસ્તુઓનું જ નુકસાન થાત, પણ જ્યારે મહત્ત્વનાં શસ્ત્રો, મિસાઈલો, વગેરે નષ્ટ થઈ જાય છે ત્યારે તે વસ્તુ-માત્ર નથી હોતાં, તે તો દેશરક્ષા માટેની જીવાદોરી હોય છે. ફરીથી આટલાં શસ્ત્રો પ્રાપ્ત કરવાં સરળ કામ નથી હોતું. વર્ષો લાગી શકે છે. આપણું ગુપ્તચરખાતું ઊંઘતું રહી જતું લાગે છે.

આવી જ રીતે પ્રત્યેક મહિને એકબે મીગ વિમાનો તૂટી પડે છે. વિમાનની સાથે અતિ મૂલ્યવાન પાઈલટો પણ માર્યા જાય છે. એવું કહેવાય છે કે છેલ્લાં દશેક વર્ષમાં 180 જેટલાં મીગ તૂટી પડ્યાં છે. તેની કિંમત અબજોમાં નહિ, કદાચ ખરબોમાં થાય છે. માત્ર સ્પેરપાર્ટની કમીથી આવું થાય છે તેવું માની લેવું યોગ્ય નથી. કદાચ શત્રુપક્ષના ભાંગફોડિયા ભારતીય એરફોર્સની વરદીમાં તો નથી પેસી ગયા ને? વગર લડાઈએ આટલાં બધાં યુદ્ધવિમાનો અને આટલા બધા શસ્ત્રાગારો કદાચ બીજા કોઈ દેશે નહિ ખોયાં હોય. આવાં અનિષ્ટો તોપોના જોરે રોકી શકાય નહિ, પણ ગુપ્તચરો દ્વારા જ રોકી શકાય. ભારતે તત્કાળ જો કોઈ મહત્ત્વની કામગીરી કરવાની હોય તો તે તેના ગુપ્તચરતંત્રને પ્રભાવશાળી કરવાની છે.

સમર્થમાં સમર્થ રાષ્ટ્ર પણ પીઠબળ વિના લાંબું યુદ્ધ કરી શકે નહિ. અમેરિકાએ જેટલાં યુદ્ધો કર્યાં તે બધાં કોઈના પીઠબળથી જ કર્યાં. યુદ્ધ કરતાં પહેલાં તે પોતાના પક્ષને મજબૂત કરવા વિશ્વભરનાં અનુકૂળ રાષ્ટ્રોનો ગાઢ સંપર્ક સાધે છે. તેના વિદેશમંત્રી કે બીજા નેતાઓ જુદાંજુદાં મહત્ત્વનાં રાષ્ટ્રોનો પ્રવાસ કરીને પોતાનો પક્ષ સમજાવવા પ્રયત્ન કરે છે. સાથીઓ તૈયાર થયા પછી જ તે યુદ્ધ શરૂ કરે છે. મહાભારત યુદ્ધ પણ આવી જ રીતે પોતપોતાના સાથીઓ નક્કી કર્યા પછી લડાયું હતું. આપણી તટસ્થ નીતિનો લાભ એ થયો છે કે આપણે ગમે તે રાષ્ટ્રની વિરુદ્ધ અવાજ ઉઠાવી શકીએ છીએ, પણ તેથી નુકસાન એ થયું છે કે આપણે વિશ્વાસપાત્ર મિત્રો વિનાના થઈ ગયા છીએ. આપણે ત્રણ રીતે મિત્ર વિનાના થયા છીએ: (1) વિશ્વમાં ક્યાંય હિન્દુ સત્તા ન હોવાથી આપણે એકાકી છીએ. (નેપાળનું હિન્દુ રાષ્ટ્ર કહેવા પૂરતું જ છે અને તે પ્રભાવહીન છે.) (2) રાજનૈતિક સુરક્ષા સંધિઓમાં સંમલિત ન હોવાથી એકાકી છીએ. (3) કોઈ નિશ્ચિત આર્થિક સિદ્ધાંત માનતા ન હોવાથી પણ એકાકી છીએ.

આપણું રાષ્ટ્ર ધર્મનિરપેક્ષ છે પણ વિશ્વનાં રાષ્ટ્રો તેને મોટા ભાગે હિન્દુઓનો દેશ માને છે. આપણી ધર્મનિરપેક્ષતા એવી રહી છે કે હિન્દુત્વ પ્રત્યે ઘૃણા નહિ તો ઉપેક્ષા તો બતાવવી જ પડે. ક્યાંય કોઈ મુસલમાન કે ખ્રિસ્તી નારાજ ન થઈ જાય તેનું ધ્યાન રાખીને નેતાઓ પોતાનો વ્યવહાર ગોઠવતા રહ્યા છે. તેથી હિન્દુત્વ પોતાના જ દેશમાં જાણે શાપિત હોય તેમ માનીને તેની ઉપેક્ષા થતી રહી છે, જેના પરિણામે ધાર્મિક હિન્દુને પોતાના જ દેશમાં પોતે જાણે પરાયો હોય તેવી અનુભૂતિ થતી રહી છે. હવે તેની તીવ્ર પ્રતિક્રિયા શરૂ થવા લાગી છે. ધર્મનિરપેક્ષતાથી જ ઉત્તમ રાજ્યવ્યવસ્થા કરી શકાય, પણ તેને અમુક લોકોએ બનાવટી બનાવી દીધી, એકપક્ષીય બનાવી દીધી, એટલે હવે આ શબ્દ જ હાસ્યાસ્પદ થવા લાગ્યો છે. જેઓ કટ્ટર કોમવાદી છે, કટ્ટર સંપ્રદાયવાદી છે, તેઓ ધર્મનિરપેક્ષતાની શિખામણો આપવા લાગ્યા છે. જેમ કે દાડના બુટલેગરો દાડબંધીના કાયદાનું સમર્થન કરવા લાગ્યા છે. દાડબંધી રહે તો જ તેમનો ધંધો બરાબર ચાલે તેમ છે. એટલે ગાંધીજીનું નામ લઈલઈને પણ દાડબંધીનો શોરબકોર કરતા રહેવું જોઈએ. અંદરખાને તો તેઓ પોતે જ દાડનો ધમધોકાર બિનકાયદેસર ધંધો કરતા રહે છે.

આવી જ રીતે હુલ્લડો કરનારા કે કરાવનારા શાંતિસમિતિમાં નેતા બની જાય છે. ધર્મનિરપેક્ષતા એક રીતે કેટલાક ધર્મો માટે સાંપ્રદાયિક રાજ્ય બનાવવાનું પગથિયું પણ બની જાય છે. થોડાંક વધુ વર્ષો સુધી આવી ને આવી ધર્મનિરપેક્ષતા ચાલુ રહે તો હિન્દુઓનું ધોવાણ કરી શકાય, પોતાનું સંખ્યાબળ વધારી શકાય અને પછી યોગ્ય સમયે રાષ્ટ્રને મનગમતા સંપ્રદાયનો જામો પહેરાવી શકાય. જેમ કે યુદ્ધમાં હાનિ વેઠનાર પક્ષ યુદ્ધવિરામ અને શાંતિની વાતો કર્યા કરે, પણ ખરેખર તો તેને શક્તિ મેળવવા સમયની જરૂર હોય છે, જે યુદ્ધવિરામ દ્વારા મેળવી શકાય છે. શાંતિપ્રિયતાનો દેખાવ અંતે તો શક્તિશાળી થઈને બીજા પક્ષને દબાવી દેવા માટે જ હોય છે. ખરેખર તો સાચી ધર્મનિરપેક્ષતા ન પાળીને આપણે સૌનું અહિંત કર્યું છે – કરી રહ્યા છીએ.

હવે તેની પ્રતિક્રિયાસ્વરૂપ “ગર્વસે કહો હમ હિન્દુ હૈ” અને “હિન્દુરાષ્ટ્રનું ફલાણું નગર આપનું સ્વાગત કરે છે” એવાં પાટિયાં જગ્યાજગ્યાએ જોવા મળે છે તે પેલી પોકળ ધર્મનિરપેક્ષતાની પ્રતિક્રિયા છે.

એમ કહી શકાય કે હિન્દુ હોવાના કારણે આપણે કોઈના પીઠબળથી વંચિત રહ્યા છીએ, જ્યારે મુસ્લિમ હોવાના કારણે પાકિસ્તાનને પૂરા મુસ્લિમજગતનો બહારથી કે અંદરથી ટેકો મળી રહે છે. માનો કે પાકિસ્તાન સાથે યુદ્ધ થાય અને આપણે અણબોમ્બનો ઉપયોગ કરવો પડે તો મુસ્લિમજગત તો ઠીક, બાકીનું પૂરું વિશ્વ આપણને તોડી ખાવા તૈયાર થઈ જશે. આપણા સમર્થક કોણકોણ? બીજા પક્ષે આવો જ પ્રયોગ જો પાકિસ્તાન કરી બેસે તો તેના પક્ષે તો કેટલા બધા મુસ્લિમ દેશો આવી જાય! ચીન, અમેરિકા, ઉ. કોરિયા, વગેરે તો ખરાં જ. પીઠબળ વિનાના આપણી કેવી દશા થાય?

આ દેશમાં વિશ્વની બીજા નંબરની સૌથી મોટી મુસ્લિમ-વસ્તી રહે છે અને તે હિન્દુઓ કરતાં પણ વિશેષ હક્કો ભોગવે છે તેની કોઈ નોંધ લેવાય તૈયાર નથી. તેનાં આંતરિક અને બાહ્ય બંને કારણો શોધી કાઢવાં જોઈએ. આપણે ખ્રિસ્તી પણ નથી કે વિશ્વનાં ખ્રિસ્તી રાષ્ટ્રોને આપણા પ્રત્યે લાગણી થાય. આ રીતે આપણે એકાકી છીએ, પીઠબળ વિનાના છીએ.

આપણે કોઈ રાજનૈતિક રક્ષાસંધિ પણ કરી નથી. બાંગ્લાદેશના યુદ્ધ પહેલાં રશિયા સાથે વીસ વર્ષની સંધિ કરી હતી, પણ તે કસોટીની એરણ ઉપર ચઢી નથી. હવે સ્થિતિ એ છે કે રશિયા પોતે જ શક્તિશાળી રહ્યું નથી. ખરા સમયે તે લાંબા સમય સુધી મદદ કરશે અને તેની મદદના પ્રભાવથી આપણે પરાજય નહિ પામીએ તેવું માની લેવું તે વધુપડતો આશાવાદ કહેવાય. ખાસ કરીને વિશ્વ ઉપર જેની પૂરેપૂરી ધાક છે અને જેનું ધાર્યું જ થાય છે તેવાં અમેરિકા-બ્રિટન વગેરેની સાથે તો આપણે સંધિ કરી નથી, ઊલટાનું તેમને ન ગમે તેવું વારંવાર તેમની સામે વર્તન કરતા રહ્યા છીએ. આપણા પાયાના પ્રશ્નો ન ઉકેલાવામાં આ પણ એક મહત્ત્વનું કારણ છે.

1947ના કાશ્મીર યુદ્ધમાં કોઈ આપણા પડખે ન રહ્યું. 1964ના કચ્છ યુદ્ધમાં પણ આવું જ થયું. 1962ના ચીન સાથેના યુદ્ધમાં મિત્રરાષ્ટ્રો તરત જ સક્રિય રીતે આપણી સાથે થઈ ગયાં, પણ તેનું કારણ આપણા પ્રત્યેનો પ્રેમ નહિ, પણ સામ્યવાદીઓ આગળ વધીને બંગાળ સાગર સુધી પહોંચી ન જાય તે હતું. આપણને તેમની મદદ ગમી, પણ ચીન પોતાની મેળે પાછું ચાલ્યું ગયું અને વાતાવરણ ભયમુક્ત થઈ ગયું કે પાછા આપણે હતા એવા ને એવા થઈ ગયા. અર્થાત્ અમેરિકાની આલોચના કરવાની ચાલુ કરી દીધી.

1965ની લડાઈમાં પણ આપણા પક્ષે કોઈ ન રહ્યું. સુરક્ષા પરિષદમાં રશિયાનો વીટો આપણને કામ આવતો રહ્યો. બાકી રામ તારી માયા!

1971ના યુદ્ધમાં પણ આપણે એકલા જ હતા. પાકના પક્ષે અમેરિકા કૂદી પડવાની તૈયારીમાં હતું, પણ રહી ગયું.

અત્યારે આતંકવાદનું યુદ્ધ ચાલે છે. કહેવા ખાતર બધા દેશો (સ્વયં પાકિસ્તાન પણ) આતંકવાદની નિંદા અને વિરોધ કરે છે પણ સક્રિય રીતે કોઈ આપણા પક્ષે દેખાતું નથી. ખરી વાત એ છે કે આપણે પોતે કોઈના પક્ષે રહ્યા નથી. બે હાથે તાળી વાગે. આપણે એક હાથે તાળી વગાડવા માગીએ છીએ, જેથી પીઠબળ વિનાના થઈ જઈએ છીએ.

ત્રીજું, આર્થિક વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિએ પણ આપણે સ્પષ્ટ નથી. આપણે સામ્યવાદી નથી કે સામ્યવાદી દેશો આપણને પીઠબળ પૂરું પાડે, તેમ આપણે મૂડીવાદી પણ નથી કે મૂડીવાદી દેશો આપણને પીઠબળ પૂરું પાડે. આપણી પાસે પીઠબળ ક્યાં છે? અત્યાર સુધી આપણે જે યુદ્ધો લડ્યા તે નાનાં અને ટૂંકાં હતાં, પણ જો તમારે લાંબાં અને વ્યાપક યુદ્ધો લડવાં પડે તો પીઠબળ વિના યુદ્ધ કરી શકાય નહિ. માનો કે એકીસાથે તમારે પાકિસ્તાન, ચીન અને બાંગ્લાદેશ એમ ત્રણેની સાથે યુદ્ધ લડવાનું થાય તો શું સ્થિતિ થાય? ભવિષ્યમાં આવું થવાની પૂરેપૂરી શક્યતા છે. બાંગ્લાદેશે હમણાં જ ચીન સાથે રક્ષાસંધિ કરી હોય તેવું લાગે છે, જે ભારત માટે ખૂબ જ ચિંતાજનક બાબત છે. જો આ સંભાવના સાચી પડે તો ચીન બંગાળ સાગર સુધી પહોંચી ગયું જાણો. તેનાં મથક બર્મામાં તો છે જ, હવે બાંગ્લાદેશમાં થશે, આ ભારે ચિંતાનો વિષય કહેવાય. આપણે અહીં કોઈને પણ મથક સ્થાપવા દીધાં નથી તેનું આપણને ગૌરવ છે. પણ તેથી આપણે એકાકી – પીઠબળ વિનાના – પણ થઈ ગયા છીએ તે પણ સમજવું જોઈએ.

આપણા મંત્રીઓ વારંવાર ઘોષણાઓ કરે છે કે “હમ અકેલે હી અપને બલબૂતે પર આતંકવાદ કો સમાપ્ત કર દેંગે.” આવી ઘોષણા અમેરિકા કે રશિયા પણ નથી કરતાં, કારણ કે તે કાર્યની ભયંકરતાને સમજે છે, આપણે સમજતા નથી. નાટકિયા ડાયલોગ બોલીને લોકોની તાળીઓ પડાવવામાં આપણે ધન્યતા અનુભવીએ છીએ. ખરેખર તો આપણે એમ કહેવું જોઈએ કે વિશ્વની બધી સત્તાઓના સહયોગથી જ અમે આ કાર્ય કરી શકીશું, અમારા એકલાથી કશું થઈ શકે નહિ. અમેરિકા જેવું સમર્થ રાષ્ટ્ર પણ ‘એકલા હાથે બધું કરી લેશું’ તેવું બોલતું નથી, ઊલટાનું તેના પ્રત્યેક કાર્ય માટે વિશ્વભરના દેશોનો ટેકો માગતું ફરે છે, તો આપણે એકલા હાથે કેવી રીતે આતંકવાદની સામે યુદ્ધ કરીને વિજય મેળવી શકીશું?

હવે સ્થિતિ એવી નિર્મિત થઈ ગઈ છે કે યુદ્ધ કર્યા વિના આતંકવાદનાં મૂળ ઉખાડી શકાશે નહિ, કારણ કે મૂળ તો સીમાપારનાં ક્ષેત્રોમાં છે. યુદ્ધ પણ એવું કરવું પડશે કે એ નિર્ણાયક બની જાય, માત્ર છમકલાં જ ન બને. આવું યુદ્ધ માત્ર એકલા હાથે લડી લેવાશે તેવી ધારણા બરાબર નથી. તે અપરિપક્વતાની નિશાની છે. તેવા યુદ્ધમાં વિશ્વનાં ઘણાં રાષ્ટ્રોનું પીઠબળ પ્રાપ્ત કરવું જ પડશે. પાકિસ્તાન સાથેના યુદ્ધમાં કોઈ મુસ્લિમ રાષ્ટ્ર આપણને પ્રત્યક્ષ પીઠબળ આપશે નહિ. તેમાં પણ જો આ યુદ્ધ અણુયુદ્ધમાં બદલાઈ જાય તો આપણા પક્ષે કોણ હશે? માનો કે આપણે અણુપ્રહારનો બદલો ભયંકર જવાબ દ્વારા આપ્યો, પણ પીઠબળ વિનાના હોવાથી સુરક્ષા પરિષદમાં આપણું શું થશે? રશિયાના વીટોનો જ આધાર રહેશે. ભયંકર ખુવારી વેઠીને તથા ભયંકર ખુવારી કરીને પણ પાછા હતા ત્યાં ને ત્યાં તો નહિ રહી જઈએ ને? કારણ કે યુદ્ધ કરતી વખતે જેમ પીઠબળ જોઈએ, લોબી હોવી જોઈએ, તેમ યુદ્ધ પૂરું થયા પછી પણ લોબી જરૂરી છે. નહિ તો કરોડો ડોલરનો યુદ્ધદંડ થઈ શકે છે અને યુદ્ધ – અપરાધના બહાને યુગોસ્લાવિયાના મિલોશેવિચની માફક કેસ ચલાવીને મોટા નેતાઓને જેલમાં પૂરી શકે છે. પીઠબળ, લોબી વિદેશનીતિથી ઊભાં થાય છે. આપણે આપણી વિદેશનીતિ એવી રીતે ગોઠવીએ કે આપણા સક્ષમ મિત્રો વધે. અક્ષમ મિત્રોનો કશો અર્થ નથી. યુદ્ધ કરવું અનિવાર્ય જ છે, તો પછી પીઠબળ ઊભું કરવું પણ અતિ જરૂરી છે.

પ્રત્યક્ષ યુદ્ધ સેના અને શસ્ત્રોથી લડાય છે, પણ સેના અને શસ્ત્રોને સતત સક્રિય રાખવા માટે મોટું અર્થતંત્ર જરૂરી છે. પૈસા વિના છમકલાં તો કરી શકાય, પણ લાંબા ગાળાનું નિર્ણાયક યુદ્ધ ન કરી શકાય. હમણાં આપણી સેનાને સીમા ઉપર મોકલી થોડા દિવસ ત્યાં રાખી અને પછી પાછી બોલાવી લીધી, યુદ્ધ ન કર્યું તોપણ એક ધારણા પ્રમાણે પચાસ અરબ રૂપિયા ખર્ચાં નાખ્યા. જો યુદ્ધ કર્યું હોત તો- તો આ આંકડો કેટલા ગણો વધી ગયો હોત! આટલી મોટી રકમ ખર્ચાં નાખવાની ત્રેવડ હોવી જરૂરી છે.

યુદ્ધ માટેના પૈસા બજેટમાંથી આવે છે અને બજેટમાં પૈસા રેવન્યુથી આવે છે. રેવન્યુ ઉદ્યોગ-ધંધામાંથી આવે છે અને ઉદ્યોગ-ધંધા મૂડીરોકાણથી થાય છે. પ્રશ્ન એ છે કે પ્રતિવર્ષ આપણે ઉદ્યોગ-ધંધા વધારવા માટે કેટલું મૂડીરોકાણ કરી શકીએ છીએ? મૂડીરોકાણ બે વિભાગમાં થાય છે: એક, સ્વદેશી મૂડીથી અને બે, વિદેશી મૂડીથી. સ્વદેશી મૂડીને બહુ મોટો ફટકો સરકારી બેન્કોના દેવાળિયા થવાથી પડ્યો છે. અબજો રૂપિયા સલવાઈ ગયા છે અથવા ડૂબી ગયા છે. બહુ મોટી વિપરીત અસર પડી છે. બીજી તરફ સરકારી ધિરાણ અથવા લોન અને સબસિડીનો લોકોએ ભયંકર દુરુપયોગ કરવા માંડ્યો છે. જી.આઈ.ડી.સી. જેવી સંસ્થાઓમાં સરકારી પૈસે લોકો ઉદ્યોગો પ્રસ્થાપિત કરવા પ્રયત્ન કરે છે. લોન લેવાઈ ગયા પછી કારખાનું ચાલતું નથી તેવા બહાના નીચે કારખાનું બંધ કરી દે છે. સરકાર કારખાનાનો કબજો કરીને પછી પાણીના ભાવે હરાજી કરી નાખે છે. સરકારની મૂડી ધોવાતી જાય છે. લોન લેનાર લીલાલહેર કરે છે. કાયદા એવા છે કે પેલા સહકારી બેન્કોવાળા ધિરાણ લેનારા કે આ ઉદ્યોગો માટે લોન લેનારાની વ્યક્તિગત કે પારિવારિક સંપત્તિને જપ્ત કરી શકતા નથી. હવે કાયદા સુધારવાનો પ્રયત્ન શરૂ થયો છે, પણ અત્યાર સુધી તો આવી જ દશા છે. ધમધમતા ઉદ્યોગોના પ્રમાણમાં બંધ પડેલા ઉદ્યોગોનું પ્રમાણ ઘણું મોટું થઈ રહ્યું છે. ઉદ્યોગો જ બંધ પડ્યા હોય ત્યાં રેવન્યુ કેવી રીતે આવે? અને બધા એક જ બહાનું કાઢવા લાગ્યા છે કે મલ્ટીનેશનલ કંપનીઓના કારણે ઉદ્યોગો બંધ પડ્યા છે. મેં ઘણા લોકોને પૂછ્યું કે કઈ મલ્ટીનેશનલ કંપનીના આવવાથી કયા ઉદ્યોગો બંધ પડ્યા છે? જરા સૂચિ બતાવશો. ખરી વાત તો એ છે કે આપણી ધિરાણપદ્ધતિ ખોડવાળી છે, જેથી ઉદ્યોગોના નિમિત્તે લોકો પૈસાનું ધિરાણ લે છે અને પછી હાથ ઊંચા કરી દે છે.

ઉદ્યોગો પૂરેપૂરા ન ચાલવામાં “મજૂર-કાયદા”એ પણ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. આ એકપક્ષીય કાયદો છે. તે મજૂરનું શોષણ ન થાય, મજૂરને પૂરા હક્ક મળે તેની તો કાળજી રાખે છે, પણ મૂડીનું શોષણ ન થાય કે ઉદ્યોગપતિને તેના પૂરા હક્ક મળે તેની કાળજી રાખતો નથી, જેથી જે લોકો ઉદ્યોગો ચલાવવા માગે છે તે લોકો પણ સતત દબાણમાં ઉદ્યોગો ચલાવે છે. એક તરફ સરકારી અમલદારોનો ત્રાસ અને બીજી તરફ યુનિયનવાળાઓનો ત્રાસ, ત્રીજી તરફ વીજળીનો ત્રાસ. આમ, સતત દબાણમાં ઉદ્યોગો ચલાવવા પડે છે. આ તો બ્રેક લાગેલી કાર ચલાવવા જેવું થયું. આપણી આ દુર્દશાનો ખરો લાભ ચીને લીધો છે. જીવનજરૂરિયાતની એકેએક નાની-મોટી વસ્તુઓ તેણે તદ્દન સસ્તા ભાવે બજારમાં ઢગલો કરી દીધી છે, કારણ કે તેના ત્યાં મજૂરોનું રાજ્ય હોવા છતાં હડતાલ કે કામચોરી વગેરે થઈ શકતાં નથી. મલ્ટીનેશનલ કંપનીઓ કરતાં પણ દેશી ઉદ્યોગોને ખરો ફટકો ચીનના માલથી પડી રહ્યો છે. જો આપણે યુદ્ધ લડવું હોય તો મજબૂત અર્થતંત્ર ગોઠવવું જ પડે. મજબૂત અર્થતંત્ર મૂડીના આકર્ષણથી અને સંચાલનથી ગોઠવી શકાય.

મજૂર કાયદા સુધાર્યા વિના યુનિયનોના ત્રાસને રોકી શકાશે નહિ. મજૂરોના હક્કોનું રક્ષણ થવું જ જોઈએ, પણ સાથેસાથે રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદન પણ વધવું જોઈએ. તેને ફટકો ન પડવો જોઈએ. મૂડીરોકાણ વધારવા માટે અને રોકાયેલી મૂડી કાર્યરત રહે તે માટે એવી વ્યવસ્થાની જરૂર છે કે જેથી સરકારી લોનો પચાવનારા સફળ ન રહે. ત્રીજી તરફ ખુદ સરકારી અમલદારોનો ત્રાસ પણ અટકાવવો જોઈએ. જ્યાં સુધી કમિશન લઈને લોન આપવાની પદ્ધતિ હશે ત્યાં સુધી લોન યોગ્ય હાથમાં જવાની નથી. સહકારી બેન્કોને ખતમ કરી નાખનાર આ કમિશન પદ્ધતિ સરકારી લોનોમાં પણ પ્રચલિત છે જ. તેને રોકવી જરૂરી છે. હવે આપણી પાસે એક જ સક્ષમ તંતુ બાકી બચ્યો છે અને તે છે રાષ્ટ્રીયકરણ કરેલી બેન્કો. જે દિવસે આ બેન્કોમાં પણ પેલી બેન્કો જેવી પરિસ્થિતિ સર્જાશે તે દિવસે આપણું

અર્થતંત્ર કડઠભૂસ તૂટી પડશે. આ નુકસાન યુદ્ધના નુકસાન કરતાં પણ અનેકગણું વધારે હશે.

ઉદોગો માટેનો બીજો પ્રવાહ વિદેશી મૂડીથી આવે છે. વિદેશોથી આવતાં નાણાંને પ્રથમ આપણે ગાંધીવાદ અને સામ્યવાદના પ્રભાવમાં પ્રશ્ન ન આપ્યો. આપણે એમ સમજતા રહ્યા કે માત્ર ગૃહઉદ્યોગોથી દેશનું અર્થતંત્ર સબળ થઈ શકશે. મોટું મૂડીરોકાણ વ્યર્થ છે. ગાંધીવાદ ચાલ્યો નહિ. પછી સામ્યવાદ પ્રભાવમાં આવ્યો અને નક્કી કર્યું કે મોટા ઉદ્યોગો તો સ્થાપિત કરવા જ પડશે, પણ તે માત્ર સરકારી નિયંત્રણમાં રાખવા જોઈએ. ખાનગી મૂડીરોકાણ ન જોઈએ. સરકાર પાસે પૂરતી મૂડી ન હતી એટલે તેણે વિદેશી લોનો લેવી શરૂ કરી. વિદેશને પણ પોતાનાં બીજા નંબરનાં કારખાનાં વેચવાં હતાં. આ રીતે મોટા ઉદ્યોગો ચાલુ તો થયા, પણ સરકારી નિયંત્રણમાં હોવાથી લગભગ બધા જ ખોટ કરવા લાગ્યા. ઘણાં વર્ષો પછી ભાન થયું કે સરકારી ઉદ્યોગોની ખોટ આખા બજેટને ખાઈ જાય છે. આ સફેદ હાથીઓને હવે વધારવા ન જોઈએ. પછી તો થયું કે જે છે તેનું પણ ખાનગીકરણ કરી દેવું જોઈએ. અનેક અગવડો અને વિરોધ વચ્ચે આપણે હવે ખાનગીકરણની સાચી નીતિ તરફ વળ્યા છીએ. પણ હવે એક નવી ઉપાધિ શરૂ થઈ છે - 'સ્વદેશીકરણ'ની. માત્ર ખાનગીકરણ નહિ, સંપૂર્ણ સ્વદેશીકરણ પણ હોવું જોઈએ.

સ્વદેશીકરણ કોને ન ગમે? પ્રત્યેક રાષ્ટ્રભક્તને ભારતમાં બનેલી ગુણવત્તાવાળી વસ્તુનું ગૌરવ રહે જ. પણ સ્વદેશીવાદીઓએ પોતાની ગુણવત્તાવાળી વસ્તુઓ બજારમાં મૂકવાની જગ્યાએ કોકાકોલાની બોટલો ફોડવા માંડી. આ નકારાત્મક વ્યૂહ હતો. કોકાકોલાની બોટલો ફોડ્યા પછી પણ કોકાકોલા બંધ ન થઈ આજે પણ જોરજોરથી વેચાય છે. નકારાત્મક પગલાં ભરીને તેને અટકાવી ન શકાય. તેને ખરેખર અટકાવવી હોય તો જરૂર છે તેના કરતાં પણ ઊંચી ગુણવત્તાવાળી અને સસ્તા ભાવવાળી બોટલો બજારમાં મૂકવાની. આ હકારાત્મક પગલું કહેવાય. પણ આવું પગલું ભરવા માટે ભારે મહેનત કરવી પડે, જ્યારે કોકાકોલાની બોટલો તોડવામાં બહુ મહેનત કરવી પડતી નથી. વિશ્વના કોઈ પણ દેશમાં માત્ર સ્વદેશીકરણવાળું અર્થતંત્ર ચાલતું નથી.

અમેરિકા જેવા સમૃદ્ધ અને સંપન્ન રાષ્ટ્રમાં વિશ્વભરની હજારો વસ્તુઓ વેચાય છે. જો આપણે સસ્તી અને ગુણવત્તાવાળી વસ્તુઓ ઉત્પન્ન ન કરી શકીએ તો ચીનનો માલ ઘૂસી જ જવાનો. તેને રોકી નહિ શકાય. રૂસ પાસેથી બોધપાઠ લઈએ. રૂસે વિદેશોના માલને પોતાના દેશમાં આવવા ન દીધો અને પોતે પણ નવો માલ ગુણવત્તાવાળો બનાવ્યો નહિ. હવે લોકો પરદેશોમાંથી ઊતરેલો - વપરાયેલો માલ લાવીલાવીને કામ ચલાવે છે. દુબાઈ અને દિલ્હીથી મોસ્કો જનારાં વિમાનો જોશો તો દેખાશે કે જૂનાં ફીજ વગેરે અનેક વસ્તુઓ મોટા પ્રમાણમાં લઈ જવાય છે અને ત્યાં મોંઘા ભાવે વેચાય છે. સ્વદેશી નારો ઉત્તમ છે પણ હકારાત્મક હોય તો. ઝનૂનપૂર્વક વિદેશી માલની તોડફોડ કરવાથી સ્વદેશી તત્ત્વ આવી જવાનું નથી બલકે આ નારાને ઝનૂનથી ફેલાવવાના કારણે વિદેશી મૂડીનું આવવું પ્રભાવિત થયું છે. વિદેશી લોકોનો વિશ્વાસ ડગમગવા લાગ્યો છે: કદાચ આપેલી લોન પાછી ન આવે તો? આ કારણે ચીન કરતાં ભારતમાં દશગણું ઓછું મૂડીરોકાણ થવા લાગ્યું છે. વિદેશી મૂડીને ખેંચવા માટે રાજકીય સ્થિરતા અને સધ્ધરતા જરૂરી છે, જે પૂરી ન હોવાથી વિદેશી મૂડી મોટા પ્રમાણમાં આવતી નથી. આ એક મોટી વિડંબના જ કહેવાય કે એક તરફ સરકાર વિશ્વભરમાં ફરીફરીને મૂડીરોકાણ કરવા અપીલ કરે, તો બીજી તરફ તેના જ અમુક માણસો સ્વદેશીના નામે તોડફોડ કરે. અર્થતંત્ર માટે આ શુભ લક્ષણ ન કહેવાય.

ઉન્નત અર્થતંત્ર માટે સ્વદેશી મૂડી અને વિદેશી મૂડી બન્નેનું મબલક રોકાણ જરૂરી છે. અર્થતંત્રની બાબતમાં ભારતે ઘણી ભૂલો કરી છે, તેમ છતાં પાકિસ્તાનની તુલનામાં તેનું અર્થતંત્ર વધુ મજબૂત છે. એટલે યુદ્ધકાળમાં અર્થતંત્રની દૃષ્ટિએ પાકિસ્તાનની તુલનામાં ભારત વધુ સમય સુધી ટક્કર ઝીલે તેમ છે, તેમ છતાં પાકિસ્તાનને આર્થિક મદદ કરનારી લોબી ઘણી મોટી છે, તેનું ધ્યાન પણ રાખવું જરૂરી છે.

12 ઉત્તમ સેનાપતિઓ

યુદ્ધનો અનિવાર્ય પાંચમો ઘટક છે ઉત્તમ સેનાપતિઓ. ખરેખર તો સેનાપતિનું સ્થાન યુદ્ધનેતા પછી તરત જ આવવું જોઈએ પણ પાંચમું એટલા માટે મૂક્યું છે કે આ પહેલાંના ચાર ઘટકો યુદ્ધ માટેની પાયાની ભૂમિકા તૈયાર કરે છે.

આપણાં યુદ્ધો મોટા ભાગે રક્ષણાત્મક થયાં છે, અર્થાત્ કોઈ શત્રુ આક્રમણ કરે અને છેક સીમા કે કિલ્લા સુધી પહોંચી જાય પછી આપણે રક્ષણ માટે સામા થઈએ. આ પાયાની ભૂલ કહેવાય. ખરેખર તો રક્ષણ માટે જરૂરી છે કે શત્રુ આક્રમણ કરે તેના પહેલાં જ તેની કમજોર કડી ઉપર આપણે આક્રમણ કરી દઈએ, જેથી શત્રુની શક્તિ પેલી કમજોર કડીની રક્ષામાં લાગી જાય. પણ મોટા ભાગે આપણે આવું કર્યું નથી. પ્રથમ આક્રમણ કરવા માટે જે જિગર જોઈએ તે હજી સુધી આપણે કેળવી શક્યા નથી. આઝાદી પહેલાંની વાત જવા દો, તે બહુ જ કરુણ છે, પણ તે પછીની વાત કરીએ.

આઝાદી પછી તરત જ પાકિસ્તાને છત્તીસગઢી કાશ્મીર ઉપર આક્રમણ કરી દીધું. આપણે સામા થયા. કરિઅપ્પા અને થિમૈયા જેવા ઉત્તમ સેનાપતિઓ આપણી પાસે હતા. તેમણે પાક. આકાન્તાઓને પર્વતોની પાર સુધી ખદેડ્યા, પણ આપણી પાસે યુદ્ધનેતા ન હતા એટલે દોડતા પગ અટકાવી દીધા. એકતૃતીયાંશ કાશ્મીર ખોવું પડ્યું.

1964માં પાકિસ્તાને કચ્છ ઉપર હુમલો કર્યો. આપણે તો આ હુમલાને રોકવા પણ સામા ન ગયા. પાકિસ્તાનને જે ભાગ જોઈતો હતો તે લઈ લીધો. આપણે ટ્રિબ્યુનલમાં ગયા અને ટ્રિબ્યુનલે પાકિસ્તાન પાસે જમીન ખાલી કરાવડાવી. હા, થોડીક જમીન આપી દીધી. આ યુદ્ધમાં પણ પ્રથમ આક્રમણ પાકિસ્તાને જ કર્યું હતું. આપણે રક્ષણાત્મક લડાઈ પણ ન લડ્યા.

1962માં ચીને બે તરફ આક્રમણ કર્યું. આપણે રક્ષણાત્મક બચાવ કરવા સામે લડ્યા, પણ હાર્યા. રક્ષણાત્મક યુદ્ધમાં સેનાપતિ વ્યૂહ બનાવી શકતો નથી. શત્રુની ઇચ્છા પ્રમાણે તેને લડવું પડે છે. 1965માં પાકિસ્તાને બહુ મોટા પાયા ઉપર આક્રમણ કર્યું. તેણે ભારતનાં 16 હવાઈ મથકો ઉપર બૉમ્બ ઝીંક્યા અને નેવું ટેન્કો લઈને જમ્મુ-ભાગમાં જનરલ યાહ્યાખાન આગળ વધ્યો. આપણે રક્ષણાત્મક લડાઈ લડતાંલડતાં પાછા ખસતા રહ્યા. છેક અખનૂર સુધી પીછેહઠ કર્યા પછી ન છૂટકે સિયાલકોટ-લાહોર તરફ આપણી સેના આગળ વધી, જ્યારે બહુ મોડું થઈ ગયું હતું. આમ કર્યા સિવાય છૂટકો જ ન હતો એટલે આપણે આમ કર્યું. જો આપણે લાહોર તરફ આગળ ન વધ્યા હોત તો આપણે કાશ્મીર ખોઈ બેઠા હોત. આ રક્ષણાત્મક લડાઈ હતી. આમ કરવામાં સેનાપતિઓનો દોષ ન હતો, પણ રાજનેતાનો દોષ હતો. રાજનેતા યુદ્ધનેતા ન હતા. યુદ્ધનેતા વિના સેનાપતિ કશું ન કરી શકે. આપણા સદ્ભાગ્યે પાકિસ્તાન પાસે પણ કુશળ નેતાઓ ન હતા, નહિ તો તેઓ લાહોરનો મોરચો ખૂલવા છતાં અખનૂર લઈ શક્યા હોત.

1971માં પણ પ્રથમ આક્રમણ તો પાકિસ્તાને જ કર્યું. એક કરોડ નિરાશ્રિતોથી ગૂંગળાયેલા ભારતે પછી પ્રત્યાક્રમણ કર્યું. આ વખતે આપણે સારો દેખાવ કર્યો, પણ આપણે એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે પૂર્વ પાકિસ્તાન મૂળભૂમિથી હજારો કિલોમીટર દૂર અને કપાયેલો પ્રદેશ હતો. તેને ક્યાંયથી કુમક મળી શકે તેમ ન હતું, તેની હવાઈ સેના અને નૌકાસેના લગભગ નિષ્ક્રિય હતી, કારણ કે લગભગ બધી નૌકાસેના અને હવાઈ સેના પશ્ચિમ પાકિસ્તાનમાં હતી. તેની સ્થળ-સેના જ કાર્યરત હતી. પાકિસ્તાની સેનાએ પૂર્વ પાકિસ્તાનમાં ભારે અત્યાચારો કર્યા હતા. જનરલ ટીક્કાખાનને લોકો કસાઈ કહેતા હતા એટલે સ્થાનિક પ્રજા સરકારને જરાય સાથ આપતી ન હતી. લશ્કરનો સેનાપતિ નિયાજી બહુ કુશળ ન હતો. સૌથી વધુ મહત્વની વાત એ હતી કે પશ્ચિમ પાકિસ્તાનની સીમા લગભગ શાંત હતી. જો પાકિસ્તાને પશ્ચિમ પાકિસ્તાનની ભારતીય સીમા ઉપર બહુ મોટું આક્રમણ કર્યું હોત તો કદાચ પૂર્વ પાકિસ્તાનને થોડી રાહત મળત, પણ થોડાંક છમકલાં સિવાય પશ્ચિમના સીમાડા શાંત રહ્યા. પાકિસ્તાન પાસે મુત્સદ્દીગીરી વિનાના યુદ્ધનેતા યાહ્યાખાન હતા, જે યુદ્ધસમયે પણ રંગરેલિયામાં મસ્ત રહેતા હતા. આવાં બધાં શત્રુપક્ષનાં અનેક કારણોસર આપણે જીતી શક્યા હતા તે યાદ રહેવું જોઈએ. પણ તેમ છતાં

એકંદરે આપણે જીત્યા એ બહુ મોટી વાત હતી.

આ પછી વર્ષો સુધી (લગભગ ત્રીસ વર્ષ સુધી) આપણે પ્રત્યક્ષ યુદ્ધ વિનાના રહ્યા. આપણે ઘણી તૈયારી કરી હતી. પાકિસ્તાને પણ ઘણી તૈયારી કરી લીધી હતી. પણ તેણે યુદ્ધનું સ્વરૂપ બદલવાનું નક્કી કર્યું, કારણ કે પ્રત્યક્ષ યુદ્ધમાં ફાવી શકાય તેમ ન હતું. તેણે વ્યૂહ બનાવ્યો. શિયાળામાં ઊંચાં પર્વતશિખરો ઉપર જ્યારે બરફ પડી જાય અને ભારતીય સૈનિકો શિખરો ખાલી કરીને નીચે ઊતરી આવે ત્યારે ખાલી પડેલી ચોકીઓમાં ગુપ્ત સૈનિકોને બેસાડી દેવા. તેનો વ્યૂહ સફળ રહ્યો. અત્યારે પાકિસ્તાનના જે રાષ્ટ્રપતિ છે તે જ જનરલ મુશરફ ત્યારે સેનાપતિ હતા. પ્રધાનમંત્રી નવાઝ શરીફથી છાનામાના તેમણે આ વ્યૂહ ગોઠવ્યો અને તેમાં તેઓ સફળ રહ્યા. ખરેખર અનેક શિખરો ઉપર તેમના સૈનિકોને તેમણે ગોઠવી દીધા. છેક શિખર સુધી પુરવઠો પહોંચાડવા માટે ખચ્ચરોનો માર્ગ બનાવ્યો. કડકડતી ઠંડીમાં રહેવા તથા જમવાની વ્યવસ્થા ગોઠવી. કારગીલથી લેહ જવાનો ધોરી માર્ગ દેખાય અને તોપના ગોળા પહોંચે ત્યાં સુધી બધા ગોઠવાઈ ગયા. આપણું ગુપ્તચરખાતું ઊંઘતું રહ્યું. અને જ્યારે ખબર પડી ત્યારે આપણા ઉપર જાણે વીજળી તૂટી પડી હતી. તરત જ દોડાદોડી થઈ ગઈ. શત્રુ એકસો ચાલીસ કિલોમીટરની લાંબી પટ્ટી જે દશથી વીસ કિલોમીટર સુધી પહોંચી હતી, તેના ઉપર કબજો જમાવી બેઠો હતો. ગુપ્તચરખાતાએ ફરી ગંભીર ધબડકો વાળ્યો હતો. ઉતાવળમાં કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી.

ઘણાં બલિદાન અને ઘણી મુશ્કેલીથી કેટલાય મહિનાની કાર્યવાહી કરીને આપણે બધાં શિખરો ખાલી કરાવી લીધાં. આ યુદ્ધમાં બહુ મોટા પ્રમાણમાં દારૂગોળો બગાડવો પડ્યો, કારણ કે શત્રુ શિખર ઉપર કઈ જગ્યાએ છે તેની જ ખબર પડતી ન હતી. આંધળુકિયાં કરીને તોપોના મોંઘા ગોળા ફેંકાતા રહ્યા. આ યુદ્ધનો બદલો તરત જ લઈ શકાયો હોત પણ નેતાએ તેવું ન કર્યું. આપણે ચૂપચાપ ફરીથી આતંકવાદી કાર્યવાહી સહન કરતા રહ્યા જે આજ સુધી ચાલુ છે. કારગીલની કાર્યવાહીમાં સેનાપતિઓની વાહવાહ થાય તેવું કશું ન દેખાયું. શિખરો ઉપર બંકરો બનાવીને બેઠેલા શત્રુઓ પાસે માત્ર ભારે મશીનગનો જ હતી, જ્યારે આપણી પાસે નેવી સિવાયનું બધું જ હતું તોપણ સફળતા મળતાં મહિનાઓ લાગ્યા. અમેરિકાના પ્રમુખે દખલગીરી કરી એટલે થોડું વહેલું પત્યું.

અત્યાર સુધી જેટલાં યુદ્ધો થયાં તે બધાં લગભગ રક્ષણાત્મક જ રહ્યાં. રક્ષણાત્મક યુદ્ધમાં સેનાપતિ ચમત્કારિક વ્યૂહ ન બનાવી શકે. આવેલાની સાથે સામે જઈને લડવાનું અને કાં તો ખતમ થઈ જવાનું અથવા પછી મોટાં બલિદાનો આપીને શત્રુને પાછો હઠાવી દેવાનો. પાછો હઠેલો શત્રુ ફરી પાછો ક્યારે ચઢી આવે તેની કશી ગેરંટી નહિ.

ખરેખર તો પાકિસ્તાન સાથે ફરીથી જો યુદ્ધ કરવાનું થાય તો વ્યૂહપૂર્વકનું યુદ્ધ કરવું જોઈએ. જરા વિચારીએ.

સામાન્ય રીતે ભૂમિસીમા ઉપર યુદ્ધ કરવાનું પાકિસ્તાન વધુ પસંદ કરે છે. જમ્મુ-કાશ્મીરમાં પર્વતોની લડાઈ છે. પંજાબ-રાજસ્થાન-ગુજરાતમાં મેદાની લડાઈ છે. બન્ને ક્ષેત્રોમાં લડનારા કુશળ સૈનિકો આપણે તૈયાર રાખવા જોઈએ. બન્ને ક્ષેત્રોની ખાસિયતો અલગ-અલગ છે. એક તરફ બરફ છે તો બીજી તરફ રણ છે. બરફવાળો રણમાં અને રણવાળો બરફમાં જો લડવા જાય તો પૂરી શક્તિથી લડી શકે નહિ. એટલે સેના યથાયોગ્ય રીતે ગોઠવાય તો જ સફળ થવાય. મેદાની લડાઈમાં બહુ પહેલેથી બન્ને તરફ તૈયારી થતી હોય છે. એટલે બન્ને બાજુ સર્વપ્રથમ સુરંગ બિછાવવાનું કામ થતું હોય છે. શત્રુ પોતાના ક્ષેત્રમાં ધસી ન આવે તે માટે મોટા ક્ષેત્રમાં સુરંગો બિછાવવી જરૂરી છે. સુરંગો બિછાવતાં ઘણો સમય લાગે છે, પણ તેને દૂર કરતાં તો તેથી પણ વધુ સમય લાગે છે. જરાક ભૂલ થઈ તો મર્યા સમજો. એટલે માનો કે લડાઈ શરૂ થઈ જાય તોપણ કોઈ પણ પક્ષ ઝડપથી આગળ વધી શકે નહિ. હતા ત્યાં ને ત્યાં રહીને ગોળાબારી કર્યા કરે. પ્રગતિ ઘણી મંદ રહે.

વાયુસેના મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે. બન્ને પક્ષનાં બૉમ્બરો એકબીજાનાં હવાઈ મથકોને નષ્ટ કરવા માટે શરૂના દિવસોમાં ભારે બૉમ્બ-મારો કરે. પણ બન્ને પક્ષનાં લડાયક વિમાનો બૉમ્બરોને તોડી પાડવા ભરપૂર પ્રયત્નો કરે. આપણી પાસે સારી વાયુસેના છે, પણ હજી સુધી કદી પણ તેનો મન મૂકીને ઉપયોગ કર્યો નથી. જો યુદ્ધ કરવું હોય તો આ વખતે મન મૂકીને તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ભારત એટલો વિશાળ દેશ છે કે તે દૂરદૂરનાં હવાઈ મથકોમાં પોતાનાં વધારાનાં વિમાનોને રક્ષિત રાખી શકે તેમ છે. આ સગવડ પાકિસ્તાન

પાસે નથી. તેનું ક્ષેત્રફળ એવું છે કે આપણે સરળતાથી તેના કોઈ પણ હવાઈ મથકે પહોંચી શકીએ તેમ છીએ. તેનાં મોટા ભાગનાં હવાઈ મથકો ભારત તરફની સીમા નજીક છે. પશ્ચિમી સીમા તરફ તેણે ખાસ મથકો બનાવ્યાં નથી. ભારતની વાયુસેના માટે પાકિસ્તાનનાં હવાઈ મથક નષ્ટ કરવાં અપેક્ષાકૃત સરળ છે કેમ કે બિલકુલ સીમાની સામે – નજીક તે આવેલાં છે. યુદ્ધવ્યૂહ એ કહે છે કે સીમાની એકદમ નજીક હવાઈ મથકો ન બાંધવાં જોઈએ. યુદ્ધ વખતે તેને વાયુસેના દ્વારા અથવા પાયદળ સેનાના ધસારા દ્વારા નષ્ટ કરી શકાય છે. એકદમ નજીકનાં વાયુમથકો રાડારમાં અને અવાકુ વિમાનોમાં તરત જ પકડાય છે. જો મથકો થોડાં દૂર રાખ્યાં હોય તો વિમાનોની સુરક્ષા વધી જાય. એરવેઝની સુરક્ષા પણ વધી જાય. પણ તો તમારે લાંબી રેંજ સુધી પ્રહાર કરનારી ક્ષમતાવાળાં બૉમ્બરો અને યુદ્ધકો રાખવાં પડે. 1965ની લડાઈમાં ભારતનિર્મિત (બ્રિટનના લાઇસન્સથી) નેટ વિમાનની રેંજ નાની હતી. તે બહુ દૂર સુધી યુદ્ધ કરવા ન જઈ શકે, પણ નજીકમાં આવેલાં બૉમ્બર કે બીજાં વિમાનની ઉપર હુમલો કરી શકે. તે લાંબો સમય આકાશમાં રહી શકે નહિ. તેને ઈંધણ ભરવા વારંવાર નીચે આવવું પડે. બ્રિટનનાં હંટર અને કેનબરા વિમાનોની રેંજ અપેક્ષાકૃત લાંબી હતી. હવે આ બધાં વિમાનો વીતકાળ (આઉટડેટેડ) થઈ ગયાં છે. હવે તો ઘણી લાંબી રેંજવાળાં વિમાનો ભારત પાસે આવી ગયાં છે. સુખોઈ-40 છેક કલકત્તા કે મદ્રાસથી ઊડીને પાકિસ્તાન ઉપર બૉમ્બમારો કરી શકે છે. અફઘાનિસ્તાન ઉપર અમેરિકા જે બૉમ્બમારો કરતું હતું, તે છેક ડીયોગા ગાર્સિયાથી, ટર્કીથી, યુરોપથી અને છેક અમેરિકાથી ઊડીને આવનારાં બી-52 બૉમ્બરો દ્વારા કરતું હતું. આવાં વિમાનો આપણી બન્નેની પાસે નથી. તત્કાલ જરૂર પણ નથી. જે છે તેનો ઉચિત ઉપયોગ કરવામાં આવે તો પર્યાપ્ત છે.

તાલિબાનોની સાથેના યુદ્ધમાં આપણે જોયું કે તાલિબાનોએ અમેરિકાનું એક પણ વિમાન તોડી પાડ્યું નથી. જો તમે આંધળુક્રિયાં કરીને સર્વપ્રથમ વિમાની હુમલો કરો તો તમારાં ઘણાં વિમાનો નષ્ટ થઈ જાય. જેમ કે કારગીલ યુદ્ધમાં આવી જ રીતે આપણે મીગ-21 અને મીગ-27 એમ બે વિમાનો પ્રથમ હુમલામાં જ ખોઈ નાખ્યાં. આ અધૂરી અને કાચી સમજણથી કરેલા હુમલા હતા. આપણે શત્રુપક્ષે ગોઠવેલ વિમાનવિરોધી મિસાઈલોને જાણતા ન હતા, જે મિસાઈલોએ ટપોટપ આપણાં બે વિમાનો તોડી પાડ્યાં હતાં. શત્રુપક્ષના ગુપ્તચરો આપણા વિમાની મથકની નજીક ગોઠવાયેલા હતા. એ તરત જ સંદેશો મોકલીને પેલાં મિસાઈલો તૈયાર રાખવાની તક આપતા હતા.

ખરેખર તો હવે સર્વપ્રથમ વિમાની હુમલો નહિ, પણ મિસાઈલ હુમલો જરૂરી બની ગયો છે. અમેરિકાએ જાત-જાતનાં મિસાઈલો દ્વારા જાતજાતના બૉમ્બ શત્રુનાં ઠેકાણાં ઉપર વરસાવ્યા. એવું લાગ્યું કે હવાઈ મથકો હવે કામમાં આવે તેવાં રહ્યાં નથી, અર્થાત્ હવે ત્યાંથી યુદ્ધક વિમાનો ઉડાણ ભરી શકે તેમ નથી તે પછી બૉમ્બરો મોકલ્યાં, જેમણે બિન્દાસ્ત થઈને ભરપૂર બૉમ્બ-વર્ષા કરી શત્રુની કમર તોડી નાખી. પાકિસ્તાન સાથેના યુદ્ધમાં પણ આપણે સર્વપ્રથમ પૃથ્વી મિસાઈલનો ભરપૂર પ્રયોગ કરવો જોઈએ. સીમા ઉપરથી એક સાથે સેંકડો મિસાઈલો પાકિસ્તાનનાં નજીકનાં હવાઈ મથકો, શસ્ત્રડેપો, પેટ્રોલની ટાંકીઓ, મોટા પુલો વગેરે મહત્ત્વનાં સ્થાનો ઉપર ઝીંકાવાં જોઈએ. આમ દિવસોમાં નહિ, કલાકોમાં કરી લેવું જોઈએ. ઓચિંતા એકદમ કરેલા આવા હુમલાથી શત્રુપક્ષને ભારે ખુવારી ઉઠાવવી પડે. આ ખુવારીના કારણે તે વળતો પ્રહાર કરીને ભારતની ભારે ખુવારી કરી શકે નહિ. એ તો નક્કી જ છે કે પાકિસ્તાન પાસે પણ મિસાઈલો છે જ, પણ તે તેની પોતાનાં નથી, ઉત્તર કોરિયા પાસેથી માગી લીધેલાં છે અથવા તેના જ્ઞાન-વિજ્ઞાનથી બનાવેલાં કે જોડેલાં છે. જે હોય તે, તેની પાસે મિસાઈલો છે જ એટલે તે પણ ભારતને નુકસાન પહોંચાડી શકે તેમ છે જ. પણ ભારત પાસે જેટલી મોટી સંખ્યામાં આવાં મિસાઈલો છે તેવાં અને તેટલાં મોટાં મિસાઈલો તેની પાસે નથી. બીજું, આપણાં હવાઈ મથકો દૂર પણ છે એટલે તે બહુ ખુવારી ન પહોંચાડી શકે. પણ ખરો પ્રશ્ન એ છે કે સર્વપ્રથમ ભરપૂર પ્રહાર કરવાની કોણ જિગર ચલાવે છે તેના ઉપર આગળનાં પરિણામો અવલંબે છે. અમેરિકાની માફક મિસાઈલોના પ્રહારો સફળ થયા પછી જો વિમાની હુમલો કરવામાં આવે તો પોતાના પક્ષે ઓછી ખુવારી થાય. નહિ તો આંધળુક્રિયાં કરીને જો વિમાનોને બૉમ્બમારો કરવા મોકલ્યાં હોય તો કદાચ અડધાં પણ પાછાં ન આવે અને તૂટી પડવાના ડરથી કદાચ વિમાનો બૉમ્બવર્ષા કર્યા પહેલાં જ પાછાં આવી જાય. જિગરવાળો યુદ્ધનેતા સેનાપતિઓને પૂરેપૂરી છૂટ આપે તો જ આ કાર્ય થઈ શકે. જો મૂરખ નેતા સેનાપતિઓને પૂરી છૂટ ન આપે અને પોતે જ બધા નિર્ણયો કરે અને તે પણ વિલંબથી નિર્ણયો કરે તો કદી પણ સફળતાપૂર્વકનું યુદ્ધ લડી શકાય નહિ.

મારી સમજણ એવી છે કે પાકિસ્તાનની સૌથી મોટી કમજોર કડી સમુદ્ર છે. તેણે સમુદ્ર તરફ બહુ ધ્યાન આપ્યું નથી, જ્યારે આપણી નૌશક્તિ ઘણી સારી છે. આપણે સૌપ્રથમ નૌસેનાથી પ્રહાર કરવો જોઈએ અને તે પણ કરાંચી ઉપર નહિ. પાકિસ્તાને કરાંચીના રક્ષણ માટે પ્રથમથી જ પૂરેપૂરી વ્યવસ્થા કરી રાખી છે. તેની એસી ટકા નૌસેના કરાંચીમાં પડી છે. વાયુસેનાનાં બે મોટાં મથકો કરાંચીની નજીકમાં જ છે. એટલે પ્રથમ પ્રહાર કરાંચી ઉપર નહિ કરવાનો. તેની કમજોર કડી બલુચિસ્તાનના છેડે આવેલું ‘ગ્વાદર’ બંદર છે. ગ્વાદરની તેણે પ્રથમથી ઉપેક્ષા કરી છે, કારણ કે તે બલુચિસ્તાનમાં છે અને ત્યાં કોઈ ભય નથી. હમણાં થોડાંક વર્ષોથી તે ગ્વાદરનું મહત્ત્વ સમજવા લાગ્યું છે એટલે થોડુંક કાર્ય કરવા લાગ્યું છે. આપણી નૌસેના ચૂપચાપ પહેલાં સબમરીનો દ્વારા ગ્વાદર પહોંચી જાય, મહત્ત્વનાં સ્થળો ઉપર બૉમ્બમારો કરે, બંદરમાં ઊભેલાં યુદ્ધજહાજો ટોરપીડો છોડીને ડુબાડી દે – આ બધું ઓચિંતાનું કલાકોમાં થવું જોઈએ. ચારે તરફ અફરાતફરી મચી જાય. ત્યાં સુધીમાં આપણું વિમાનવાહક જહાજ પહોંચી જાય. તેનાં વિમાનો ગ્વાદરના હવાઈમથક ઉપર અને બીજાં મહત્ત્વનાં સ્થાનો ઉપર તૂટી પડે.

જ્યારે સાપ અને નોળિયો લડાઈ કરે ત્યારે સાપ કુંડલી લગાવીને પોતાના પૂંછડાનું રક્ષણ કરે અને ફેણ ચઢાવીને માત્ર મોઢાથી નોળિયાને દૂર રાખવાનો પ્રયત્ન કરે. ચતુર નોળિયો (જો બેત્રણ હોય તો) તેની કુંડલી બોલાવા પ્રયત્ન કરે, પછી પૂંછડા ઉપર બચકાં ભરે. સાપની ફેણ પૂંછડી સુધી પહોંચે નહિ, કદાચ પહોંચે તો બીજો નોળિયો ફેણ તરફ બચકું ભરે. આ રીતે જોતજોતાંમાં સાપને નોળિયો પોતાના મોઢામાં પકડીને મારી નાખે. આપણે પણ તેમ જ કરવું જોઈએ. ગ્વાદર ઉપરનો ભરપૂર હુમલો ભારત તરફની સીમા ઉપર ગોઠવાયેલા સૈન્યમાં ભંગાણ પાડે. કેટલીક સેના ગ્વાદર તરફ દોડે, જેને પહોંચતાં પાંચ દિવસથી વધુ સમય લાગે. કરાંચીમાંથી પણ કેટલાંક નેવીનાં જહાજો ગ્વાદર તરફ દોડે. આમ બન્ને તરફથી સેના ઓછી થઈ જાય, તે પછી આપણે કરાંચી અને સીમા ઉપર એકસાથે હુમલા કરવા જોઈએ. જ્યારે પાકિસ્તાનનું સૈન્ય ગ્વાદર પહોંચે ત્યારે આપણે આપણું સૈન્ય પાછું ખેંચી લેવું જોઈએ અને તેને કરાંચી અને બીજાં ક્ષેત્રોમાં ઉપયોગી બનાવવું જોઈએ. ગ્વાદર પહોંચેલું પાકિસ્તાનનું સૈન્ય તરત પાછું ન વળી શકે. તે ત્યાં ન્યુટ્રલ થઈને રક્ષણ માટે પડ્યું રહે. ભારતને તેનાથી એ લાભ થાય કે સીમા ઉપર પાકિસ્તાને એટલા ઓછા સૈન્ય સાથે લડવાનું થાય. એક મુદ્દો ખાસ ધ્યાનમાં રહે કે આવા બીજા પણ કેટલાય વ્યૂહ બનાવી શકાય, પણ તે તદ્દન ગુપ્ત રીતે પાર પાડી શકાય તો જ ફળદાયી થઈ શકે. અને હા, સમયની ઝડપ અને ત્રણે સેનાની એકરૂપતા અત્યંત જરૂરી થઈ જાય. જો જરાક વ્યૂહ લીક થઈ જાય તો બધું ધૂળધાણી થઈ જાય.

પહેલાં ત્રણે સેનાનો એક સરસેનાપતિ હતો તે ભૂમિ સેનાનો સેનાપતિ જ રહેતો. પણ કોઈ વાર કોઈ સેનાપતિ સૈનિક-શાસન સ્થાપિત કરી બેસશે તેવી આશંકાથી આપણે ત્રણે સેનાના સેનાપતિઓને સ્વતંત્ર કરી દીધા. આ કારણે સૈનિકશાસન થવાનો ભય તો ઓછો થઈ ગયો, પણ યુદ્ધસમયે ત્રણેમાં એકરૂપતા થવી કઠિન થઈ ગઈ, જેથી યુદ્ધ વધુ જટિલ બન્યું. માનો કે ભૂમિસેનાને વાયુસેનાના ટેકાની જરૂર છે. હવે ભૂમિસેનાપતિ વાયુસેનાને પ્રાર્થના કરે તે પછી જો વાયુસેનાપતિને ઠીક લાગે તો મદદ મોકલે. તેમાં વિલંબ પણ થાય અને વિરોધ કરીને ન મોકલે તો હાનિ પણ થાય. ખરેખર તો સુપ્રીમ કમાન્ડર એક જ હોય તો જ પ્રભાવશાળી યુદ્ધ લડી શકાય. હમણાં ફરતું કમાન્ડર-પદ બનાવ્યું છે, જે કદાચ બહુ પ્રભાવી ન પણ થઈ શકે.

સેનાપતિ કલેવરથી પ્રભાવશાળી હોવો જોઈએ. શરીરે કદાવર, દેખાવડો અને છાતી-બાવડાંથી સ્નાયુવાળો હોવો જોઈએ. તેને વિશ્વનાં મુખ્યમુખ્ય યુદ્ધોના ઇતિહાસનું વિગતવાર જ્ઞાન, ભૂગોળનું જ્ઞાન અને વ્યૂહનું જ્ઞાન પણ હોવું જરૂરી છે. તે મિતભાષી, અનુશાસિત અને પૂર્ણ રાષ્ટ્રભક્ત હોવો જોઈએ. તેની રાષ્ટ્રભક્તિ જરાય સંદિગ્ધ ન હોવી જોઈએ. તેનામાં સંગઠનની શક્તિ પ્રબળ હોવી જોઈએ. આવા સેનાપતિને યુદ્ધનું સંપૂર્ણ સુકાન સોંપીને અમુક મર્યાદામાં તેને પૂરેપૂરો છૂટો દોર આપ્યો હોય તો જ મન મૂકીને યુદ્ધ કરી શકાય.

જો આપણે વ્યૂહાત્મક યુદ્ધ કરવું હોય તો પ્રથમ વાર આપણે કરવો જરૂરી છે. પાકિસ્તાનની સર્વાધિક કમજોર કડી સમુદ્ર છે. એટલે તો આ વખતે ગોઠવાયેલી આપણી સમુદ્રી સેનાને અમેરિકાના દબાણથી પાછી બોલાવી લેવાનો પ્રયત્ન પાકિસ્તાને કર્યો હતો, જે સફળ રહ્યો હતો. ભવિષ્યમાં થનારા યુદ્ધમાં આપણે નૌસેનાનો ભરપૂર ઉપયોગ પ્રથમથી જ કરવો જોઈએ, તે પણ સામાન્ય નહિ. ગ્વાદર અને કરાંચી ઉપર સો જેટલાં પૃથ્વી મિસાઈલો એકીસાથે ઝીંકવામાં આવે, બધું તહસનહસ કરી દેવાય, પછી યુદ્ધક જહાજો બાકીનું કામ પૂરું

કરે. જો બે-એક મિસાઈલો કે એકબે વિમાનોથી પ્રહાર કરવામાં આવે તો શત્રુપક્ષ વળતો હુમલો પ્રચંડ કરીને આપણને ભારે ખુવારી પહોંચાડવાનો જ. જો આવી ખુવારીથી દેશ, પ્રજા અને સેનાને બચાવવી હોય તો આપણે સર્વપ્રથમ તેના ઉપર કઠોરતાથી પ્રહાર કરવો જોઈએ. ગ્વાદર અને કરાંચીને એટલું નુકસાન પહોંચાડાય કે કોઈ આવક-જાવક જ ન થઈ શકે. બન્ને બંદરોમાં ઊભેલી મનવારો, સબમરીનો અને બીજાં જહાજો શરૂઆતના થોડા કલાકોમાં જ નિષ્ક્રિય બનાવી દેવાય. તેને વિદેશી મદદ જ ન પહોંચી શકે. પૂરો સમુદ્ર ભારતીય નૌસેનાના નિયંત્રણમાં આવી જાય. જો આવું કરી શકાય તો ભૂમિસેનાના યુદ્ધમાં પાકિસ્તાનને ભારે શિકસ્ત આપી શકાય.

યાદ રહે, ઓછી ખુવારી કરનારું યુદ્ધ લડવું એ યોગ્ય સેનાપતિનું પ્રથમ લક્ષણ છે. તે માટે અત્યંત જરૂરી છે કે શત્રુપક્ષને પ્રચંડ ખુવારી પહોંચાડવામાં આવે. સેનાપતિઓ ઉત્તમ હોવા જરૂરી છે, તેવી જ રીતે સેના પણ ઉત્તમ હોવી જોઈએ. અંગ્રેજોના આવતાં પહેલાં ભારતમાં રાજા, નવાબો, બાદશાહોની જે સેના હતી તે પૂરી પ્રશિક્ષિત ન હતી. થોડા પ્રશિક્ષણથી જ સૈનિકને યુદ્ધ લડવા મોકલી દેવામાં આવતો. પણ અંગ્રેજોએ પ્રશિક્ષણ ઉપર બહુ જ ભાર મૂક્યો— ખાસ કરીને અનુશાસન-પાલન ઉપર. મહિનાઓ સુધી પગથી પગ અને હાથથી હાથ મેળવીને મશીનની માફક ચાલવું, આજ્ઞાપાલન, તત્પરતા અને વફાદારી - આ બધા ગુણો ઉપર ખૂબ જ ભાર મૂકવાથી અંગ્રેજોની થોડી પણ અનુશાસિત અને પ્રશિક્ષિત સેના મોટી સેનાને હરાવી શકતી. સૈનિકો માટે માત્ર શૂરવીરતા જ પર્યાપ્ત નથી, અનુશાસન અને કુશળતા પણ જરૂરી છે. અનુશાસન અને કુશળતા પ્રશિક્ષણથી આવે છે, જ્યારે શૂરવીરતા આનુવંશિક ગુણોથી આવે છે. આ કારણે અંગ્રેજોએ શૂરવીર ગણાતી જાતિઓને સેનામાં ભરતી કરવાનું માન્ય રાખ્યું. તેમણે રાજપૂત, ડોગરા, શીખ, ગુરખા, મરાઠા-મરાઠામાં પણ માવળા અને મહાર, પઠાણ, બલૂચ વગેરે બહાદુર કોમોની સેના બનાવી તે તે રેજિમેન્ટો બનાવી હતી. કડક અનુશાસનના કારણે અને પૂરી ટ્રેનિંગના કારણે વિશ્વની આ ઉત્તમ સેના ગણાતી. અંગ્રેજ સેનાપતિઓએ આ સેના પાસેથી ધાર્યું કામ લીધું અને ઘણા વિજયો મેળવ્યા. આઝાદી પછી પણ લગભગ એ જ ધોરણ ચાલી રહ્યું છે. ગોરખાઓ અદ્વિતીય શૌર્ય માટે પ્રસિદ્ધ છે તેથી તેમની ઓછી ઊંચાઈ હોવા છતાં પણ તેમને સેનામાં વિશેષ રૂપથી પ્રવેશ મળે છે. લગભગ બધાં યુદ્ધોમાં આપણી સેના મન મૂકીને લડી છે. હા, તેનો સેનાપતિ ઉત્તમ હોવો જોઈએ. જો સેનાપતિ ઉત્તમ ન હોય તો સેના પૂરાં પરિણામ લાવી શકે નહિ. જેમ ઘોડી જાતવાન હોય પણ અસવાર શિખાઉ હોય તો ઘોડી સારાં પરિણામ લાવી શકે નહિ.

સેના અને સેનાપતિ પાસેથી ઉત્તમ કામ લેવું હોય તો તેમને ઉત્તમ શસ્ત્રો આપવાં જરૂરી છે. શસ્ત્રોની બાબતમાં આપણે પ્રથમથી જ ઉપેક્ષા કરનારા છીએ. ઇબ્રાહીમ લોદી જ્યારે તોપો લઈને લડવા આવ્યો હતો ત્યારે આપણી પાસે તોપો ન હતી. તેણે ગાડાવ્યૂહ બનાવીને આપણને હરાવ્યા હતા. ગાડાવ્યૂહ એટલે પાણીપતની આજુબાજુનાં ગામોમાંથી બધાં ગાડાં ભેગાં કરી સેનાની આગળ તેમને ગોઠવી દીધાં. મરેલાં ઢોરોનાં ચામડાંથી તેની વચ્ચેની જગ્યાઓ ભરી દીધી, જેથી બાણો સૈનિકો સુધી ન પહોંચે. આવાં ગાડાં ધીરે-ધીરે આગળ ચલાવીને તોપમારો કરતો રહ્યો. તોપોની સામે ધનુષ્યબાણની લડાઈ હતી. હારી જ જવાય ને! શિવાજી મહારાજના સમયમાં ફેંચો અને અંગ્રેજો તોપો વેચવા આવતા. તેમની પાસેથી તોપો લઈને કિલ્લાનું રક્ષણ થતું. ટીપુ સુલતાને તોપો બનાવવી શરૂ કરી. તેણે તો રોકેટો પણ બનાવેલાં. મુસ્લિમો ધર્મ અને પ્રકૃતિથી શસ્ત્રપ્રેમી છે, આપણે સુવર્ણપ્રેમી છીએ. આપણી પાસે પૈસો આવે એટલે પહેલાં સોનું ખરીદીએ, મુસ્લિમો પહેલાં શસ્ત્ર ખરીદે. અને સોનું તો અંતે જેના પાસે શસ્ત્ર હશે તેનું જ થઈ જવાનું છે. અંગ્રેજો બન્નેના પ્રેમી હતા, અર્થાત્ શસ્ત્ર અને સોનું બન્ને તેમને વહાલાં હતાં. શસ્ત્રની પાછળ સોનું હોય તો જ લાંબો સમય યુદ્ધ કરી શકાય. ભારતનું સુકાન અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યું અને તેઓ ઘણાં યુદ્ધો લડ્યા (વાંચો ‘ભારતમાં અંગ્રેજોનાં યુદ્ધો’). અંગ્રેજો જ્યારે ભારતમાંથી વિદાય થયા ત્યારે સોળ મોટાં શસ્ત્રો ઉત્પન્ન કરતાં કારખાનાં ચાલુ હતાં, જે તે સમયની જરૂરિયાતો પૂરી કરતાં હતાં.

ભારતનું સુકાન અહિંસાવાદી ગાંધીવાદીઓના હાથમાં આવ્યું. તેમને સવાયા ગાંધીવાદી એવા સર્વોદયવાદીઓની સલાહ ગમતી. આ બન્ને જરાય શસ્ત્રપ્રેમી ન હતા. ચુસ્ત અહિંસાવાદી હોવાના કારણે તેમણે શસ્ત્રો પ્રત્યે ઘોર ઉપેક્ષા સેવી. ખરેખર તો ભારતીય ધર્મોમાં જે અહિંસાતત્ત્વ છે તે પશુ-પક્ષી વગેરે નિર્દોષ પ્રાણીઓ માટે છે, આતતાયી કે આકાન્તાઓ માટે નથી. પણ આ લોકો અહિંસાને પશુ-પક્ષીઓને બાદ કરીને છોક આકાન્તા અને આતતાયી સુધી લઈ ગયા, કારણ કે પશુઓનાં કતલખાનાં ચાલુ રાખ્યાં. તેમણે આ સોળ કારખાનાં લગભગ બંધ કરાવી દીધાં અને શસ્ત્રોની જગ્યાએ લોકોપયોગી ચીજવસ્તુઓ બનાવવા લાગ્યા. એક સમય તો એવો પણ આવ્યો કે સેના જ વિખેરી નાખવી તેવા પ્રસ્તાવો મુકાયા. કેટલાક નેતાઓએ સેનાને પરેડ કરવા કરતાં ખેતરો તથા કારખાનાંઓમાં કામ કરવા મોકલવાનું સૂચન પણ કર્યું. પણ સેનાપતિઓના વિરોધથી આ કામ થયું નહિ.

અંગ્રેજો આપણને વારસામાં જે શસ્ત્રો આપીને ગયા હતા તેમાં બહુ ફેરફાર ન કરાયો. એ જ 303ની રાયફલો, ચીફ્ટન ટેન્કો, વેમ્પાયર વિમાનો વગેરે. શસ્ત્રો ઉપરના ખર્ચાને આપણે ખોટો ખર્ચ સમજતા હતા. બીજી તરફ પાકિસ્તાન શસ્ત્રપ્રેમી દેશ હતો. તેણે નવાંનવાં અને આધુનિક શસ્ત્રો વસાવવા માંડ્યાં હતાં. તેને ત્યાં પ્રથમ જે શસ્ત્રો આવે તે પછી ફરજિયાત આપણે પણ તેવાં શસ્ત્રો ખરીદવાં પડતાં. પાકિસ્તાન ચીટો-સેન્ટો સંધિમાં દાખલ થયું હોવાથી તેને મફત અને ઉત્તમ શસ્ત્રો પશ્ચિમી દેશો તરફથી મળતાં હતાં, જ્યારે આપણે વિદેશી હૂંડિયામણ ખર્ચાને ખરીદતા હતા. ગાંધીવાદી વિચારધારાના કારણે આપણે ગૃહઉદ્યોગો, ખાસ કરીને રેંટિયાઉદ્યોગને દેશની જરૂરિયાતો પૂરી કરનાર માનીને ચાલતા હતા, એટલે આપણી પાસે પર્યાપ્ત હૂંડિયામણ રહેતું નહિ. પાકિસ્તાનને અમેરિકાએ સૈબરજેટ અને પેટન ટેન્ક આપ્યાં ત્યારે આપણે ચિંતાતુર થયા. આપણે પણ બ્રિટન પાસેથી હન્ટર લડાકુ વિમાનો અને બૉમ્બવર્ષક કેનબરા વિમાનો ખરીદ્યાં. (બન્ને બહુ સારાં વિમાનો નીવડ્યાં.) 1962ની લડાઈમાં ટેન્કો અને વાયુસેનાનો ઉપયોગ ન થયો, કારણ કે ચીને તેમનો ઉપયોગ કર્યો ન હતો. (આપણે કદી પણ પહેલ કરતા નથી.) જો ચીને ઉપયોગ કર્યો હોત તો આપણે ઉપયોગ કરવો પડ્યો હોત. પણ 1962ની લડાઈએ આપણું શેખચલ્લીપણું ઉડાવી દીધું. અહિંસાવાદીઓ પણ સમજવા લાગ્યા કે શસ્ત્રો અને સેના વિના રાષ્ટ્રનું રક્ષણ કરવું શક્ય નથી.

અત્યાર સુધીમાં પાકિસ્તાન પાસે નવાં સુપરસોનિક યુદ્ધક વિમાનો આવી ગયાં હતાં. આપણી પાસે આવાં સુપરસોનિક વિમાનો ન હતાં. યુદ્ધ થાય તો વિમાનોની ગતિ બહુ જ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવી શકે છે. માનો કે પાકિસ્તાનનું સુપરસોનિક વિમાન દિલ્હી ઉપર

બોમ્બ ફેંકવા આવે તો આપણાં સામાન્ય ગતિવાળાં હન્ટર વિમાનો તેને આંતરવા સામે જાય. પણ હન્ટરની વધુમાં વધુ ગતિ છસસોથી નવસો કિલોમીટર છે, જ્યારે પાકિસ્તાનના સુપરસોનિક વિમાનની ગતિ તેરસોથી પંદરસો સુધીની છે. આપણું વિમાન મેચ- એક છે, જ્યારે તેનું વિમાન મેચ-બે છે. આવા ગતિવાળા વિમાનને આપણું વિમાન રોકી ન શકે. બિન્દાસ્ત રીતે તે નુકસાન પહોંચાડીને પાછું ચાલ્યું જાય. બીજી તરફ આપણાં વિમાનો તેને ત્યાં બોમ્બ-વર્ષા કરવા કે સ્થળસેનાને મદદ કરવા જાય તો તેનાં વિમાનો સરળતાથી આપણાં વિમાનોને તોડી પાડી શકે.

બીજું એ કે અત્યાર સુધી વિમાનોમાં નાનીમોટી તોપો ફિટ કરવામાં આવતી, જેના દ્વારા આકાશી યુદ્ધમાં શત્રુના વિમાનને તોડી પાડવાં, પોતાના વિમાનની તોપની રેંજમાં નજીક સીધી લીટીમાં લઈ જઈને પછી બટન દબાવો તો ધાણી ફૂટે અને એકાદ ગોળી શત્રુવિમાનને લાગી જાય તો તૂટી પડે. અથવા ધરતી ઉપરની રિક્વાયલેસ તોપોની ધણધણાટી બોલાવીને વિમાન તોડી પડાતું. 1965ની લડાઈમાં અમૃતસરના રક્ષણમાં જે તોપ ફિટ કરેલી તેણે પાકિસ્તાનનાં કેટલાંય સૈબરને તોડી પાડેલાં. પણ હવે જે સુપરસોનિક વિમાન આવ્યાં તેમાં ગાઈડેડ મિસાઈલ ફિટ કરેલાં હતાં. આ મિસાઈલોમાં શત્રુપક્ષના વાંકા-ચૂકા ઊડતા વિમાનને શોધીને તોડી પાડવાની ક્ષમતા હતી. આ નવા વિમાનથી ભારત-પાકિસ્તાનનું સંતુલન બગડી ગયું હતું. આપણે પણ આવું વિમાન વસાવવું જોઈએ તેમ માનીને તે વખતના એરમાર્શલ એન્જિનિયરની અધ્યક્ષતામાં કમિશન નિમ્નું, જે ચાર વર્ષ સુધી જુદા-જુદા દેશોમાં ભ્રમણ કરતું રહ્યું અને ત્યારે કેન્દ્રીય મંત્રીમંડળમાં શ્રીકૃષ્ણ મેનન આવી ગયા હતા, જે નહેરુજીના મિત્ર હતા. તેમની સલાહ અને આગ્રહથી દુર્ભાગ્યવશ આપણે રશિયાના મીગ-21નો સોદો કર્યો. જોકે આપણી પાસે બીજાં વિમાનો ખરીદવાની સગવડ પણ ન હતી.

આપણી તટસ્થનીતિ(પ્રચ્છન્નરૂપે રશિયા તરફી)ના કારણે પશ્ચિમી રાષ્ટ્રો આપણને આવાં વિમાનો આપવા જલદી તૈયાર નહોતાં થતાં. બીજું, તેની કિંમત ત્યારે સવાકરોડ રૂપિયા જેવી થતી હતી. પાંચ-દશ સ્કવોડ્રન વિમાનો ખરીદો તો તેટલું હૂંડિયામણ લાવવું ક્યાંથી? જ્યારે રશિયા આપણને ચોથી કિંમતે એટલે કે માત્ર અઠ્ઠાવીસ લાખ રૂપિયામાં મીગ-21 વિમાનો આપવા તૈયાર હતું અને તે પણ રૂપિયાની કરન્સીમાં, એટલે બધાને આ સોદો પસંદ પડ્યો. આ વિમાનો 1962 પછી આવ્યાં, કારણ કે ચીને વિરોધ કરેલો એટલે જહાજોમાં તેના ભાગો અહીં લાવીને પછી જોડવામાં આવ્યા અને પછી ઉડાડવામાં આવ્યાં. પછી તો આ વિમાનો લાઈસન્સ નીચે આપણે અહીં જ બનાવવા લાગ્યા. પણ ઊડતાંઊડતાં તૂટી પડવામાં આ વિમાનનો વિશ્વ-રેકોર્ડ બની ગયો છે, એટલે આ સોદાને મેં દુર્ભાગ્ય સોદો કહ્યો છે. હજી પણ આ પ્રશ્ન ચાલુ જ છે.

આપણે દિનપ્રતિદિન વધુ ને વધુ વાસ્તવવાદી થવું પડ્યું. આપણે પોતાનું હળવું યુદ્ધક વિમાન બનાવવાની તૈયારી કરી. H.F-24 મોડેલનાં થોડાંક વિમાનો બનાવ્યાં પણ ખરાં. તે પછી અત્યારે કેટલાંય વર્ષોથી એક બીજું હળવું વિમાન બનાવી રહ્યા છીએ, જેનાં એકબે વાર પરીક્ષણ પણ કર્યાં છે, પણ હજી તે સેનામાં દાખલ થયું નથી. આવી જ રીતે ‘વિક્રમ’ અને ‘અર્જુન’ નામની ટેન્કો પણ બનાવી છે, જે સેનામાં કાર્યરત છે. પણ હજી ટેન્કો, તોપો અને વિમાનોની બાબતમાં આપણે પૂર્ણ આત્મનિર્ભર થયા નથી. આપણે રશિયા પાસેથી T. 90 નામની આધુનિક ટેન્કો ખરીદવી પડી છે અને મીગ-25, મીગ-27, મીગ-29 અને સુખોઈ વિમાનો તથા ફાંસનાં મિરાજ વિમાનો ખરીદવાં પડ્યાં છે. વિમાનોની સાથે અનેક હેતુઓ પાર પાડનારાં હેલિકોપ્ટરો પણ આપણે ખરીદવાં પડ્યાં છે. કારગીલના યુદ્ધમાં આ હેલિકોપ્ટરોએ મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો હતો.

પણ વાયુક્ષેત્રમાં એક નવું તત્ત્વ ઉમેરાયું – મિસાઈલોનું. આપણે પોતે જ જુદાંજુદાં અનેક પ્રકારનાં મિસાઈલો ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યા છીએ. જોકે પાકિસ્તાન પણ આવાં મિસાઈલો ઉત્પન્ન કરે છે, પણ તે ઉત્તર કોરિયાની ટેકનોલોજીથી ઉત્પન્ન થાય છે તેમ કહેવાય છે. હવે યુદ્ધનાં અનેક શસ્ત્રોનાં સમીકરણો ઘણાં બદલાઈ ગયાં છે. શ્રીકૃષ્ણ મેનનના સમયથી જ આપણે શસ્ત્રોની બાબતમાં આત્મનિર્ભર થવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, પણ હજી તેમાં સફળતા મળી નથી. મને લાગે છે કે આ સફળતા ક્યારેય નહિ મળે, કેમ કે વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી એટલી ઝડપથી દોડી રહ્યાં છે કે એક વસ્તુ તમે બનાવીને બજારમાં મૂકો ત્યાં તેનો નવો આવિષ્કાર આવી ગયો હોય, એટલે પેલી જૂની થઈ જાય. પશ્ચિમી દેશો જેટલો ખર્ચ અને પ્રયત્નો આપણે કરી શકતા નથી તોપણ પ્રયત્નો તો કરવા જ જોઈએ. નિરાશ થવાની જરૂર

નથી.

વિમાનો અને ટેન્કોની બાબતમાં આપણે આત્મનિર્ભર થઈ શક્યા નથી તે તો ઠીક, સામાન્ય તોપો અને દારૂગોળાની બાબતમાં પણ આપણા પ્રયત્નો પૂરા થયા નથી. બહુ વગોવાયેલી બોફોર્સ તોપોએ કારગીલમાં બહુ જ મહત્ત્વનું કાર્ય કર્યું કહેવાય. આ તોપની ગુણવત્તા ઘણી ઉત્તમ છે. કારગીલમાં કોઈ રશિયન તોપોએ કોઈ મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવી હોય તેવું જણાયું નથી. બહુ નિંદિત બોફોર્સ તોપોએ ખરેખર રંગ રાખ્યો, પણ અહીં પણ એક કટુ સત્ય આપણી નજરે ચઢ્યું. આ તોપના 155 M.M.ના ગોળા આપણી પાસે પર્યાપ્ત ન હતા. કેટલાંય વર્ષોથી આપણે તોપને અણમાનીતી ગણીને ગોળા ખરીદ્યા નહીં હોય, એટલે ખરા સમયે ખૂટી પડ્યા. એવું કહેવાય છે કે તેનો એક ગોળો પચીસ હજાર રૂપિયાનો કંપની આપે છે. આપણે પોતે બનાવ્યા તે સસ્તા તો પડ્યા, પણ તેમાંના ઘણાખરા ફૂટવાનું નામ જ લેતા ન હતા.

બોફોર્સ સાથેનો વ્યવહાર બંધ થઈ ગયો હોવાથી હવે નવા ગોળા લાવવા ક્યાંથી? શોધખોળ ચાલી. અંતે દક્ષિણ આફ્રિકાએ આવા ગોળા આપ્યા, પણ તે એક ગોળાના પંચાવન હજાર રૂપિયાના ભાવે. ગરજ હોય તો કાળાબજારમાં પણ ખરીદવું પડે. આ યુદ્ધ આપણને બહુ મોંઘું પડ્યું, કારણ કે અંધાધૂંધ ગોળાઓ છોડવા પડ્યા. કદાચ હજારો ગોળાઓ એમ ને એમ પર્વતો તરફ ફોડવા પડ્યા હતા – શત્રુઓ ક્યાં છુપાયા છે તેની ખાતરી ન થવાના કારણે જ તો. ખરા સમયે આપણી કોઈ ને કોઈ દુર્બળતા પ્રગટ થઈ જ જાય છે. આ આખું યુદ્ધ ગુપ્તચરસંસ્થાની બેદરકારીના કારણે લડવું પડ્યું. આપણે આપણી પોતાની જ જમીન ખાલી કરાવવા બહુ મોટાં ભલિદાનો આપવાં પડ્યાં તે ભુલાવું ન જોઈએ.

મિસાઈલો વિના હવે પ્રભાવશાળી યુદ્ધ કરવું શક્ય નથી. ઘણાં વર્ષોથી આપણે આ દિશામાં કાર્ય કરીએ છીએ, જેનાં સારાં પરિણામો આવવા માંડ્યાં છે તે આનંદની વાત છે.

પહેલાં જમીન ઉપરની લડાઈમાં મુખ્ય શસ્ત્ર ટેન્ક હતી. હજી પણ તેનું સ્થાન પ્રથમ જ છે. શત્રુપક્ષ ટેન્કોનો કાફલો લઈને ધસી આવે તેને રોકવા માટે સામે ટેન્કો કે પછી તોપો જોઈએ. ટેન્ક અથવા તોપના ગોળાથી ટેન્કને નષ્ટ કરી શકાય. પણ તેમાં અંતર નજીક હોવું જોઈએ. હવેનાં યુદ્ધોમાં શત્રુપક્ષની ટેન્કો કે તોપો દેખાય નહિ તેટલા દૂરના અંતરથી યુદ્ધ થતું હોય છે. તોપગોળો ક્યાં, કેટલે દૂર છોડવો તેનું માર્ગદર્શન ઉપર ઊડતું હેલિકોપ્ટર આપતું હોય છે. સ્વાભાવિક છે કે આ આખી પ્રક્રિયામાં વિલંબ થાય છે અને ઘણા ગોળા નકામા પણ જઈ શકે છે. એટલે એવું એક મિસાઈલ તૈયાર કરાવું છે જે દૂર સુધીની ટેન્કને જાતે ખોળીને તેના ઉપર પ્રહાર કરી શકે છે. આવા મિસાઈલનું નામ ‘નાગ’ આપવામાં આવ્યું છે. આ મિસાઈલના અનેક વાર સફળ પ્રયોગ થઈ ચૂક્યા છે અને હવે તે સેનામાં સક્રિય થઈ ગયું છે. પાકિસ્તાનની પાસે પણ આવાં મિસાઈલ છે જ, પછી તે પોતાનાં બનાવેલાં હોય કે ખરીદેલાં હોય.

1971ની લડાઈમાં પાકિસ્તાની ટેન્કો રાજસ્થાનમાં ધસી આવેલી તેમનો નાશ આપણાં વિમાનોએ કરેલો હતો – એમ કહો કે તેમણે પોતે તેમાં સહકાર કરેલો! સહકાર એ અર્થમાં કે તેમને ઉમળકો હતો કે સાંજ સુધીમાં અમે જોધપુર-બાડમેર પહોંચી જવાના છીએ. રસ્તામાં પેટ્રોલ-ડીઝલ ક્યાં મળવાનું હતું? એટલે પ્રત્યેક ટેન્કની પાછળ બબ્બે મોટાં બેરલ પેટ્રોલ-ડીઝલનાં બાંધેલાં. આપણાં વિમાનો જ્યારે તેના ઉપર રોકેટમારો કરતાં ત્યારે આ બેરલો સળગી ઊઠતાં અને જોતજોતાંમાં ટેન્કો સળગી ઊઠતી. આ રીતે તેમણે તેમની ટેન્કો નષ્ટ કરવામાં આપણને ભારે મદદ કરેલી. હવે આ જ કામ વાયુસેના વિના પણ ‘નાગ’ મિસાઈલથી કરી શકાશે.

આવી જ રીતે શત્રુપક્ષનાં યુદ્ધક વિમાનોને નષ્ટ કરવા જમીનમાં ઊંડા ખાડા ખોદીને તેમાં રિક્વાયલવેસ તોપો ગોઠવવામાં આવતી. જરૂર પ્રમાણે નાળયું ફેરવીને એક મિનિટમાં પચાસથી દોઢસો સુધીની કારતૂસ છોડીને આકાશમાં નિશ્ચિત ક્ષેત્રમાં ગોળીઓની રમઝટ મચાવી દેવામાં આવતી. ત્યારે યુદ્ધક વિમાનોની ગતિ પણ આટલી બધી ન હતી, તેમ ઊંચાઈ પણ ન હતી, એટલે કુશળ તોપચીની એકાદ ગોળી તો વાગી જવાની શક્યતા રહેતી અથવા વિમાનની સામે વિમાન મોકલીને પણ આવતાં વિમાનોને રોકી શકાતાં કે તોડી પાડી શકાતાં. બ્રિટનના લાઈસન્સથી બનેલું આપણું ટ્યૂકડું ‘નેટ’ વિમાન 1965માં સારી કામગીરી કરી શક્યું હતું. તેણે કેટલાંય સૈબર વિમાનોને તોડી પાડ્યાં હતાં. તોપણ આપણે માનવું જોઈએ કે તે લડાઈમાં તેનાં યુદ્ધક વિમાનો અને પેટન ટેન્કની તુલનામાં આપણાં વિમાનો અને ટેન્કો ઊતરતી કક્ષાનાં હતાં. રાષ્ટ્રપ્રેમી જવાનોનાં બલિદાનોથી આપણે તે લડાઈને પહોંચી વળ્યા હતા.

હવે આપણે ‘આકાશ’ મિસાઈલ બનાવ્યું છે, જે સેનાને આપવાની તૈયારીમાં છે. 25 કિ.મી.ના ક્ષેત્રમાં શત્રુના વિમાનને શોધીને તે તોડી પાડી શકે છે. તેનો સંબંધ કમ્પ્યુટર સાથે જોડાયેલો છે. ‘આકાશ’ની ખાસિયત એ છે કે તે એકીસાથે કેટલાંય લક્ષ્યો વીંધી શકે છે. માનો કે શત્રુનાં છ વિમાનો ઘણી ઊંચાઈએ ધસી આવી રહ્યાં છે. કદાચ તમે એક વિમાનને વીંધી નાખ્યું તોપણ બાકીનાં પાંચ તો આવીને લક્ષ્યને તબાહ કરી શકે છે. ‘આકાશ’માં એવી ખાસિયત છે કે તે છયે છ વિમાનોને વારાફરતી નષ્ટ કરી શકે છે, એટલે કે તે પૂરા હુમલાને પરાસ્ત કરી શકે છે. ‘આકાશ’નો ઉપયોગ જમીનથી આકાશમાં માર કરવા માટે હોવાથી નેવીમાં પણ તેનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. માનો કે આપણા વિમાનવાહક પોતને નષ્ટ કરવા શત્રુનાં એકસાથે કેટલાંય વિમાનો આવી રહ્યાં છે. વિમાનવાહક પોત ઉપરનાં વિમાનો મોટા ભાગે સુપરસોનિક નથી હોતાં. બ્રિટનનાં હેરિયર સારાં વિમાનો છે, જે રન-વે વિના જ સીધાં હવામાં અધ્ધર થઈ શકે છે અને સીધાં જ ઊતરી શકે છે. પણ આવાં વિમાનો આવનારાં શત્રુવિમાનો સામે ગતિમાં ઊણાં ઊતરે એટલે આવાં મિસાઈલો દ્વારા જ તેમને નષ્ટ કરવાં જરૂરી છે.

જાપાન સાથેના અમેરિકાના યુદ્ધ વખતે આવાં મિસાઈલો બન્યાં ન હતાં, એટલે જાપાને માનવ મિસાઈલો બનાવેલાં. અર્થાત્ તદ્દન ટ્યૂકડાં વિમાનોમાં પાઈલટ બેસીને શત્રુના જંગી જહાજ ઉપર પોતાનું વિમાન ટકરાવી પોતે અને વિમાનને નષ્ટ કરી દેતા. આવાં માનવ-મિસાઈલોએ અમેરિકાનાં કેટલાંય જહાજોને ડુબાડી કે સળગાવી દીધાં હતાં. હવે કમ્પ્યુટરપદ્ધતિથી મિસાઈલ પોતે બધું નક્કી કરીને જમીનથી આકાશમાં અને આકાશથી જમીનમાં અથવા આકાશથી આકાશમાં હુમલા કરી શકે છે. વિમાનો વગેરેમાં ચાલતા એન્જિનની ગરમીના તરંગો જ પકડીને આ મિસાઈલો પીછો પકડે છે. આકાશમાં ઊડતું વિમાન એન્જિન તો બંધ કરી શકે નહિ. પણ હમણાં એક નવી શોધ કરી છે જેથી મિસાઈલ ખોટી જગ્યાએ ખેંચાઈ જાય. વિમાનથી ઘણે નીચે અથવા આગળ-પાછળ એક એવો અગ્નિપૂંજ રાખવામાં આવે કે જેના અગ્નિનાં મોજાં એન્જિન કરતાં વધુ શક્તિશાળી હોય, મિસાઈલ ત્યાં ખેંચાઈ જાય, એને ટકરાઈને નષ્ટ થઈ જાય, વિમાન બચી જાય. આવી અનેક પ્રકારની શોધો તો થયા જ કરવાની. જે શોધશે તે જ બચશે અને જીવશે. જે રૅટિયા સુધી જ અટકી જશે તેની કરુણ દશા થશે.

આપણે આકાશમાંથી આકાશમાં પ્રહાર કરનારું મિસાઈલ પણ વિકસાવ્યું છે. બહુ ઝડપથી આપણે મિસાઈલ-યુગમાં પ્રવેશ્યા છીએ.

આપણું સૌથી વધુ કારગર મિસાઈલ ‘પૃથ્વી’ છે. ‘પૃથ્વી-1’ અને ‘પૃથ્વી-2’ સીમા ઉપર તૈનાત થઈ ચૂક્યાં છે. પાકિસ્તાનનો લગભગ બધો ભાગ તેની રૅંજમાં આવી જાય છે. પચીસથી પચાસેક લાખમાં તૈયાર થઈ શકતાં આ મિસાઈલોનો ઉપયોગ અણુબૉમ્બ લઈ જવામાં પણ કરી શકાય છે. યુદ્ધ વખતે (ભારત હિંમત કરીને પ્રથમ યુદ્ધ શરૂ કરી શકે તો) એકસાથે બસો-ત્રણસો મિસાઈલોનો પ્રહાર કરવો જોઈશે જેથી પાકિસ્તાનનાં હવાઈ મથકો, કેન્ટોન્મેન્ટો, તેલભંડારો, પુલો અને મહત્ત્વનાં શસ્ત્રકારખાનાં વગેરે થોડા જ કલાકોમાં નષ્ટ થઈ જાય. જો તમે કમેકમે એકબે-એકબે એમ થોડી થોડી સંખ્યામાં મિસાઈલો છોડો તો શત્રુપક્ષને વળતો પ્રહાર કરવાની તક આપો. આ તો આત્મઘાત જ કહેવાય. પણ આ પણ એક ઐતિહાસિક તથ્ય છે કે આપણે મન મૂકીને કદી લડી શકતા નથી, જેથી ધાર્યાં પરિણામો મેળવી શકાતાં નથી. ડરતાંડરતાં પ્રહાર કરવા જાય તે હારીને પાછો આવે – કદાચ પાછો ન પણ આવે. આપણે શાન્તિકાળમાં સૈંકડો – હજારો ‘પૃથ્વી’ મિસાઈલો તૈયાર કરી રાખવાં જોઈએ. મુખ્ય પ્રહારક શસ્ત્ર તરીકે તેનો હજી પણ ઘણો વિકાસ કરવાની જરૂર છે.

15 મિસાઈલો- 2

જેમ સેનાની હરોળો હોય છે તેમ મિસાઈલોની પણ હરોળો રાખવી જોઈએ. તમે બધાં મિસાઈલો સીમા ઉપર ગોઠવી દો અને શત્રુપક્ષને ખબર પડી જાય તો કદાચ તમે તેનો પ્રયોગ કરો તેના પહેલાં જ તે તમારાં મિસાઈલોને નષ્ટ કરી નાખે, જેથી તમારી પ્રહારશક્તિ પંગુ થઈ જાય. એટલે જરૂર છે કે સીમાથી પચાસ-સો-બસો કિલોમીટર અંદરના ભાગમાં ગુપ્ત રીતે મિસાઈલો ગોઠવવામાં આવે. પણ આવું કરવા જતાં તેની રેંજ-સીમા ઘટી જાય. માનો કે પૃથ્વીને સીમા ઉપર ન ગોઠવતાં બસો કિલોમીટર અંદર ગોઠવી દેવામાં આવી છે, તો તેની પોતાની સુરક્ષા તો વધી જાય, પણ તેની પ્રહારક-ક્ષમતાનું ક્ષેત્ર નાનું થઈ જાય. એટલે આપણે ‘અગ્નિ’ મિસાઈલ બનાવ્યું જે ત્રણ હજાર કિલોમીટર દૂર સુધી પ્રહાર કરી શકે છે. જોકે આ મિસાઈલ હજી સેનાને અપાયું નથી, પણ આ મિસાઈલ પ્રત્યે અમેરિકાને ખૂબ જ વિરોધ છે. તેણે ઘણા પ્રયત્નો અને દબાણ કર્યાં કે ‘અગ્નિ-એક’ અને ‘અગ્નિ-બે’ બંધ કરવામાં આવે. પણ આપણે દબાણમાં આવ્યા વિના આ યોજના આગળ ચલાવી રહ્યા છીએ.

અમેરિકાને વિરોધ કરવાનું કારણ તેનું પોતાનું રક્ષણ છે. એ ઇચ્છે છે કે વિશ્વમાં એવાં જ શસ્ત્રો અને મિસાઈલો વિકસિત થાય જે તેના માટે ભયજનક ન હોય. ‘અગ્નિ’ મિસાઈલની રેંજ છેક ડીઓગા ગાર્સિયા સુધી છે. આ ટાપુ ઉપર અમેરિકાનો એશિયા માટેનો મોટામાં મોટો સૈનિક એ જ છે. ન કરે નારાયણ ને ભારત પોતાના લક્ષ્યદ્વીપ ઉપરથી ‘અગ્નિ’ના વોરહેડ ઉપર અણુબૉમ્બ ગોઠવીને પ્રહાર કરે તો ડીઓગા ગાર્સિયાનું સર્વસ્વ રાખ બની જાય અથવા અમેરિકાનો છઠ્ઠો કે સાતમો બેડો હિન્દ મહાસાગર આવીને લાંગચોં હોય તેવા સમયે ભારત જો આ મિસાઈલ દ્વારા એક અણુબૉમ્બનો વિસ્ફોટ કરે તો પૂરો બેડો સાફ થઈ જાય. આ રીતે અમેરિકાની પ્રહારક્ષમતા અને પોતાની સુરક્ષા ઓછી થઈ જાય. સુરક્ષાની દૃષ્ટિએ અમેરિકા જરાય બાંધછોડ કરવા તૈયાર નથી. ‘અગ્નિ’-૩નો વિકાસ જો પૂરો થાય તો છેક યુરોપ અને અમેરિકા સુધી પ્રહાર કરવાની ક્ષમતા થઈ જાય. અમેરિકાને આ સ્વીકાર્ય નથી. અમેરિકાને સ્વીકાર્ય ન હોય તેવી સૈનિક-સામગ્રીનું ઉત્પાદન આપણે કરીએ એટલે સંબંધોમાં તણાવ તો રહે જ.

બીજી તરફ અફઘાનિસ્તાનના મુદ્દે પાકિસ્તાને તેને પ્રત્યક્ષ સહાયતા કરી હોવાથી આતંકવાદના ક્ષેત્રમાં તે બેવડાં ધોરણો અપનાવે છે. તે પાકિસ્તાનને નારાજ કરવા નથી માગતું, પણ સાથેસાથે ભારતને પણ આતંકવાદની બાબતમાં સાથ આપવા માગે છે તેવો દેખાવ કરે છે. ભારત માટે પણ વિકટ પ્રશ્ન થયો છે કે જો તેણે અમેરિકાની સાથે ગાઢ મૈત્રીના સંબંધ બાંધવા હોય તો સી. ટી. બી. ટી. ઉપર સહી કરીને પરમાણુશસ્ત્રો અને મિસાઈલોની બાબતમાં તેનું નિયંત્રણ સ્વીકારી લેવું પડે. આવું કરવા આપણે તૈયાર નથી. તેનું પહેલું પરિણામ તો એ આવ્યું કે સીમા ઉપર સજ્જ થઈને ગોઠવાયેલી આપણી સેનાને પાછી બોલાવી લેવા તેણે સફળ દબાણ કર્યું, જે આપણે માન્ય રાખવું પડ્યું, એટલું જ નહિ, જાણવા છતાં કે રશિયન વિમાનો બહુ સારાં નથી હોતાં, તોપણ આપણે ‘સુખોઈ’ વિમાનોનો સોદો કરવો પડ્યો, કારણ કે આવાં સમર્થ ક્ષમતાવાળાં બીજાં વિમાનો ક્યાંયથી મળી શકે તેમ ન હતાં – મળે તો મોંઘાં અને કઠોર શરતો સાથે મળે.

આ સિવાય સેના માટે આપણે બીજાં પણ નાનાં-મોટાં કેટલાંય મિસાઈલો બનાવવા માંડ્યાં છે, જે ઉત્તમ છે.

આપણા વૈજ્ઞાનિકોની પ્રચંડ ક્ષમતાની જાણ તો વિશ્વને ત્યારે થઈ કે જ્યારે આપણે આપણા પોતાના જ બનાવેલા રોકેટ દ્વારા અંતરીક્ષમાં ઉપગ્રહોને તરતા મૂકી દીધા. મેં અમેરિકામાં ‘નાસા’ નિરીક્ષણ વખતે કાયોજનિક એન્જિન જોયાં હતાં. ભોમિયા ભાઈનું કહેવું હતું કે આ એન્જિન પચીસ સેકન્ડમાં એક મોટા સ્વિમિંગ પુલ જેટલું પેટ્રોલ ફૂંકી મારે છે. આ બહુ મોટી સિદ્ધિ આપણા વૈજ્ઞાનિકોએ પ્રાપ્ત કરી છે. આવનારાં વર્ષોમાં આપણું રોકેટ ચંદ્ર ઉપર ઊતરે તો નવાઈ નહિ.

જાતજાતનાં આટલાં બધાં મિસાઈલો બનાવવા છતાં દુઃખની વાત તો એ છે કે હજી આપણે આમાંના એકેનો ઉપયોગ પાકિસ્તાન સામે સફળતાપૂર્વક કરી શક્યા નથી. પાકિસ્તાને પાઈલટ વિમાનો ખરીદ્યાં છે, જે આપણી ભૂમિ ઉપર ચક્કર લગાવીને ગુપ્તચરીના

કામમાં આવે છે. આ વિમાનો શક્તિશાળી કેમેરાથી યુક્ત હોય છે અને રીમોટ કંટ્રોલથી ઊડતાં હોય છે. કેટલાંય વિમાનો ભારતીય ક્ષેત્રમાં આવે છે, સૈનિકોની ગોઠવણ વગેરેના ફોટા પાડે છે અને મોકલે છે, પછી પાછાં ચાલ્યાં જાય છે. ઘણી વાર એમ થાય કે આપણાં બનાવેલાં મિસાઈલોનો ઉપયોગ કેમ કરવામાં નહિ આવતો હોય? કે પછી વધુપડતી જાહેરાતો કરવામાં તો નથી આવી રહીને?

આપણે ‘ત્રિશૂળ’ મિસાઈલના અનેક પ્રયોગ કર્યા પછી હવે તેનું ઉત્પાદન બંધ કરી દીધું લાગે છે. એવું લાગે છે કે તેની ક્ષમતાથી પૂરો સંતોષ થયો નહિ હોય.

ભારતની પાસે વિશાળ સમુદ્ર છે, પણ પ્રાચીનકાળથી આપણે સમુદ્રની ઉપેક્ષા કરી છે. આપણને જેટલો હિમાલય વહાલો લાગે છે તેટલો સમુદ્ર વહાલો લાગ્યો નથી. ધ્યાન કરીને પરલોક સુધારનારાઓ હિમાલય તરફ તો ખૂબ દોડ્યા છે, પણ આ લોકને સુધારવા માટે સમુદ્ર તરફ દોડનારા ભાગ્યે જ થયા છે. તેનાં ત્રણ કારણો લાગે છે: 1. ધર્મને માત્ર પરલોકલક્ષી બનાવીને સમુદ્રની ઉપેક્ષા કરવામાં આવી. 2. અભડછેટના અતિરેકથી વટલાઈ જવાના ડરથી પણ લોકોને સમુદ્રથી દૂર રાખવામાં આવ્યા. સમુદ્રની પેલી પાર મ્લેચ્છ પ્રજા રહે છે, તેના સંપર્કમાત્રથી અભડાઈ જવાનો ભય હતો. જોકે પછી એ સમુદ્રપારની મ્લેચ્છ ગણાતી પ્રજા જ અહીં આવી પહોંચી અને અભડાઈ જનારાઓને તેમના ઘરમાં જ અભડાવીને ધર્માતર કરાવ્યું અને રાજ કર્યું. ચાલો, ભલે રાજ કર્યું, પણ પરલોક તો સુધર્યો ને!!! આ લોકના વિરોધી પરલોકવાદે ભારતીય પ્રજાને ભારે નુકસાન કર્યું છે. 3. ત્રીજું કારણ એ કે ચુસ્ત અહિંસાવાદીઓને સમુદ્રમાં પાપ જ પાપ દેખાતું હતું. માછલાંથી ભરપૂર સમુદ્રમાં માછીમારી થતી હોવાથી લાખો માછલાં મરાતાં હોય છે. આવી જગ્યાએ આત્માનું કલ્યાણ ઇચ્છનારાથી જવાય જ નહિ. જોકે જે સમુદ્રના મત્સ્ય-ધનનો આપણે ઉપયોગ ન કરતા, તેનો ઉપયોગ પાડોશી દેશના લોકો આવીને કરી જતા હતા. પણ “મૂઆ! એ તો જે કરે તે ભરે, તેમાં આપણે શું?” – આવી વિચારધારાએ સમુદ્રની ઉપેક્ષા કરાવી.

‘રામાયણ’માં શ્રીરામે શ્રીલંકા પહોંચવા માટે સેતુબંધ બાંધ્યો હતો. જો તેમની પાસે નૌસેના હોત તો સીધા નાવો દ્વારા શ્રીલંકા પહોંચી શકાયું હોત. શ્રી હનુમાન કૂદીને લંકા પહોંચ્યા હતા. આ કામ માત્ર હનુમાનજી જ કરી શકે તેમ હતું. જો તેમની પાસે નાવો હોત તો કૂદવાની જરૂર ન પડત. તેઓ નાવ લઈને સાથે કેટલાય મિત્રોને લઈને પહોંચ્યા હોત અને પરપુરુષનો સ્પર્શ કરી શકાય નહિ તેવા આદર્શના કારણે જ સીતાજી હનુમાનજીના ખભા ઉપર બેસવા તૈયાર થયાં ન હતાં, તેમને અત્યંત ગતિશીલ નાવમાં બેસાડીને પાછાં લઈ આવી શક્યા હોત. ભારત-લંકા વચ્ચેનો 50 કિ.મી.નો સેતુ બાંધવો એ ભારે ખર્ચાળ અને વિલંબનું કામ હતું. તેના કરતાં નાવો સસ્તી - સરળ રહી હોત.

‘મહાભારત’ની મુખ્ય કથા દિલ્હી આજુબાજુનાં ક્ષેત્રો સુધી સીમિત છે. સમુદ્રની ખાસ વાત આવતી નથી. સદીઓ સુધી ભારત સમુદ્ર અને નૌકાયનથી વિરત હોય તેવું લાગે છે. જે બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ પરદેશ ગયા તે મોટા ભાગે ભૂમિમાર્ગોથી ગયા લાગે છે. ખાસ કરીને ઉત્તર-પશ્ચિમમાંના પર્વતીય માર્ગોથી બહુ મોડેમોડે દક્ષિણભારતના તામિલ લોકો – ખાસ કરીને ચૌલ, પાંડ્ય, વગેરે રાજાઓની નૌસેના દશમી શતાબ્દીની આસપાસ જાવા-સુમાત્રા-બોર્નિઓ વગેરે દ્વીપો તરફ પહોંચીને અટકી ગઈ લાગે છે.

આરબો પાસે નૌકાયન હતું. તેઓ છેક કેરલ સુધી વ્યાપાર કરવા પહોંચતા હતા. ઇસ્લામના ઉદય પછી વ્યાપારની સાથે ધર્મપ્રચાર-પ્રસાર પણ નિમિત્ત બન્યા. સિંધના મહારાજ દેવુલ સાથે પ્રથમ આરબ યુદ્ધ અરબસ્તાનનાં વ્યાપારી જહાજોને ચાંચિયા દ્વારા લૂંટી લેવાને કારણે મહમ્મદ બીન કાસમ દ્વારા થયું હતું.

ભારત પાસે વિશાળ સમુદ્ર હોવા છતાં ઉપર જણાવેલાં ત્રણ કારણોસર સમુદ્રની ઉપેક્ષા થતી હતી. તોપણ પેટ માટે માછીમારી કરનારો ખારવાલોકોનો મોટો વર્ગ સમુદ્રકિનારે વસ્યો હતો અને માછીમારી કરીને જીવનનિર્વાહ કરતો હતો. સમાજમાં – ધર્મમાં તેમનું સ્થાન ઊંચું ન હતું. તેમના પ્રત્યે અહિંસાવાદીઓ ઘૃણા કરતા હતા, કેમ કે તેમની દૃષ્ટિએ તે મહાપાપી હતા. પૂર્વે કહ્યું તેમ ઉચ્ચવર્ગ હિમાલયને, ગંગા-જમુના-નર્મદા-કિનારાને તો પવિત્ર માનતો હતો તેથી ત્યાં હજારો પવિત્ર આશ્રમો હતા, પણ સમુદ્રકિનારાને પવિત્ર મનાતો નહિ તેથી ત્યાં પવિત્ર આશ્રમોની મોટી સંખ્યા નિર્મિત ન થઈ શકી. કોઈ પ્રજાનું પતન કે ગુલામી આવતી હોય છે તે ઓચિંતી નથી આવતી. તેમાં અનેક કારણો ધર્મ, સમાજ અને રાજ્યવ્યવસ્થામાં બેઠાં જ હોય છે. આ કારણોને સમજીને તેમને સુધારવાની જરૂર હોય છે. માત્ર આકાન્તાઓને ગાળો દેવાથી બળવાન થઈ શકાતું નથી.

એકંદરે જોઈએ તો સમુદ્રની ઘોર ઉપેક્ષા થઈ રહી હતી. છત્રપતિ શિવાજી મહારાજે પોતાની નૌસેના બનાવી હતી. તેના અધ્યક્ષ એક સીદી મુસ્લિમ હતા અને મુંબઈ પાસેના જંજીરા બેટ ઉપર તેનું વડું મથક બન્યું હતું. મને લાગે છે ત્યાં સુધીમાં યુરોપિયનો ભારતના સમુદ્રકિનારે પહોંચી ગયા હતા અને પૂરા અરબીસમુદ્ર ઉપર પોર્ટુગીઝની ધાક વાગતી હતી. તેનાં જહાજો ગમે તેમ લૂંટફાટ કરી શકતાં અને હજ પઢવા માટે જનારા હાજીઓએ કર ન આપ્યો હોય તો ડુબાડી પણ શકતા. આ રીતે યુરોપિયનોની કારકિર્દી સમુદ્રથી શરૂ થઈ છે. તેમનાં જહાજો દૂરદૂરના સમુદ્રોમાં ફર્યા કરતાં હતાં. વળી તેમનાં જહાજો ઉપર તોપો પણ જડેલી રહેતી એટલે થોડાં જહાજોથી તેઓ મોટા રજવાડાને હંફાવી શકતા. કેરલના જામોરિન રાજાની મોટી સેના હોવા છતાં તેના મહેલને વાસ્કોદગામાએ આગ લગાડી દીધી હતી. રાજાની સેના ભાલા અને તલવારોથી લેસ હતી, જ્યારે વાસ્કો દ ગામાનું જહાજ તોપોથી લેસ હતું. અંગ્રેજોની સત્તા પછી વ્યવસ્થિત રીતે નૌસેનાનું કાર્ય શરૂ થયું. મુંબઈ, મદ્રાસ, કલકત્તા, વગેરે મોટાં બંદરોવાળાં સ્થળે તેમનો જહાજ બેડો ઊભો થયો હતો. સમયની સાથે જહાજોમાં યંત્રો લાગ્યાં અને પ્રગતિ થતી ગઈ.

ભારતની આઝાદી પછી સૌથી વધુ ઉપેક્ષા આપણે નૌસેનાની કરી. તેના તરફ ખાસ ધ્યાન અપાયું જ નહિ. ગાંધીવાદી કે સર્વોદયવાદી જે થવું હોય તે થાય, પણ તે કદી યુદ્ધનેતા થઈ શકે નહિ. જો ભારત ઉપર વગર આમંત્રેલાં યુદ્ધો ન થયાં હોત તો આપણે કદી જાગવાના હતા જ નહિ. પૂરું ચિંતન વાસ્તવિકતાથી સેંકડો માઈલ દૂરનું હતું, એટલે સેના અને શસ્ત્રો તરફ ઉપેક્ષા જ થતી રહી. 1962-1965 સુધીની લડાઈઓમાં નૌસેનાનો ખાસ ઉપયોગ થયો જ નહિ. 1965માં પાકિસ્તાનની મનવારો છેક દ્વારકાના મંદિર ઉપર તોપમારો કરી ગઈ હતી, પણ આપણે કોઈ ખાસ જવાબ આપ્યો નહિ, અર્થાત્ એકે મનવારને ડુબાડી નહિ.

આ પછી ક્રમે-ક્રમે આપણે વાસ્તવિકતા તરફ આગળ વધ્યા. આજે ભારતની નૌસેના એશિયાની બીજા નંબરની શક્તિશાળી નૌસેના ગણાય છે. 1971માં તેણે સારું કામ કર્યું. આપણી પાસે અનેક પ્રકારનાં અનેક હેતુઓને પાર પાડનારાં અનેક જહાજો છે, જેમાંનાં કેટલાંક તો આપણે પોતે જ બનાવેલાં છે. 1971માં પૂર્વ પાકિસ્તાન(હવે બાંગ્લાદેશ)ના સમુદ્રકિનારે આપણો જહાજ બેડો કાર્યરત થયો હતો ‘વિકાન્ત’ નામના વિમાનવાહકે પોતનો પણ સારો ઉપયોગ કર્યો હતો. તેની પાછળ પડેલી પાકિસ્તાનની ‘ગાજી’ નામની સબમરીનને આપણે ડુબાડી દીધી હતી, તો બીજી તરફ “ખુકરી” નામનું આપણું એક યુદ્ધજહાજ પણ આપણે ખોલ્યું હતું. મારી દૃષ્ટિએ હજી સુધી પૂરેપૂરી તાકાતથી સમુદ્રી યુદ્ધ થયું જ નથી. જોકે આ યુદ્ધ વખતે રશિયાની બનાવટનાં કેટલાંય જહાજો સ્પેરપાર્ટના અભાવે નિષ્ક્રિય રહ્યાં હતાં અથવા લંગડાં ચાલતાં હતાં. કરાંચી જઈને જહાજોએ બોમ્બમારો પણ કર્યો હતો, પણ તેને બહુ પ્રભાવશાળી ન કહી શકાય. હા, તટરક્ષા અને વાહનવ્યવહારની રક્ષામાં તે ઠીક રહ્યાં. ‘વિકાન્ત’ બ્રિટન બનાવટનું વપરાયેલું વિમાનવાહક જહાજ હતું. તે મધ્યમ કક્ષાનું હતું. હવે તેને નિવૃત્ત કરી દેવાયું છે. તેની મુદત પૂરી થઈ ચૂકી છે. 1971ના યુદ્ધ સિવાય તેનો ખાસ ઉપયોગ કરાયો ન હતો. ’71માં પણ મારી દૃષ્ટિએ બાંગ્લાદેશમાં બધાં સ્થાનો આપણા એરવેઝની મારક રેંજમાં હતાં. બાંગ્લાદેશની ત્રણે તરફ ભારત છે. કલકત્તાથી ત્રિપુરા અગરતલા સુધીનાં બધાં હવાઈ મથકો બાંગ્લાદેશના કોઈ પણ લક્ષ્ય ઉપર પ્રહાર કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં છે, એટલે ‘વિકાન્ત’ ન હોત તોપણ આપણને કશો વાંધો આવત નહિ.

મારી સમજણ પ્રમાણે વિમાનવાહક પોતે દૂરદૂર જઈને યુદ્ધ કરવા માટે હોય છે. માનો કે ભારતને ફિજી ટાપુ ઉપર યુદ્ધ કરીને ભારતીય મૂળના પ્રધાનમંત્રી શ્રી મહેન્દ્ર ચૌધરીની રક્ષા કરવી છે તો તેવા સમયે વિમાનવાહક પોત કામમાં લાગે. પણ નજીકનાં જ ક્ષેત્રો માટે તે બહુ જરૂરી ન ગણાય. એક ખાસ વાત સૌએ સમજવી જરૂરી છે કે આ વિશાળકાય પોતોને શત્રુના પ્રહારથી સાચવવાં ઘણાં અઘરાં હોય છે. તેમની ચારે તરફ હંમેશાં ત્રણ-ચાર રક્ષક જહાજો ગોઠવેલાં રાખવાં પડે છે. શત્રુપક્ષનો એક મોટો ટોર્પીડો આવીને ટકરાય કે પાકિસ્તાન પાસેનું એક ‘હાર્પુન’ મિસાઈલ આવીને લાગે અથવા શત્રુપક્ષ યુદ્ધક વિમાનમાંથી એક શક્તિશાળી રોકેટ લાગે તો કદાચ આખું પોત ડૂબી જાય. હવે તો ત્રીસ કિલોમીટરથી રોકેટ છોડીને લક્ષ્યવેધ કરી શકાય છે. આવી સ્થિતિમાં તેનું રક્ષણ કરવું એ બહુ જ કપરું કામ થઈ ગયું છે. વળી જો આ પોત ડૂબે તો ખરબો રૂપિયાનું નુકસાન થાય. તેમાં ગોઠવેલાં વિમાનો પણ ડૂબી જાય. મને લાગે છે કે આપણે વિમાનવાહક પોતની બહુ જરૂર નથી. અત્યારે એ જ બ્રિટનની બનાવટનું ‘વિરાટ’ પોત છે, જે કાર્યરત છે તે ઠીક છે. આ પોત

‘વિકાન્ત’ કરતાં મોટું અને વધુ સક્ષમ છે.

હવે આપણે રશિયા પાસેથી ‘એડમિરલ ગોર્શકોવ’ નામનું તોર્તિંગ પોત ખરીદવા માગીએ છીએ. મારી દષ્ટિએ તે જરૂરી નથી. પાકિસ્તાન પાઘડી-પને વિસ્તરેલો દેશ છે. તેનું કોઈ પણ ક્ષેત્ર ભારતીય વાયુસેનાની રેંજમાં જ છે. કચ્છના નલિયાથી કરાંચી જતાં પાંચ મિનિટ પણ ન લાગે. ભુજથી બદીન જતાં પણ પાંચ મિનિટ ન લાગે. જામનગરથી પણ સિંધનું કોઈ પણ લક્ષ્ય પાડી શકાય છે. રાજસ્થાનનાં જોધપુર-બાડમેર-ગઢ અને પંજાબનાં ક્ષેત્રોથી બધું નજીક છે. જમ્મુ-કાશ્મીરથી તો સાવ નજીક છે. આવી સ્થિતિમાં એવું કોઈ લક્ષ્ય નથી કે જ્યાં આપણાં વિમાનો પહોંચી ન શકતાં હોય. બલુચિસ્તાનનું ગ્વાદર પણ ‘મિરાજ’ અને ‘સુખોઈ’ની રેંજમાં છે, છતાં જરૂર પડે તો એક વિમાનવાહક ‘વિરાટ’ પોત પર્યાપ્ત છે. ગ્વાદરની સામે ઊભું રહીને તે પ્રહાર કરી શકે તેમ છે. પણ આ બીજા – ‘ગોર્શકોવ’ની જરૂર નથી. તે બહુ ખર્ચાળ અને નિભાવવામાં સફેદ હાથી જેવું ભારે પડે તેવું છે. વળી રશિયન શસ્ત્રોના અનુભવ બહુ સારા નથી. મને લાગે છે કે આટલા પૈસા બીજી ઉપયોગી સામગ્રી ઉપર વાપરવા જોઈએ.

ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાંસ, સ્પેન, પોર્ટુગલ, રશિયા, વગેરે રાષ્ટ્રોએ જેવાં સમુદ્રી યુદ્ધો કર્યાં છે તેવાં આપણે કર્યાં નથી. આઝાદી પછી તો સમુદ્રી યુદ્ધ લગભગ થયું જ નથી તેમ કહીએ તો ચાલે. તેમ છતાં અત્યારે નૌસેનાની પાછળ આપણે ઘણો ખર્ચ કરીએ છીએ, જે ઉચિત જ છે. હવે જરૂર છે કે આપણે પાકિસ્તાન સામે એક નિર્ણાયક સમુદ્રી યુદ્ધ કરી લઈએ. હવેના યુદ્ધમાં સમુદ્ર તરફ વધુ અને પૂરું ધ્યાન અપાવવું જોઈએ. આપણી પાસે જુદા જુદા પ્રકારનાં અનેક નૌ-પોતો છે. તોપણ આપણે અતિગતિવાળી નાની નાવો ઉપર વધુ ભાર મૂકવો જોઈએ. લગભગ એકાદ અબજ રૂપિયામાં માંડ તૈયાર થતી મનવારો કરતાં એકાદ કરોડમાં નાની પણ તીવ્ર ગતિવાળી, બધાં શસ્ત્રોથી સજ્જ, જેમાં ‘સાગરિકા’ મિસાઈલ પણ હોય એવી સો નાવો બનાવીને તેમનો ઉપયોગ કરવો વધુ હિતાવહ લાગે છે.

ભારતીય સમુદ્રકિનારો ઘણો મોટો છે. દાણચોરો, આતંકવાદીઓ અને વિદેશી માછીમારોથી ભારે મહિના રક્ષણ કરવું જરૂરી થઈ ગયું છે. આવી નાની પણ તીવ્ર ગતિશીલ અને સર્વશસ્ત્રસજ્જ નાવો આ કામ સારી રીતે કરી શકે તેમ છે. યુદ્ધ વખતે પણ આવી નૌકાઓ માત્ર પાંચ-દશ સૈનિકોના યુનિટથી કામ કરતી રહી શકે છે. કદાચ નષ્ટ થાય તોપણ બહુ નુકસાન ન થાય. હા, જો લડે તો તેનો ફાયદો ઘણો થાય. જેમ કે તે પણ ટોર્પીડો છોડી શકે. ‘સાગરિકા’ જેવું મિસાઈલ છોડી શકે, તોપગોળા પણ છોડી શકે અને શત્રુપક્ષનાં જહાજોની નજીક જઈને પ્રહાર કરીને ભાગી આવી પણ શકે. ભારતની પાસે પોતાની જ બનાવેલી આવી એકથી બે હજાર જેટલી યુદ્ધનાવો હોય તો તેનાથી ઘણું સારું યુદ્ધ લડી શકાય. સમુદ્રસીમાની રક્ષા પણ કરી શકાય. એક ‘ગોર્શકોવ’ ખરીદીએ તો લગભગ એક ખરબ (સો અબજ) રૂપિયા ખર્ચવા પડે. તેની જગ્યાએ તેના દશમા ભાગના એક હજાર કરોડ ખર્ચીને એક હજાર ગેરીલા નાવો તૈયાર થઈ શકે. સેંકડો-હજારો નાની યુદ્ધનૌકાઓથી જમીનની માફક સમુદ્રમાં પણ ગેરીલાયુદ્ધ કરી શકાય.

જાતજાતનાં મોટાં યુદ્ધજહાજોની આવશ્યકતા તેવા દેશોને હોય છે, જેમને દૂરદૂરનાં સમુદ્રી મથકો ઉપર યુદ્ધ કરવા જવું પડતું હોય છે. ખાસ કરીને પશ્ચિમના દેશોનાં યુદ્ધજહાજો છેક ભારત અને વિશ્વભરના સમુદ્રોમાં યુદ્ધ કરવા જતાં રહ્યાં છે અને આજે પણ જાય છે. આવાં દૂરદૂર જનારાં યુદ્ધજહાજો મોટાં અને ભારે હોય તે સ્વાભાવિક છે, કારણ કે તેમાં ઈંધણ, તોપો, મિસાઈલો, ટોર્પીડો અને દારૂગોળો લાંબા સમય સુધી ચાલે તેટલાં ભરવાં જરૂરી હોય છે. પણ ભારતને બહુ દૂરના સમુદ્રમાં યુદ્ધ કરવા જવાનું ખાસ કાંઈ બન્યું નથી, એટલે તેણે તો આવાં બહુ ભારે યુદ્ધપોતો મોટી સંખ્યામાં રાખવાની જરૂર નથી. તેણે તો નાનીનાની યુદ્ધનૌકાઓ મોટા પ્રમાણમાં રાખવી જોઈએ, જેમાં જરૂરી બધો શસ્ત્રસંરંજામ રહે અને તે હુમલો કરી શકે, તોપો ફોડી શકે, રોકેટ દાગી શકે, ઝડપથી હુમલો કરીને ઝડપથી ભાગી જઈ શકે. આવી નાની યુદ્ધનૌકાઓને કદાચ શત્રુપક્ષ ડુબાડે તોપણ થોડું નુકસાન થાય, થોડા માણસો મરે. પેલાં મોટાં યુદ્ધપોતો જો ડૂબે તો બહુ મોટું નુકસાન થાય અને ઘણા માણસો માર્યા જાય. એટલે દશેક સૈનિકોથી સંચાલિત થઈ શકે તેવી સેંકડો – અરે, હજારો નાનીનાની યુદ્ધનૌકાઓ ભારતે નૌસેનામાં દાખલ કરવી જોઈએ. કુવલયાખાને જાપાન ઉપર હુમલો કર્યો ત્યારે તેની પાસે ત્રીસ હજાર યુદ્ધનૌકાઓ હતી. ભારતે પણ આ દિશામાં વિચારવું જોઈએ.

સામાન્ય રીતે પહેલાં લોકો હાથોહાથની લડાઈ લડતા, જેમ આજે વાનરો કે ગેરીલાઓ લડે છે તેમ. પછી વાંસની લાકડીઓ, પથ્થરો, વગેરે હથિયારો થયાં. ‘રામાયણ’માં પથ્થરવર્ષાની પણ વાત આવે છે. તે પછી ધનુષબાણ આવ્યાં. ‘રામાયણ’-‘મહાભારત’નાં યુદ્ધોનું મુખ્ય શસ્ત્ર ધનુષબાણ જ છે. ગદાયુદ્ધ પણ થતાં. કવિઓએ કલ્પના કરીને તેમાં મંત્રશક્તિનું સંયોજન કર્યું એટલે કાવ્ય રોચક અને ભવ્ય બને. અગ્નિ, પવન, વરસાદ, સર્પો, ગરુડો, વગેરે પેદા કરીને યુદ્ધો થતાં તે હકીકત કરતાં કલ્પના જ વધુ સંગત લાગે છે. આ બધાં યુદ્ધો ઘણાં નજીકથી લડાતાં. જ્યારે શસ્ત્રોમાં બારુદનો પ્રયોગ શરૂ થયો ત્યારે યુદ્ધનું અંતર વધી ગયું, અર્થાત્ દૂરથી લડાઈ શરૂ થઈ. જુદીજુદી રેંજની તોપો આવતી ગઈ તેમતેમ અંતર લંબાતું ગયું. પહેલાં અંબાડી ઉપર બિરાજીને રાજા-મહારાજા કે ચેતક ઘોડા ઉપર બેસીને રાણા પ્રતાપ યુદ્ધ કરવા ગયા હતા તે વાતો જૂની થઈ ગઈ.

એવું કહેવાય છે કે સૌથી વધુ તીવ્ર ગતિએ વિજ્ઞાન યુદ્ધના હેતુઓ માટે દોડે છે. પાછળથી તેનો લાભ સામાન્ય પ્રજાને મળે છે. જે દેશમાં ઘણાં યુદ્ધો થયાં છે કે થાય છે ત્યાં વિજ્ઞાનને આપોઆપ તીવ્ર ગતિએ દોડવું પડે છે. જ્યાં યુદ્ધો થયાં જ નથી કે થતાં જ નથી ત્યાં વિજ્ઞાન બેઠાડુ થઈ જાય છે. કહેવાય છે કે “આવશ્યકતા ઉત્પાદનની જનની છે.” જો આવશ્યકતા જ ન હોય તો ઉત્પાદન થઈ શકે નહિ. આપણે ઇચ્છીએ કે વિશ્વમાં ક્યાંય યુદ્ધ થાય જ નહિ, પણ આપણા ઇચ્છવા પ્રમાણે વિશ્વ ચાલતું નથી. યુદ્ધો તો થવાનાં જ. અહિંસાવાદી કે પર્યાવરણવાદી ગમે તેટલી બૂમો પાડે, યુદ્ધો થવાનાં જ છે. એટલે તેની પહેલેથી જ તૈયારી કરતા રહેવું જરૂરી છે. તેમાં ઢીલ કે બાંધછોડ પોસાય નહિ. ઢીલ કે બાંધછોડ કરનારા ભારે ખુવારી વેઠીને હારી જવાના છે – પસ્તાવાના છે.

આપણે અંગ્રેજોની મૂકેલી ફેક્ટરીઓ સિવાય બીજી પણ કેટલીયે ફેક્ટરીઓ આયુધોના નિર્માણ માટે શરૂ કરી છે તે આવકારદાયક છે. પણ મોટા ભાગની ફેક્ટરીઓમાં ઉન્નત રાષ્ટ્રોનાં જૂનાં મોડલો કે જૂનાં શસ્ત્રો આપણે લાઇસન્સ ઉપર બનાવીએ છીએ, જે હજી સુધી તો ઠીક છે, પણ હવે આપણે આ ક્ષેત્રમાં આપણા પોતાના અલગ આવિષ્કારો કરવા જોઈએ. જાપાન, જર્મની એ નાનાં રાષ્ટ્રો હોવા છતાં અલગઅલગ આવિષ્કારો કરીને વિશ્વને અચંબામાં નાખી દીધું હતું. આપણી પાસે ઉત્તમમાં ઉત્તમ વૈજ્ઞાનિકો છે. તેમની બુદ્ધિને કામે લગાડવામાં આવે તો આપણે ચમત્કાર કરી શકીએ તેમ છીએ. એવું લાગે છે કે ચારે તરફ સુસ્તી જ સુસ્તી દેખાય છે. નાકમાં પાણી આવે ત્યારે જ ધમપછાડા કરવાની ટેવવાળા આપણે હવે પાણી પહેલાં પાળ બાંધવાની ટેવ પાડીએ. હજી આજે પણ અદ્ભુત કહેવાય તેવું એક પણ આયુધ આપણી પોતાની ડિઝાઈન કરેલું આપણે વિકસાવ્યું દેખાતું નથી. જે કાંઈ કરીએ છીએ તે બધું બીજે મોજૂદ જ છે. જોકે તે પણ સારું છે, પણ વૈજ્ઞાનિકો આગળ બહુ મોટું ક્ષેત્ર મૂકવું જોઈએ. વિજ્ઞાનની ક્ષિતિજો ઘણી મોટી છે.

આજે આયુધોનો રાજા ‘અણુબૉમ્બ’ આપણે બનાવી ચૂક્યા છીએ, પણ પાકિસ્તાને પણ તેવો બૉમ્બ બનાવી લીધા પછી આપણા બૉમ્બનું મહત્ત્વ ઘટી જાય છે. આપણે પાકિસ્તાન સામે જ લડવાનું છે. બધું આયોજન એ રીતે થવું ઘટે. ચીન પણ શત્રુતા રાખે છે, પણ તે ઘૃણા નથી કરતું. પાકિસ્તાનની તો નસેનસમાં ઘૃણા ભરેલી છે. તે કદી શાંત રહેવાનું નથી જ. તેને કાશ્મીર આપી દો તોપણ તેની ઘૃણા પૂરી થવાની નથી. હિન્દુ-મુસ્લિમ-એકતા માટે ગાંધીજીએ ખોટ ખાઈને પણ ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ બધું વ્યર્થ. પ્રજા અને દેશે માર ખાવા સિવાય કશું ફળ ન મેળવ્યું. હવે દિનપ્રતિદિન ગાંધીજી વધુ ને વધુ અપ્રસ્તુત થતા જાય છે. અહિંસાવાદ જરાય શક્ય નથી, જરાય વ્યાવહારિક નથી.

કેટલીક વાર અહિંસાવાદીઓ એમ પણ કહે છે કે જરૂર પડે ત્યારે યુદ્ધ કરી લેવામાં અમે પણ માનીએ છીએ. આ તો એવી વાત થઈ કે જીવનભર હું કદી બેટ કે બોલને હાથ ન અડાડું અને પછી કહું કે જરૂર પડે ત્યારે હું પણ ક્રિકેટ રમી શકું છું. આવા માણસો કેવું ક્રિકેટ રમે તે સમજી શકાય તેમ છે. આવી જ દશા અહિંસાવાદીઓની છે. બીજી તરફ શત્રુઓ તો કૂર હિંસાવાદી છે જ. તેમને જરાય દયા નથી, આદર્શો નથી. પૂરી કૂરતાથી તે યુદ્ધ કરી શકે છે. જરાય પસ્તાવો કર્યા વિના તે માલસામાન, સ્ત્રીઓ, વગેરેને લૂંટી શકે છે અને

પરમેશ્વરની પ્રસાદી માનીને બિન્દાસ્ત રીતે ભોગવી શકે છે. તેમની સામે અહિંસાવાદ ચાલી શકે જ નહિ. ખરેખર તો અહિંસાવાદ કીડી-મકોડી વગેરે સૂક્ષ્મ જંતુઓ સામે હોય, આતતાપીઓ સામે ન હોય. પણ “અમે માર ખાઈને આઝાદી મેળવી છે, મારીને નહિ” એવા ભ્રમમાં રાચતા અહિંસાવાદીઓ યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ માર ખાવામાં જ પરમ ધર્મ માને છે તે દેશ માટે સૌથી મોટી વિડંબના છે. જોકે દેશને હવે આવા ભ્રમોનું ભાન થવા લાગ્યું છે તે શુભ સંકેત છે.

અંગ્રેજોએ અનેક યુદ્ધો કર્યા પણ તેમને ઘૃણા ન હતી. હારેલી પ્રજાને નિયંત્રણમાં લઈને તેમણે રાજ્ય કર્યું – એકંદરે વખાણ કરાય તેવું ન્યાયપૂર્વકનું રાજ્ય કર્યું. અમેરિકાએ જાપાનને તોડી પાડ્યું, પણ જાપાનીઓ પ્રત્યે ઘૃણા ન હતી. તરત જ તેમનો ઉદ્ધાર કર્યો. આજે તે સર્વોચ્ચ ઔદ્યોગિક શક્તિવાળું રાષ્ટ્ર બન્યું છે તે અમેરિકાના સહયોગથી બન્યું છે. આવું જ જર્મનીનું પણ કહી શકાય. આ બધાં રાષ્ટ્રોનાં યુદ્ધો ઘૃણા ઉપર આધારિત ન હતાં એટલે સમાધાન થતાં જ મૈત્રી થવામાં જરાય વાંધો ન આવ્યો. પાકિસ્તાનને તીવ્ર ઘૃણા છે. અલગ પાકિસ્તાન મેળવ્યાના વિજય પછી તે ઘૃણા સમાપ્ત થઈ જવી જોઈતી હતી, પણ ઊલટાની વધી ગઈ છે. સામાન્ય રમતોમાં પણ તે છલકાઈ ઊઠે છે. ભારત માટે તો પાકિસ્તાનમાં રમતો રમવી પણ હવે કઠિન થતી જાય છે, કારણ કે દર્શકો ભારતના વિજયને સહન કરી શકતા નથી. આપણા રમતવીરોની સુરક્ષાનો ગંભીર પ્રશ્ન થઈ જાય છે. સૌએ વિચારવા જેવો એક પ્રશ્ન છે કે ભારતમાં જે-જે વિદેશીઓ, વિધર્મીઓ આકાન્તા થઈને આવ્યા, જીત્યા અને અહીં સ્થાયી થયા તે બધાનો વ્યવહાર ભારતની હિન્દુ પ્રજા પ્રત્યે કેવો રહ્યો? ગ્રીકો, શકો, સિથિયનો, હૂણો, વગેરે અનેક પ્રજાઓ આવી અને મુખ્ય પ્રવાહમાં ભળી ગઈ. મોડેમોડે પારસીઓ આવ્યા. તેઓએ પોતાનું અલગ અસ્તિત્વ જાળવી રાખ્યું, પણ તેમનો વ્યવહાર હિન્દુઓ કરતાં પણ ઉત્તમ રહ્યો. દૂધમાં સાકરની માફક તેઓએ મીઠાશ જ મીઠાશ ભેળવી. અંગ્રેજો આવ્યા. 1857ના બળવા વખતે બળવો દાબી દેવા તેમણે કઠોર કદમો ઉઠાવ્યાં. પણ તે સિવાયનાં વર્ષોમાં તેમણે ન તો મંદિરો તોડ્યાં, ન મૂર્તિઓ તોડી. ઊલટાની આપણી મૂર્તિઓના શિલ્પની તેમણે કદર કરી. કેટલીયે મૂર્તિઓ લાખોમાં વેચાઈ અને આજે પણ કેટલીયે દુર્લભ મૂર્તિઓ તેમનાં સંગ્રહસ્થાનોમાં સુરક્ષિત છે. તેમણે સ્ત્રીઓ બાબત કોઈ હીનાચરણ ન કર્યો. સૌને પોતપોતાની રીતે ધર્મ અને રિવાજો પાળવાની છૂટ આપી, તેમ છતાં સૌથી વધુ ધાર્મિક અને સામાજિક સુધારાઓ અંગ્રેજોના સમયગાળામાં થયા કહી શકાય. એમાં સતીપ્રથા, દેવદાસીપ્રથા, નરબલિ, બહુપત્નીત્વ, વગેરે અનેક સુધારાઓને તેમણે પ્રોત્સાહન આપીને લોકોને સુધારવાનો પ્રયત્ન કર્યો. સંસ્કૃત ભાષા અને સંસ્કૃતની દુર્લભ પાંડુલિપિઓનું પણ તેમણે રક્ષણ કર્યું. તેમણે કોઈ પુસ્તકાલયો બાળ્યાં નહિ, મૂર્તિઓ તોડી નહિ, મંદિરો ધ્વસ્ત કર્યાં નહિ, સ્ત્રીઓને રંજાડી નહિ. તેઓ પોતે એકપત્નીવ્રતમાં માનતા હતા. આવાં બધાં અનેક પ્રદાનોને કારણે તેઓ અળખા ન થયા. તેમનામાં ઘૃણા ન હતી એટલે પ્રજા પણ તેમના પ્રત્યે ઘૃણા કરતી ન હતી.

આવી જ ફૂટપટ્ટીથી મુસ્લિમ શાસકોને માપવામાં આવે તો કેવા જવાબ મળે?

મહમ્મદ ગઝનીએ અનેક વિજયો મેળવ્યા, પણ જ્યાં વિજય થયો ત્યાં મંદિરો અને મૂર્તિઓનો કચ્ચરઘાણ કાઢી નાખ્યો. પ્રજાની શ્રદ્ધાને કેટલો આઘાત લાગ્યો હશે! આટલું જ નહિ, સોમનાથના શિવલિંગના ટુકડા કરીને ગઝનીની મસ્જિદનાં પગથિયાં બનાવ્યાં જેથી નમાજીઓ તેના ઉપર પગ મૂકીને આવ-જા કરે. આ ઘૃણાનું જ પરિણામ કહેવાય. ઘૃણામાંથી પ્રેમની આશા ન રાખી શકાય.

અસંખ્ય મૂર્તિઓ અને અસંખ્ય મંદિરોને તોડીને બનાવેલી મસ્જિદો – આ બધું પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે તેવું તો ન જ કહી શકાય.

યુદ્ધમાં જ્યારે કોઈ ઉપાય ન દેખાય ત્યારે રાજપૂતો કેસરિયાં કરીને સામી છાતીએ મરી ફીટતા, તો બીજી તરફ રાજપૂતાણીઓ મોટી ચિતા પ્રગટાવીને “હર હર મહાદેવ!” કરીને તેમાં કૂદી પડી પોતાની આહુતિ આપી દેતી. પણ આવું એ શા માટે કરતી? કારણ કે જો જીવતી પકડાઈ જાય તો એમનું શિયળ સચવાય નહિ. આવી પકડાયેલી સ્ત્રીઓને ગઝનીના બજારમાં વેચવાના દાખલા મળે છે. આ ગુલામ સ્ત્રીઓ સાથે બધી જાતનો દુર્વ્યવહાર થઈ શકતો, એટલે જેના પગની પાની પણ કોઈએ જોઈ ન હોય તેવી સ્વમાનશીલ સતી સ્ત્રીઓ ભ્રષ્ટ થવા કરતાં મરી જવાનું વધુ પસંદ કરતી. રાણી પદ્મિની માટે ચિતોડમાં આવી સોળ હજાર રાજપૂતાણીઓ અગ્નિમાં હોમાઈ ગઈ હતી. જરા વિચારવાનું એ છે કે કોઈ અંગ્રેજ સાથેના યુદ્ધમાં આવું જૌહર કરાયું હતું? ના, કેમ કે અંગ્રેજો આવી રીતે સ્ત્રીઓના

શિયળ ઉપર હુમલો કરતા નહિ. તેમનાં ધર્મ અને સંસ્કૃતિ એવી પ્રેરણા આપતાં નહિ હોય. જજિયાવેરો અંગ્રેજોએ તો લગાવ્યો ન હતો.

તક્ષશિલા, નાલંદા અને બીજી અનેક વિદ્યાપીઠોનાં હજારો પુસ્તકોનો ધ્વંસ કર્યા પછી એમના પ્રત્યે એવા કયા ગુણોને યાદ કરીને પ્રેમ કરવાનું મન થાય? પ્રત્યેક શાણા મુસ્લિમે વિચારવાની જરૂર છે કે આપણા પ્રત્યે લોકોને પ્રેમ કેમ નથી થતો? પ્રેમ ન કરનારનો જ દોષ છે કે પછી પોતાના પક્ષે પણ કારણો છે? આજે પણ સમાચારપત્રોમાં સૌથી વધુ અપરાધી તત્ત્વોમાં કોનાં નામ વધારે આવે છે? કોઈ ધર્મગુરુ તેમને રોકવાનો પ્રયત્ન કરે છે? ભારતમાં મોટા-મોટા અપરાધો કરનારા અપરાધીઓને કોણ શરણ આપે છે? કેમ શરણ આપે છે? આવી રીતે સતત શરણ આપીને દુબાઈ કે કરાંચીમાં બેસીને કોઈ હત્યાઓ કરાવે અને તેમની સરકાર તેમનું જતન કરે તો શું સમજવું? આવી બધી વિગતોનો તો અંબાર ખડકી શકાય. હવે હજાર ગાંધીઓ આવીને પરસ્પર પ્રેમ કરવાની શિખામણ આપે, પણ તાલી એક હાથે નહિ બન્ને હાથે વાગતી હોય છે. આ પ્રક્રિયાનું સૌથી વધુ નુકસાન તો મુસલમાનોને જ થઈ રહ્યું છે. દિનપ્રતિદિન તેઓ વધુ ને વધુ પછાત થતા જાય છે. નિરક્ષરતા, દરિદ્રતા, અવિશ્વાસ, અસંસ્કારિતા – આ બધું એક મોટા વર્ગ ઉપર ફરી વળ્યું છે. આ રેશિયો ઘટતો નથી, વધી રહ્યો છે. તેની ચિંતા સૌથી વધુ તેમને પોતાને જ થવી જોઈએ.

આ બધું એટલા માટે લખ્યું છે કે ભારત પ્રત્યે પાકિસ્તાનને તીવ્ર ઘૃણા કેમ છે તે જાણી શકાય. આવી ઘૃણા માત્ર હિન્દુઓ પ્રત્યે છે તેવું જ નથી, યહૂદી, ખ્રિસ્તી, વગેરે પણ તેના ક્ષેત્રમાં આવી જાય છે, કારણ કે આ બધા કાફિરો છે તેવું બચપણથી જ બાળકોને ઠસાવવામાં આવ્યું હોય છે. અમેરિકા કે બ્રિટન ઉપર આતંકવાદી હુમલા શું બતાવે છે? અફઘાનિસ્તાનને સામ્યવાદી સકંજામાંથી છોડાવનાર આ ખ્રિસ્તી દેશોને શત્રુ માનીને તેમનો નાશ કરવાની જેહાદ છેડનારા માત્ર ઓસામા જ એકલા નથી, બીજા હજારો છે. આ ઘૃણાનું ક્ષેત્ર પોતાના જ ધર્મ-ભાઈઓ પ્રત્યે પણ તેટલું જ છે. જુદા ફિરકાને માનતા હોય તો તેમના પ્રત્યે પણ તેટલી જ ઘૃણા છે. નમાજીઓના રક્તથી મસ્જિદો રંગાઈ રહી છે. કોણ રોકશે આ પાગલપણને? કોઈ માનવપ્રેમની શિખામણ આપનાર દેખાય છે? બધા જ સળગાવવા તૈયાર થયા છે. તેમને ખબર નથી કે આ આગમાં બીજાની સાથે તેઓ પોતે પણ ભૂંજાઈ જવાના છે.

એટલે કોઈના પણ બહેકાવામાં આવ્યા વિના ભારતે હંમેશાં પૂરી તૈયારી કરવી જ જોઈએ.

કેટલાક ભોળા લોકો આજે પણ ભારત - પાકિસ્તાન - બાંગ્લાદેશને એક કરીને બૃહદ્ ભારત બનાવવાનાં સ્વપ્ન સેવે છે. તેમણે વિચારવું જોઈએ કે બૃહત્ પાકિસ્તાન કેમ તૂટી ગયું? બાંગ્લાદેશને અલગ થવાનું જરાય દુઃખ નથી. તે પોતાની સાચી સ્વતંત્રતા 1971માં થયેલી માનીને તે દિવસને આઝાદીદિવસ તરીકે ઊજવે છે. જો એક જ ધર્મ પાળનારા પણ સાથે ન રહી શક્યા તો હજારો પંથો-સંપ્રદાયો સાથે એકતા કેવી રીતે કરી શકાશે? ભારત અને પાકિસ્તાન નથી તો એક થઈને રહી શકતાં કે નથી અલગ થઈને શાંતિથી રહી શકતાં. આ ઘટનાનું યુદ્ધ છે. તેને પ્રેમથી જીતવા માટે ગાંધીજીએ તો ભારે પ્રયત્નો કર્યા, પણ સામા પક્ષે કોઈ ગાંધી પેદા ન થયા. જે થયા તે જેહાદ જગાડનારા થયા. એટલે ચરુ ઊકળતો જ રહે છે. આ ઊકળતા ચરુના કારણે બન્ને દેશોના હજારો - કદાચ લાખો લોકોએ જાન ખોયા છે અને ખરબો-ખરબો રૂપિયાનું આંધણ થયું છે. જ્યારે આપણે આપણી ભૂલો સ્વીકારી નથી શકતા ત્યારે બધા દોષોનો ટોપલો પશ્ચિમી રાષ્ટ્રો ઉપર ઢોળી દઈએ છીએ. “આ બધું એમણે જ કર્યું છે” એવા ભ્રમનું સમાધાન પ્રાપ્ત કરી લઈએ છીએ. ખરેખર તો મહાત્મા ગાંધીજી હિન્દુ-મુસ્લિમ ભાઈચારાની બાબતે નિષ્ફળ જ રહ્યા કહેવાય. ભાઈચારો એકપક્ષીય હતો - હિન્દુઓ સુધી જ સીમિત હતો. હુલ્લડોમાં પહેલાં મુસ્લિમોનો માર ખાધા પછી બદલો ન લેવાનું તેઓને સમજાવી શકાતું. તેઓ સમજી જતા.

આપણા અનુભવોએ આપણને શીખવ્યું કે સેના અને શસ્ત્રો એક વાસ્તવિકતા છે. પ્રત્યેક રાષ્ટ્રને પોતાની રક્ષા માટે તે જરૂરી છે. કોઈની પણ પરવા કર્યા વિના પ્રધાનમંત્રી ઈંદિરાબહેને અણુવિસ્ફોટ કર્યો. હાહાકાર થઈ ગયો. પણ સમય જતાં બધું શાંત થઈ ગયું. કામ ચાલતું રહ્યું. સરકાર બદલાઈ અને હવે માત્ર વિસ્ફોટ જ નહિ બૉમ્બ-વિસ્ફોટ કર્યો. ફરી પાછું વાતાવરણ તંગ થઈ ગયું. પાકિસ્તાને પણ થોડા જ દિવસો પછી અણુબૉમ્બ ફોડ્યા અને સાથે જ દક્ષિણ એશિયા જ્વાળામુખી બની જશે તેવી ચિંતા પ્રસરી ગઈ. પશ્ચિમના અનેક પ્રયત્નો પછી પણ બન્ને દેશોએ સી.ટી.બી.ટી. સંધિ ઉપર સહી કરી નથી. બન્ને પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે દોડી રહ્યા છે. હવે યુદ્ધનું માળખું બદલાઈ ગયું. પહેલાંનાં ચીલાચાલુ યુદ્ધો હવે સીમિત થઈ ગયાં.

ભારતે પહેલાં અણુબૉમ્બનો પ્રહાર નહિ કરવાનું વચન વારંવાર વિશ્વને આપ્યું. પાકિસ્તાને આવું વચન નથી આપ્યું. તે પોતાને મુક્ત માને છે. માનો કે આપણી સેના સીમા ઉપરથી લડાઈ કર્યા વિના પાછી આવી, પણ કદાચ તે આગળ વધી હોત તો? પાકિસ્તાન ભારત ઉપર અણુહુમલો કરી દેત. ભારત હવે ધમકી આપવા લાગ્યું છે કે અમે વળતો જવાબ એટલો ભયંકર આપીશું કે પાકિસ્તાન પૂરું ભૂંસાઈ જશે. આનાં બે પરિણામો આવી જાય: ડરીને પાકિસ્તાન પહેલો હુમલો જ ન કરે અથવા બીજું એ કે તે એવો ભયંકર પહેલો પ્રહાર કરે કે વળતો જવાબ આપવાની આપણી ક્ષમતા જ ન રહે. આપણે એમ સમજીને ચાલીએ છીએ કે પાકિસ્તાન એકાદ બૉમ્બનો પ્રહાર સીમાવર્તી નગરો ઉપર કદાચ કરશે, પછી આપણો વારો. પણ પછીથી સાફ થઈ જવાની ભીતિ તેને પણ રહેવાની જ, એટલે તે પોતે જ પહેલો હુમલો એવો કરી બેસે કે આપણે જ સાફ થઈ જઈએ.

અણુબૉમ્બના પ્રહારમાં હજારો નહિ, લાખો પણ નહિ, કરોડો માણસો મરી જવાની શક્યતા છે. આવા પ્રહાર માટે પણ જિગર જોઈએ. મને લાગે છે કે આપણા કરતાં પાકિસ્તાન પાસે આવું જિગર ઘણું વધારે છે. એટલે માત્ર વાણીવિલાસમાં ન પડીને વાસ્તવિકતા ઉપર ધ્યાન અપાય તોપણ વસ્તુસ્થિતિ બહુ જ ભયંકર છે. તો પછી એવું ન બને કે વર્ષો સુધી આ આતંકવાદ ચાલ્યા જ કરે. આપણે તેને સ્વીકારીને જીવીએ અને બને તેટલો પ્રતિકાર કરીને સંતોષ માનીએ. લગભગ આવું જ થઈ રહ્યું છે અને આવું જ થતું રહેશે. પ્રજા ટેવાતી જાય છે અને ટેવાઈ જશે.

પાકિસ્તાને પોતાના અણુબૉમ્બને ઇસ્લામિક બૉમ્બ માન્યો છે, અર્થાત્ પૂરા ઇસ્લામિક જગતનો તે બૉમ્બ છે. આ કારણે ગુપ્ત રીતે મદદ કરનારી લોબી તેને મળી રહી છે. પણ ખરો ખતરો હવે દેખાવા લાગ્યો છે. આ અણુબૉમ્બ જો આતંકવાદીઓના હાથમાં ચાલ્યો જાય તો? વિશ્વનું આવી જ બને. પાકિસ્તાનની ચૂંટણીઓ બતાવે છે કે લોકોનો ઝુકાવ કટ્ટરવાદી પક્ષો તરફ વધ્યો છે. તાલિબાનોનું

વિચારકેન્દ્ર સમાપ્ત થયું નથી, ઊલટાનું વધ્યું છે. ન કરે નારાયણ ને આવતાં વર્ષોમાં ચૂંટણીમાં આવા કટ્ટરવાદીઓ વધુ સફળ થાય અને સત્તા હાંસલ કરે તો સરળતાથી અણુ-આયુધો તેમના હાથમાં આવી જાય. આતંકવાદીઓ ઇસ્લામ માટે લડી રહ્યા છે, પૈસા કે જમીન માટે નહિ. અને આ બૉમ્બ પણ ઇસ્લામિક છે.

હવે તો તેનો ઇસ્લામના શત્રુઓ ઉપર ખુશીથી ઉપયોગ કરી શકાય. આ સરળ પણ છે. તેના માટે કોઈ મિસાઈલ કે વિમાનની જરૂર નથી. એકાદ માછીમારી કરનારી નૌકાના ભંડકિયામાં તેને સંતાડીને મુંબઈ, લંડન કે ન્યૂયોર્ક લઈ જઈ શકાય છે. ભારતમાં તો આવી નાવ કોઈ ભારતીય પણ ઉપલબ્ધ કરાવે તો નવાઈ નહિ. આ બૉમ્બનો દરિયામાં જ છેક બંદર નજીક લાવીને વિસ્ફોટ કરી શકાય છે અને આખા શહેરને નષ્ટ કરી શકાય છે. ધર્મના નામ ઉપર આતંકવાદી બનેલા લોકો મરજીવા છે. તે ખુશીખુશી આત્મઘાત કરીને પણ વિસ્ફોટ કરી શકે છે. આખું વિશ્વ ભયના કિનારે પહોંચી જાય. આ ભય ભારત કરતાં પશ્ચિમી દેશોને વધારે છે, કારણ કે તેમને ભવિષ્ય દેખાય છે. આપણને હજી તેટલું દૂરનું દેખાતું નથી એટલે મજા કરીએ છીએ. જો બહુ દૂરનું દેખાતું હોત તો પાકિસ્તાનમાં અણુ રીએક્ટર જ ચાલુ થવા દીધું ન હોત. આ ભૂલને હવે સુધારી શકાય તેમ નથી.

હવે તો નથી તો યુદ્ધ કરીને પાકિસ્તાનને અણુબૉમ્બથી મુક્ત કરવાની શક્યતા કે નથી આવું કોઈ યુદ્ધ કર્યા વિના જ આતંકવાદની સમાપ્તિની શક્યતા. અણુબૉમ્બ બનાવવા માટે પૈસા અને વિજ્ઞાન જોઈએ. તે આપણી પાસે હતાં. પણ તેને વાપરવા માટે જિગર જોઈએ તે આપણી પાસે નથી. દુઃખ એ છે કે તેની આયાત પણ કરી શકાતી નથી. તે પોતાનામાંથી ઉદ્ભવતું હોય છે. પાકિસ્તાનને આ રીતે શાંતિ છે કે ભારત કદી પ્રથમ અણુપ્રયોગ કરવાનું નથી. જ્યારે-ત્યારે પાકિસ્તાન જ પ્રથમ અણુપ્રયોગ કરવાનું છે. એટલે ભારત કદી યુદ્ધની શરૂઆત પણ કરશે નહિ. પાકિસ્તાન સાથે યુદ્ધ કરવું એટલે તેને અણુબૉમ્બ ફોડવાનું આમંત્રણ આપવું. આપણી પાસે પ્રથમ વિસ્ફોટ કરવાનું જિગર નથી તેમ તે વિસ્ફોટ કરે અને આપણાં બેચાર નગરો સાફ કરી નાખે અથવા વધારે ખુવારી કરી નાખે, તે ખુવારીને સહન કરીને સામા પક્ષે અનેકગણી ખુવારી કરી બતાવવાનું જિગર પણ હોવું જોઈએ. ખબર નહિ, તે છે કે નહિ?

અણુબૉમ્બ સિવાયનાં ચીલાચાલુ શસ્ત્રોની લડાઈ હવે નિર્ણાયક થઈ શકશે નહિ. સીમા ઉપર ભેગા થઈને એકબીજાની ટેન્ક તોડો, માણસો મારો, વિમાનો તોડો અને પછી હતા ત્યાં ને ત્યાં રહી જાઓ. જો આગળ વધ્યા તો અણુબૉમ્બનો ભય તૈયાર. કદાચ ભવિષ્યમાં પાકિસ્તાનમાં એવી સરકાર આવે કે જે સામે ચાલીને આતંકવાદીઓને બૉમ્બ આપે અને મુંબઈના બંદરમાં ફોડી આવવાની સહાયતા પણ કરે અને અંતે કહી દે કે અમે શું કરીએ? આ બૉમ્બ અમે ફોડ્યો નથી, આ તો કોઈ આતંકવાદીનું કામ છે, અને તે પણ કદાચ કાશ્મીરી જ હશે, અમે આમાં કશું જાણતા નથી, વગેરે- તો નવાઈ ન લાગવી જોઈએ.

19 ખમીરવંતી પ્રજા

યુદ્ધ કરવું હોય તો પ્રજાનું ખમીર કેટલું છે તે જાણી લેવું જોઈએ. પ્રજા જો બીકણ અને ભાગંભાગ કરી મૂકનારી હોય તો લાંબું અને સફળ યુદ્ધ કરી શકાય નહિ. સીમા ઉપર લડનારા સૈનિકને પ્રજાની ભારે ઓથ હોય છે. પ્રજામાં આટલાં તત્ત્વો જરૂરી છે:

1. તે રાષ્ટ્રભક્ત અને વફાદાર હોય.
2. તે ખમીરવંતી બહાદુર હોય.
3. તે આજ્ઞાપાલક અનુશાસિત હોય.
4. તે સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરી દેનારી હોય.
5. તે ભયંકર ખુવારી સહન કરી શકનારી હોય.
6. તે પરસ્પર એકતાથી રહેનારી હોય.

પ્રજા રાષ્ટ્રભક્ત હોવી જરૂરી છે. તે રાષ્ટ્રભક્ત હોય તો જ વફાદાર રહી શકે. જો તેની ભક્તિ કોઈ બીજા રાષ્ટ્ર પ્રત્યે હોય તો તે પૂરી વફાદાર રહી શકે નહિ. આવી બિનવફાદારીવાળી પ્રજા દુશ્મનો કરતાં પણ વધુ હાનિ પહોંચાડનારી થઈ શકે છે. સૈનિકો સીમા ઉપર લડતા હોય ત્યારે દેશમાં શાંતિ હોવી જોઈએ. જો દેશ પણ અંદરથી સળગે તો સૈનિકોને અનેક મોરચે લડવું પડે, અંધાધૂંધી થઈ જાય, શક્તિનો દુરુપયોગ થાય અને દેશ હારી પણ જાય.

જે લોકો રાષ્ટ્રભક્ત ન હોય અને તેથી વફાદાર પણ ન હોય તેવા લોકોને યુદ્ધ કરતાં પહેલાં જ વશમાં કરી લેવા જોઈએ. ગુપ્તચર-તંત્ર દ્વારા ભાળ મેળવીને પંકચર પાડનારા કાંટાની માફક તેમને દૂર કરી દેવા જોઈએ. આ માટે પણ જિગર હોવું જોઈએ. જો તેમને દૂર ન કરી શકાય તો પોતાના પક્ષે અનેકગણી ખુવારી વધી જવાની શક્યતા રહેલી છે અને હારી જવાની શક્યતા પણ રહેલી છે.

પ્રજા ખમીરવંતી હોવી જરૂરી છે. બોમ્બ પડતાં જ કબૂતરોની માફક ભાગંભાગ કરી મૂકે તો તેવી પ્રજા શાસકો માટે ઉપાધિ ઊભી કરે. બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે હિટલરનાં ઝેપેલિનો ઇંગ્લેન્ડ ઉપર ભારે બોમ્બ વર્ષાવતાં હતાં, પણ પ્રજા જરાય ગભરાયા વિના ભૂમિરેલના ભોંયરામાં રાત વિતાવતી હતી. સ્ત્રીઓ કારખાનાં ચલાવતી અને પુરુષો યુદ્ધ કરતા. ખુવારીની દૃષ્ટિએ રશિયાએ યુદ્ધની ઘણી ખુવારી ભોગવી છે. તેના ઉપર બે વાર જર્મની અને એક વાર ફ્રાંસ ચઢી આવ્યાં. છેક અંદર સુધી શત્રુસેના પહોંચી ગઈ. રશિયાએ બધાં કારખાનાં, ઑફિસો અને મહત્ત્વનાં પ્રતિષ્ઠાનો પૂર્વમાં સાઈબીરિયા તરફ ફેરવી નાખ્યાં. ત્યાં ઉત્પાદન વધારી દીધું અને બધી વાર છેક મોસ્કો સુધી પહોંચી ગયેલા શત્રુઓને પાછા ખદેડી મૂક્યા હતા. રશિયાના કરોડો માણસો યુદ્ધમાં મરાયા છે. ખાસ કરીને કોસાક જાતિના યુદ્ધવીરોએ ઘણું ખમીર બતાવ્યું હતું. પ્રજા હારી કે ગભરાઈ ન હતી.

અણુબોમ્બ પડવા છતાં અને થોડી જ મિનિટોમાં લાખો માણસો મરી જવાની ભયંકર વિભીષિકા ભોગવવા છતાં જાપાનની પ્રજા ગભરાઈ ન હતી. છેક સુધી તેણે બહાદુરીપૂર્વક પોતાનાં કર્તવ્ય બજાવ્યાં હતાં.

વિયતનામ, કોરિયા, વગેરે દેશોનાં યુદ્ધોમાં પણ પ્રજાએ પૂરેપૂરું ખમીર બતાવ્યું હતું. ભારતની અમુક પ્રજા ખરેખર ખમીરવાળી છે જ. અત્યાર સુધીનાં યુદ્ધો સીમા ઉપર જ અટકી ગયાં છે અને થોડા દિવસોનાં જ થયાં છે. પણ જ્યારે મોટું યુદ્ધ થાય અને શત્રુપક્ષ ઘણો અંદર પેસી જાય ત્યારે ભારે સ્થળાંતર કરવું પડે, ભારે ખુવારી વેઠવી પડે. તેવા સમયમાં પ્રજા જો ખુમારી બતાવે તો જ સેના પૂરી શક્તિથી લડી શકે. આવા સમયે જો પ્રજા હાયતોબા મચાવે અને ગમે ત્યાં ભાગંભાગ કરી મૂકે તો ઘણી અવ્યવસ્થા ઊભી થઈ જાય.

બીજી રીતે પણ પ્રજાનું ખમીર યુદ્ધ વખતે મપાતું હોય છે- શત્રુપક્ષની લાલચમાં આવીને આપણા જ દેશના માણસો ફૂટીને શત્રુપક્ષને કેટલી મદદ કરે છે અથવા જરાય નથી કરતા. યુદ્ધો માત્ર શસ્ત્રોથી જ નથી લડાતાં, સ્થાનિક પ્રજામાંથી કેટલાક વિભીષણો નીકળતા હોય છે. તેમના દ્વારા પણ યુદ્ધ લડાય છે. આવા માણસો અંદરખાનેથી શત્રુ પક્ષમાં ભળી જઈને તેમના હાથા બની જતા હોય છે. કેટલીક વાર એવું પણ બને કે રાષ્ટ્રનો કોઈ અસંતુષ્ટ વર્ગ અસંતોષનો માર્યો શત્રુઓને મદદ કરવા તૈયાર થઈ જતો હોય છે. અત્યાર સુધીનાં યુદ્ધોમાં આવું ખાસ થયું નથી, પણ હવે અત્યારે દેશનું આંતરિક વાતાવરણ જે રીતે દૂષિત થઈ રહ્યું છે તે જોતાં કાંઈ કહી શકાય નહિ.

રાષ્ટ્રભક્તો અંદર-અંદરની લડાઈનો લાભ શત્રુઓને લેવા દેતા નથી. યુદ્ધના સમયે બધા એક થઈ જાય છે. “પછી અમે અમારી પતાવટ કરી લઈશું, પણ શત્રુઓને અમારી ફૂટનો લાભ લેવા નહિ દઈએ.” – આવા દેશભક્તો પણ હોય જ છે. પણ નાદાન માણસો પણ હોય છે, જે બદલો લેવા માટે શત્રુઓના હાથા બની જતા હોય છે. પંજાબનો આતંકવાદ કાંઈક આવો જ બન્યો હતો. હવે જમ્મુ-કાશ્મીરનો આતંકવાદ પણ આવું રૂપ ધારણ નહિ કરે તેની ખાતરી ન અપાય. ધર્મઝનૂની માણસો રાષ્ટ્ર કરતાં ધર્મને વધુ મહત્ત્વ આપતા હોય છે, એટલે ધર્મઝનૂની માણસોથી સાવધાન રહેવું જરૂરી છે.

ભારતમાં એક નવો પણ વધુ ભયંકર પ્રશ્ન ઊભો થઈ રહ્યો છે, જેના તરફ લોકોનું ખાસ ધ્યાન ગયું નથી. તે છે માઓવાદીઓની ચળવળનો. દશેક વર્ષથી નેપાળમાં આ ચળવળ ચાલી રહી છે અને આજે નેપાળનો કેટલોય ભાગ માઓવાદીઓના પ્રભાવમાં આવી ગયો છે. તેમણે સેંકડો સરકારી કર્મચારીઓને અને હજારો નાગરિકોને મારી નાખ્યા છે. ખરેખર તો ચીન સાથે ભાઈબંધી કરવાનું તેને ફળ મળી રહ્યું છે. પણ આ ફળ માત્ર નેપાળ સુધી જ અટકવાનું નથી, ભારતને પણ મળવું શરૂ થઈ ગયું છે. જે કોઈ દેશની સીમા સામ્યવાદી – તેમાં પણ ચીન સાથે મળતી હોય અને માઓવાદી ચળવળ ન થાય તો જ નવાઈ પામવી. ભારતનો છેક પૂર્વભાગ કેટલાંય વર્ષોથી સળગી રહ્યો છે. નાગાલેન્ડ, મિઝોરમ, ત્રિપુરા, અરુણાચલ, વગેરે પ્રદેશો આવી ચળવળનાં કેન્દ્રો હતાં જ. પશ્ચિમ બંગાળમાં તો નક્કસલવાદથી ત્રાસીને વ્યાપાર-ઉદ્યોગો ખસવા માંડ્યા હતા. હવે બિહાર, ઝારખંડ, ઉડિસાનો તથા આંધ્રના અમુક ભાગો સામ્યવાદી - ખાસ કરીને માઓવાદીઓના પ્રભાવમાં આવી રહ્યા છે. ખરેખર તો નેપાળમાં આ ચળવળને ઊગતી જ ડામી દેવાની જરૂર હતી, પણ આપણે ઉપેક્ષા કરી અને નેપાળે પણ ઉપેક્ષા કરી.

નેપાળ ભલે હિન્દુ રાષ્ટ્ર હોય પણ તે કદી પણ ભારતનું ગાઢ મિત્ર બન્યું નથી. ભારતની સાથે ચીનને પણ રાજી કરવાની તેની નીતિ રહી છે – બલકે ભારત કરતાં ચીનને વધુ રાજી રાખવાની તેની વૃત્તિ રહી છે. સામ્યવાદીઓની નીતિ હોય છે કે કોઈ મોટા રાષ્ટ્રનો શિકાર કરતાં પહેલાં વચ્ચે આવતા નાના રાષ્ટ્રને જરાય હેરાન કરવું નહિ, બને તેટલું તેને થાબડવું, જેથી તે પ્રસન્ન રહે. મોટા રાષ્ટ્રનો શિકાર થઈ ગયા પછી પેલા નાના રાષ્ટ્રનો શિકાર કરી લેવો તો આસાન છે.

અમેરિકા છેક દૂર-પૂર્વના વિયેટનામ કે કોરિયા સુધી કેમ લડવા જાય છે? આપણે તેને વિશ્વનો જમાદાર કહીને નિંદીએ છીએ, પણ તે સમજે છે કે જો આ દૂરનું નાનું રાષ્ટ્ર પણ પેલાના પડખામાં ગયું તો ખતરો વધુ નજીક આવી જશે, માટે પહેલેથી જ ખતરાને દૂર રાખવા દૂરથી જ લડાઈ કરવી જોઈએ.

પાકિસ્તાનના ખતરા કરતાં પણ વધુ ખતરો આ માઓવાદીઓનો છે. ન કરે નારાયણ ને પાકિસ્તાન સાથેના યુદ્ધમાં ચીન પણ કૂદી પડે તો તેની પ્રેરણા પ્રમાણે અહીંના માઓવાદીઓ પાકિસ્તાનના એજન્ટોની સાથે ભળીને રાષ્ટ્રને મોટું નુકસાન પહોંચાડી શકે છે. પાક-તરફી અને ચીન-તરફી એમ બે વર્ગો યુદ્ધ વખતે અને શાંતિ વખતે પણ રાષ્ટ્રને હાનિ કરી શકે છે. રાષ્ટ્રને એકસાથે કેટલાય મોરચા ઉપર યુદ્ધ કરવું પડી શકે છે. દુર્ભાગ્ય એ છે કે પ્રજા અને સરકાર પાકિસ્તાનના ભયને જેટલું મહત્ત્વ આપે છે તેટલું મહત્ત્વ માઓવાદી ભયને નથી આપતી. મારી દૃષ્ટિએ માઓવાદીનો ભય વધુ ખતરનાક છે. જો આ ભયને પહોંચી વળવું હોય તો પ્રજાએ પરસ્પર એકતા રાખવી જોઈએ. પરસ્પર એકતા વિના આ ભયને પહોંચી શકાશે નહિ.

જેમ નેપાળમાં અત્યારે ગૃહયુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે, તેમ ભારતમાં પણ આવનારાં વર્ષોમાં ગૃહયુદ્ધ થાય તો નવાઈ પામવી નહિ, કારણ કે

હિન્દુ અને મુસ્લિમ બન્ને તરફના અંતિમવાદીઓનો પ્રભાવ ખૂબ વધી ગયો છે. તેઓ બેફામ બોલે છે અને કોઈ પણ વિષય ઉપર જરાય સમાધાન કરવાની રૂખ રાખતા નથી. હિન્દુ-મુસ્લિમ બન્ને કોમના ડાઘા – શાણા માણસોએ અંતિમવાદીઓના પ્રભાવથી પોતપોતાની કોમને બચાવવી જોઈએ. આ માટે જરૂરી છે કે બન્ને કોમો ધર્માધિતાના બોધથી દૂર રહે. ધર્મસંસ્થાનોમાં છોકરાં મોકલવાં તેના કરતાં અંગ્રેજી મીડિયમવાળી સ્કૂલોમાં મોકલવાં સારાં, કારણ કે ત્યાં ધર્મઝનૂનનો બોધપાઠ તો નહિ અપાય. ઘણાં ધર્મસંસ્થાનો ધર્મના નામે ચુસ્તતા અને ઝનૂન વધારવાનું કાર્ય કરે છે. બન્ને તરફથી આ બંધ થવું જોઈએ, નહિ તો બન્નેને પસ્તાવાનો પાર નહિ રહે.

બાળકોને સંસ્કારી બનાવવાં જોઈએ, પણ અસહિષ્ણુતાભરી ચુસ્ત સાંપ્રદાયિકતા અને ઝનૂન સૌથી મોટા કુસંસ્કાર છે. તેનાથી બાળકોને બચાવવાં જરૂરી છે. સહિષ્ણુતા વિનાની ચુસ્તતા અને ઝનૂનવાળી ધાર્મિકતા દારૂડિયા થવાના કુસંસ્કાર કરતાં પણ ખરાબ છે. ભવિષ્યના રાષ્ટ્રને આ દોષોથી અત્યારથી બચાવી શકાશે તો જ ભવિષ્યની એકતાનો પાયો મજબૂત થશે, નહિ તો જ્યારે-ત્યારે ગૃહયુદ્ધ ભડકી ઊઠવાની શક્યતા છે. કોઈ પણ પ્રકારના યુદ્ધમાં પેટ્રોલ-ડીઝલ જેવાં અતિજરૂરી તત્ત્વો ઉપર નિયંત્રણ આવી શકે છે. આવા સમયે ખમીરવંતી પ્રજા સરકારને પૂરેપૂરો સાથ આપીને ઈંધણ વિના ચલાવી લઈ શકે છે. આવી જ રીતે વાહનો અને બીજી જરૂરી ચીજવસ્તુઓ પણ ખૂટી પડી શકે છે. પ્રજા આ બધું હસતાંહસતાં સહન કરે અને ચલાવી લે તો તેને ખમીરવંતી પ્રજા કહેવાય.

અવધિની દૃષ્ટિએ યુદ્ધો બે પ્રકારનાં છે: એક, થોડા સમય સુધી લડવાનું યુદ્ધ અને બે, લાંબા ગાળાનું યુદ્ધ. અત્યાર સુધી આપણે બધાં ટૂંકા ગાળાનાં જ યુદ્ધો લડ્યા છીએ. લાંબા ગાળાનું એક પણ યુદ્ધ લડ્યા નથી. ઇઝરાયેલ પણ ટૂંકા ગાળાનાં જ યુદ્ધો લડ્યું છે. પણ તેનું પ્રત્યેક યુદ્ધ લગભગ ધાર્મિક લક્ષ્ય સિદ્ધ કરનારું નીવડ્યું છે, જ્યારે આપણે તેવું કરી શક્યા નથી. ઇઝરાયેલ પોતે યુદ્ધ શરૂ કરે છે અને ચિત્તાની માફક શત્રુપક્ષ ઉપર ભરપૂર વાર કરીને તેના ઉપર તૂટી પડે છે. શત્રુઓ ભોંયકા રહી જાય છે અને ભાગંભાગ કરી મૂકે છે. પછી મામલો રાષ્ટ્રસંઘ - સુરક્ષા પરિષદમાં જાય છે ત્યાં પણ જીતે છે, કારણ કે તેની પાસે વિશ્વાસુ સમર્થ મિત્રો છે. આપણી વાત જુદી છે. આપણે કદી પણ યુદ્ધની શરૂઆત કરતા નથી, શત્રુ જ શરૂઆત કરે છે. તેને ગમતી સીમા ઉપર તેના વ્યૂહ પ્રમાણે યુદ્ધ શરૂ કરે છે. આપણે રક્ષણાત્મક યુદ્ધ કરીએ છીએ જેમાં મુખ્ય લક્ષ્ય એ હોય છે કે શત્રુ આગળ ન વધે, પણ આપણે છેક આગળ વધીએ તેવું લક્ષ્ય હોતું નથી. દશ-વીસ દિવસમાં તો મોટાં રાષ્ટ્રો યુદ્ધવિરામ કરાવવા દબાણ લાવે છે. આપણે યુદ્ધવિરામ માન્ય રાખીને પછી ટેબલ ઉપર જઈએ છીએ ત્યાં પણ દબાણ નીચે સંધિ કરીને શાંતિપાઠ કરીએ છીએ. યુદ્ધ દ્વારા જે પ્રશ્ન ઉકેલાવો જોઈએ તે નથી ઉકેલાતો. હતા ત્યાં ને ત્યાં. એક રીતે આ ઠીક પણ છે, કારણ કે લાંબું યુદ્ધ લડવા માટે બજેટ જોઈએ, જે બંનેમાંથી એકે પાસે નથી. પાકિસ્તાન કરતાં આપણી બજેટની ક્ષમતા ઘણી વધારે છે, પણ આપણી પાસે પૂરો યુદ્ધનેતા ન હોવાથી યુદ્ધવિરામ કરી લેવાની ઉતાવળ રહે છે.

લાંબાં યુદ્ધો મિત્રરાષ્ટ્રો અને જર્મની લડ્યાં, રશિયા લડ્યું - અરે ઈરાન અને ઈરાક આઠ વર્ષ સુધી યુદ્ધ લડતાં રહ્યાં. મિત્રરાષ્ટ્રો, જર્મની, રશિયા અને જાપાને યુદ્ધમાં જે શસ્ત્રો અને સેના ઉતાર્યાં હતાં તેનો આંકડો સાંભળીને અધધધ થઈ જાય. હજારો વિમાનો, હજારો ટેન્કો, હજારો તોપો અને લાખો માણસો યુદ્ધમાં ઉતારીને વર્ષો સુધી ઝઝૂમતા રહ્યા. ન પ્રજાએ મચક આપી, ન યુદ્ધનેતાએ મચક આપી, ન તો સેનાએ મચક આપી. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં એકલા રશિયાએ જ બે કરોડ સિત્તેર લાખ માણસોની ખુવારી વેઠી હતી. બીજા પક્ષે પણ એટલી જ ખુવારી થઈ હતી. પાંચ કરોડ માણસોની સાથે અબજો-ખરબોનાં શસ્ત્રો, દારૂગોળો, કારખાનાંઓ, પુલો વગેરે બધું જ ભસ્મીભૂત થઈ ગયું હતું. પણ આ ખુવારી વેઠીને પણ આ બધા દેશો ફરી પાછા બેઠા થઈ ગયા છે. તેમાં પણ જર્મની અને જાપાન તો અત્યારે ધનાઢ્ય રાષ્ટ્રો થઈ ગયાં છે. આપણે આવી ખુવારી કે આવાં લાંબાં યુદ્ધો કર્યાં નથી, પણ માનો કે કદાચ લાંબું યુદ્ધ કરવું હોય તો સર્વપ્રથમ તો આપણી પાસે મબલક બજેટ હોવું જોઈએ. ટાંકણીએ ટાંકણીનો હિસાબ રાખનાર આવાં યુદ્ધો ન કરી શકે. પાણીની માફક પૈસા વહાવવા પડે અને સાથેસાથે આપણી પાસે ઉત્તમ જ્ઞાન-વિજ્ઞાન પણ હોવું જોઈએ.

હવે શૂરવીરતા ટેકનોલોજીના માધ્યમથી કામ કરે છે. અફઘાનિસ્તાનમાં તાલિબાનોના હજારો શૂરવીર સૈનિકો ચીલાચાલુ શસ્ત્રો લઈને લડવા માટે ભેગા થયા હતા. અમેરિકાના બી-52 બોમ્બવર્ષકોએ કાર્પેટ બોમ્બવર્ષા કરી. કીડા-મકોડા ઉપર ડી.ડી.ટી. છંટકાવ કરીને તરફડતા કરી દેવાય તેમ બધાને તરફડી તરફડીને મરતા કરી દીધા. જેહાદનું ઝનૂન પૂરું થઈ ગયું. એકલી શૂરવીરતાના દિવસો પૂરા થયા. હવે ટેકનોલોજી સહિતની શૂરવીરતાનો સમય છે. આપણાં મહત્ત્વનાં શસ્ત્રો બધાં વિદેશોથી મંગાવેલાં છે. (પાકિસ્તાનનું પણ તેવું જ છે.) ટૂંકા યુદ્ધમાં જ તેમના સ્પેરપાર્ટ ખૂટી પડે છે અને સમયસર સ્પેરપાર્ટ ન મળવાથી શસ્ત્રો નકામાં થઈ જાય છે, એટલે યુદ્ધ કરવાની ક્ષમતા ઘટતી જાય છે. યુદ્ધવિરામ કર્યા વિના છૂટકો જ નહિ, કારણ કે બંને પક્ષે તરત જ હાંફ ચઢી જાય છે. પણ લાંબા ગાળાના યુદ્ધમાં તો તમે પોતે શસ્ત્રસંરંજામ બાબતે સંપૂર્ણ સ્વાવલંબી હોવા જોઈએ અથવા સતત પુરવઠો આપનાર મિત્રો હોવા જોઈએ.

પાકિસ્તાનપક્ષે મુસ્લિમ લોબી તો છે જ. ભલે શાંતિના કાળમાં તે બધા એક ન દેખાતા હોય પણ યુદ્ધકાળમાં તો એક થઈ જ જવાના. આ રીતે પાકિસ્તાનને મુસ્લિમ હોવાના ઘણા લાભો મળી શકે છે, જેમાં આર્થિક મદદ, શસ્ત્રો અને રાજનૈતિક સધિયારો હોય છે. ભારતપક્ષે આમાંનું કાંઈ નથી, એટલે લાંબા ગાળાના યુદ્ધમાં આપણા નેતા કહે છે તેમ “અકેલે અપને બલબૂતે પર લડના હોગા.” ભલે નેતાઓ આવી ગર્જના કરે પણ લોબી કે સધિયારા વિના લાંબાં યુદ્ધો કરી શકાય નહિ અને જીતી પણ શકાય નહિ અને જીતેલા ભાગોને

પચાવી શકાય નહિ. એમ કહી શકાય કે લાંબું યુદ્ધ (પાંચ-દશ વર્ષ સુધીનું) કરવાની પરિસ્થિતિ આપણી નથી. આમ તો પાકિસ્તાનની પણ નથી, પણ કદાચ મુસ્લિમ રાષ્ટ્રો લોબી થઈને પાછળ ઊભાં થઈ જાય અથવા મહાસત્તાઓમાંથી કોઈ તેના પક્ષે થઈ જાય તો જ કદાચ તે લાંબું યુદ્ધ લડી શકે.

ભારતની પાસે ઉત્તમોત્તમ જ્ઞાન-વિજ્ઞાન છે જ. તેનો ભરપૂર વિકાસ અને ભરપૂર ઉપયોગ તે જો યુદ્ધના ક્ષેત્રમાં કરી શકે તો પલ્લું ભારે થઈ જાય. પણ તે માટે યુદ્ધનેતાની મહત્ત્વાકાંક્ષા અને જિગર બન્ને હોવાં જરૂરી છે. આપણી પાસે વૈજ્ઞાનિકોની કમી નથી. આપણા અનેક વૈજ્ઞાનિકો વિદેશોમાં મહત્ત્વની શોધો કરીને તે-તે દેશોને ન્યાલ કરી રહ્યા છે.

કોઈ વાર તુલના કરજો કે જે બાળકો એકદમ આધુનિક જ્ઞાન-વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને સ્કોલર થાય છે તે કેવાં હોય છે અને જે બાળકો પરંપરાગત ધાર્મિક શિક્ષણ મેળવીને સ્નાતક થાય છે તે કેવાં હોય છે. બન્નેમાં આકાશપાતાળનું અંતર હોય છે. જો દેશને મહાન બનાવવો હોય તો બાળકોને આધુનિકતમ જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની શાળાઓમાં મોકલવાં જોઈએ. થોડાક પ્રમાણમાં ધાર્મિક શિક્ષણ પણ લે તો તે ઇષ્ટ છે, પણ જો આધુનિક શિક્ષણની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે અને માત્ર જૂનું શિક્ષણ અને તે પણ ધાર્મિક ચુસ્તતા અને ઝનૂન ઉપજાવનારું ભણાવવામાં આવે તો દેશ ભૂતકાળના ભ્રમમાં જીવતો થઈ જાય, મહાન ન થઈ શકે. બની શકે તો સરકારે માત્ર ધાર્મિક શિક્ષણ આપતી શિક્ષણસંસ્થાઓ ઉપર ચાંપતી નજર રાખવી જોઈએ, કારણ કે વૈચારિક અનર્થો અને પ્રજા-પ્રજા વચ્ચે વૈમનસ્ય થવાની સૌથી વધુ સંભાવના અહીંથી શરૂ થાય છે.

જ્યારે લાંબું યુદ્ધ ચાલતું હોય ત્યારે તમારી પ્રયોગશાળાઓ યુદ્ધની નવીનવી જરૂરિયાતો શોધ્યા કરતી હોવી જરૂરી છે. શત્રુપક્ષ કરતાં તમારાં સાધનો સવાયાં હોય તો જ યુદ્ધ જીતી શકાય. બીજા વિશ્વયુદ્ધ વખતે બન્ને પક્ષે પ્રયોગશાળામાં પણ ભારે યુદ્ધ ચાલતું હતું, અર્થાત્ કોણ કેટલી ઝડપથી નવામાં નવું સાધન શોધે છે અને મેદાનમાં ઉતારે છે. એવું કહેવાય છે કે જર્મનીએ અણુબૉમ્બ પહેલાં તૈયાર કરી લેવાની તૈયારી કરી લીધી હતી પણ ત્યાં સુધીમાં તે હારી ગયું. તેની પૂરી ફોર્મ્યુલા અમેરિકા લઈ ગયું અને તેણે પ્રથમ અણુબૉમ્બ બનાવી લીધો, એટલું જ નહિ, તેણે પ્રથમ પ્રયોગ પણ કરી લીધો. ઘણાને ખબર નહિ હોય પણ ઘણા જર્મન વૈજ્ઞાનિકોને અમેરિકા પોતાના દેશમાં લઈ ગયું, જેમના જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કર્યો. આઈન્સ્ટાઈન જર્મનીના ચહૂદી હતા તેની કદાચ ઘણાને ખબર નહિ હોય. પરાજિત શત્રુપક્ષ પાસેથી પણ ઘણું શીખવાનું હોય છે તેવું વલણ જ હિતકારી થઈ શકે. ઝનૂની ધર્માવલંબીઓ આ વાતને સમજી શકતા નહિ, તેઓ પૂરાં પુસ્તકાલયોને આગ લગાડી દેતા, જેથી પૂરું જ્ઞાન-વિજ્ઞાન જ નષ્ટ થઈ જતું. આ એક પ્રકારનું ભયંકર પાગલપણું જ કહેવાય. એટલે આવા ઝનૂનીપણાથી રાષ્ટ્રને બચાવવું જોઈએ. માત્ર પ્રાચીન ધાર્મિક શિક્ષણ જ આપવાથી અજ્ઞાન, સંકુચિતતા અને ઝનૂનીપણું વધવાની પૂરેપૂરી શક્યતા છે.

કોઈ પણ પ્રકારના યુદ્ધ માટે જ નહિ, પણ રાષ્ટ્રની આર્થિક શૈક્ષણિક અને સામાજિક જરૂરિયાતો માટે પણ સંધિઓ કરવી જરૂરી છે. રાજનીતિનો એક મહત્ત્વનો ભાગ છે ‘સંધિ.’ સબળ અને પ્રબળ રાષ્ટ્રો વચ્ચે ગજગ્રાહ રહેવાનો જ. દુર્બળ રાષ્ટ્રો કશું કરી શકતાં નથી, પણ તેમની દુર્બળતા તેમને કોઈની લડાઈનું નિમિત્ત ન બનાવી દે તે પણ જોવું જરૂરી છે.

ભારતે આઝાદી પછી જે વિદેશનીતિ અપનાવી તે ‘તટસ્થ’- નીતિ હતી. આપણે પશ્ચિમી રાષ્ટ્રો સાથે ભળવા માગતા ન હતા. પશ્ચિમી રાષ્ટ્રોએ સામ્યવાદની સામે વિશ્વભરના દેશોને જુદીજુદી સંધિઓમાં બાંધીને સામ્યવાદના પ્રસારને રોકવાનો સક્રિય પ્રયત્ન કર્યો હતો. ભારત તેમાં ભળ્યું નહિ. અમેરિકાના વિદેશમંત્રી જોન ફાસ્ટર ડલેસ નેહરુજીને સમજાવવા કેટલીય વાર ભારત આવી ગયા, પણ નેહરુ તૈયાર ન થયા. આપણે રશિયા તરફ ઝૂકેલા હતા. પશ્ચિમી રાષ્ટ્રો પ્રત્યે આપણને થોડી એલજી પણ હતી. તે આપણને કોઈ મહત્ત્વ આપતા ન હતા, જ્યારે રશિયા આપણને બહુ જ મહત્ત્વ આપતું હતું. (ત્યારે ચીનનો ખાસ પ્રભાવ ન હતો.) રશિયાને પોતાનો પ્રભાવ વિશ્વનાં ગરીબ રાષ્ટ્રોમાં વધારવો હતો, એટલે ગરીબ રાષ્ટ્રોને તે બહુ જ મહત્ત્વ આપતું હતું. રશિયાને નારાજ કરીને આપણે પશ્ચિમી રાષ્ટ્રો તરફ ઝૂકવા તૈયાર ન હતા. બીજી તરફ પશ્ચિમી રાષ્ટ્રોને નારાજ કરીને રશિયા તરફ ખુલ્લુંખુલ્લા ભળી જવા તૈયાર ન હતા, કારણ કે પૂરેપૂરી આર્થિક મદદ આપણને પશ્ચિમી રાષ્ટ્રો તરફથી મળતી હતી. રશિયાની સ્થિતિ આર્થિક મદદ કરવા જેવી ન હતી, એટલે મદદ લેવા માટે પશ્ચિમી રાષ્ટ્રોની મૈત્રી જરૂરી હતી.

આપણા જેવી જ સ્થિતિ બીજા પણ કેટલાક દેશોની હતી, જેમાં યુગોસ્લાવિયાના માર્શલ ટીટો, ઇજિપ્તના નાસર, ઇન્ડોનેશિયાના પ્રમુખ સુકાર્નો, ઘાનાના કુમાહ વગેરે હતા. આ બધાએ મળીને તટસ્થ-નીતિનો આલિષ્કાર કર્યો. આપણે પણ તેમાં મુખ્ય સ્થાને હતા. અમેરિકા આપણને મનાવી ન શક્યું. છેવટે હારી-થાકીને તેણે પાકિસ્તાનને પકડ્યું. પાકિસ્તાન તેમની સાથે જોડાઈ ગયું. બે સંધિઓ કરી – એક ‘સીટો’ અને બીજી ‘સેન્ટો’. આ સંધિઓથી પાકિસ્તાનને ત્રણ લાભ થયા. પ્રથમ તો ભારતની તુલનામાં ઉચ્ચકક્ષાનાં શસ્ત્રો તેને મફત કે પછી નામમાત્રની કિંમતથી મળવા લાગ્યાં. બીજી તરફ ભારત તેના ઉપર આક્રમણ કરવાથી દૂર રહ્યું અને ત્રીજું, કાશ્મીર મુદ્દે તેને રાષ્ટ્રસંઘમાં પ્રબળ સમર્થકો મળી ગયા.

આપણે આવી કોઈ સંધિ ન કરવાથી આપણને શસ્ત્રો મેળવવામાં ભારે તકલીફ થવા લાગી. મોંઘાં અને કઠોર શરતોથી શસ્ત્રો ખરીદવાં પડ્યાં. તે પણ ન મળવાથી છેવટે આપણે રશિયન ભંગાર શસ્ત્રોને ખરીદવાં પડ્યાં. ચીન અને પાકિસ્તાને આપણને દુર્બળ સમજીને ચાર વાર આક્રમણ કર્યાં. કાશ્મીરના પ્રશ્ને આપણે રશિયન-વીટો-આધારિત થઈ ગયા. કેટલીક વાર રશિયાએ વીટો કરીને કાશ્મીરના પ્રશ્નમાં આપણને બચાવ્યા. તટસ્થ-નીતિ એટલે કે એકલવાયા રહેવાની નીતિથી આપણે ગમે ત્યારે ગમે તેની આલોચના તો કરી શકતા હતા અને અત્યારે પણ કરીએ છીએ. એટલો બોલવાનો લાભ ખરો. સુરક્ષા પરિષદમાં અત્યારે પાંચ સ્થાયી સભ્યો છે, જેમને વીટો કરવાનો અધિકાર છે. થોડાક સ્થાયી સભ્યો વધારવાના છે. બધી રીતે ભારત તેને માટે યોગ્ય ઉમેદવાર અને હક્કદાર છે, પણ અમેરિકા તેવું થવા દેવા તૈયાર નથી, કારણ કે પાકિસ્તાન નારાજ થાય. જો આપણે એકાકી નીતિ ન રાખી હોત તો કદાચ ક્યારના સુરક્ષા પરિષદના સભ્ય બની ગયા હોત. જોકે એવું લાગે છે કે હવે જે નવા સ્થાયી સદસ્યો લેવાશે તે વીટો-શક્તિ વિનાના લેવાશે. પણ અત્યારે તો કોકડું ગૂંચવાયેલું છે.

આપણે પશ્ચિમી રાષ્ટ્રો સાથે કોઈ સંધિમાં ન ભળ્યા એટલે પાકિસ્તાનને લેવાયું. જો આપણે કોઈ સંધિમાં ભળ્યા હોત તો પાકિસ્તાનને કદી પણ લેવાયું ન હોત. તો કાશ્મીરનો પ્રશ્ન આટલો ચગ્યો ન હોત. આપણા પક્ષમાં તેનું સ્થાયી સમાધાન થઈ ગયું હોત. તો ચીન ભારત ઉપર આક્રમણ કરવાની હિંમત કરી શક્યું ન હોત. તો ચીને પચાવી પાડેલી જમીન તે પચાવી ન શકત. શક્ય છે કે કદાચ આપણી પ્રબળ સેના છોક તિબેટના લ્હાસા સુધી પહોંચી હોત અને રાષ્ટ્રસંઘના માધ્યમથી આ વિશાળ બૌદ્ધ પ્રદેશને સામ્યવાદી સંક્રાંતિમાંથી

છોડાવી લીધો હોત, એટલું જ નહિ, પાકિસ્તાનના હાથમાં ગયેલો કાશ્મીરનો ભાગ - હુંજા, સ્વાત, ગિલગીટ વગેરે પ્રદેશો પણ ભારતમાં પાછા લઈ લીધા હોત. પણ આવું કશું થઈ ન શક્યું. પ્રતિવર્ષ આપણે અબજો રૂપિયાનું સૈન્ય-બજેટ કરીએ છીએ પણ એકે પ્રશ્ન ઉકેલાતો નથી, કારણ કે એકાકી છીએ.

હવે માઓવાદીઓ પૂર્વભારતને ધમરોળી રહ્યા છે અને બિહાર તરફ આગળ વધી રહ્યા છે. તે સ્થિતિ કદાચ ન થઈ હોત. ભવિષ્યમાં આ પ્રશ્ન વધુ ભયંકર થવાનો જ છે. જેવી નેપાળની દશા થઈ છે તેવી કદાચ આપણી પણ થાય. પણ હજી અત્યારે આપણે પૂરા જાગ્રત નથી.

પાકિસ્તાનનાં ત્રણત્રણ આક્રમણો પછી (કાશ્મીર, કચ્છ અને જમ્મુ-કાશ્મીર), પૂર્વ પાકિસ્તાનમાંથી એક કરોડ નિરાશ્રિતો ભારત આવી ગયા પછી આપણી દશા અસહનીય થઈ ગઈ ત્યારે આપણે રશિયા સાથે વીસ વર્ષની સંધિ કરી, જેનો તરત જ લાભ એ થયો કે આપણે પૂર્વ-પાકિસ્તાનને અલગ કરીને ‘બાંગ્લાદેશ’ બનાવી શક્યા. જો આપણે રશિયા સાથે સંધિ ન કરી હોત અને એકાકી જ રહ્યા હોત તો અમેરિકાનો છઠ્ઠો બેડો અને બીજાં રાષ્ટ્રો યુદ્ધમાં કૂદી પડ્યાં હોત. તો એ યુદ્ધ આપણા માટે ભારે કિંમત ચુકાવનારું બની ગયું હોત. રશિયાની સંધિ વિના 1971નું યુદ્ધ પરિણામ લાવી શક્યું ન હોત. હવે આજે પણ આ સંધિ ચાલુ છે, પણ અત્યારે રશિયામાં સામર્થ્ય રહ્યું નથી. આપણી સેના હમણાં જ સીમા ઉપરથી પાછી બોલાવવી પડી ને જો યુદ્ધ થયું હોત તો બીજાં રાષ્ટ્રો પાકિસ્તાનની પડખે થયાં હોત તો કદાચ હવે રશિયા બહુ પ્રભાવશાળી રીતે સહાયક થઈ શક્યું ન હોત.

રશિયા સાથેની સંધિમાં એક કલમ આપત્તિજનક એ છે કે બન્નેમાંથી કોઈ પણ રાષ્ટ્ર ઉપર કોઈ પણ રાષ્ટ્રે હુમલો કર્યો હોય તો બન્નેએ પરસ્પર મદદ કરવી, વગેરે. આનો અર્થ એ થયો કે ભવિષ્યમાં ‘નાટો’ રાષ્ટ્રો સાથે જો રશિયાને યુદ્ધ થાય તો ભારતે રશિયાના પક્ષે રહીને તેને મદદ કરવી જોઈએ. એનો અર્થ એ થયો કે ‘નાટો’નાં સૈન્યો આપણી ઉપર પણ પ્રહાર કરતાં થઈ જાય. હમણાં તો આવાં કોઈ લક્ષણો દેખાતાં નથી, પણ ક્યારે વાતાવરણ બદલાય તે કહી શકાય નહિ. આપણા માટે આ સ્થિતિ ખતરનાક થઈ શકે છે. આપણાં અણુપ્રતિષ્ઠાનો, મિસાઈલો વગેરે બધું જ ‘નાટો’ની રૈજમાં આવી જાય. જો ખરા સમયે સંધિ પ્રમાણે મદદ ન કરો અને તટસ્થ થઈ જાઓ તો વિશ્વાસભંગ કર્યો કહેવાય.

કહેવાય છે કે હમણાં થોડા જ દિવસો ઉપર બાંગ્લાદેશે ચીન સાથે કાંઈક રક્ષાસંધિ કરી છે. ભારત માટે આ બહુ જ ખતરનાક છે. ચીનનાં જહાજો હવે ચીતાગોંગ બંદરે પહોંચી જશે. આમેય માઓવાદીઓ પૂર્વનાં રાજ્યોમાં સક્રિય છે જ. તેમને આ ટેકારૂપ થઈ શકે છે.

મને લાગે છે કે ચીન સાથે બાંગ્લાદેશે સંધિ કરી એમાં થોડોક આપણો પણ દોષ છે. બાંગ્લાદેશના લાખો નાગરિકો વર્ષોથી ભારતમાં પેસી આવ્યા છે. કોઈ તેની સંખ્યા એક કરોડથી દોઢ કરોડ સુધીની બતાવે છે. આ તો બધા નગરેનગરે ઝૂંપડપટ્ટીઓ બાંધીને પડ્યા છે અને રોજી-રોટી કમાય છે. પણ હવે જે નવા આવવા માગે છે તેમને ભારતે રોક્યા હતા. 214 નાગરિકો દશ-પંદર દિવસ માનવરહિત સીમા વચ્ચે અટવાયા. આપણે મક્કમતાથી પાછા મોકલવા દબાણ કર્યું, સેના બોલાવી. અંતે 214 નાગરિકોને બાંગ્લાદેશ પાછા લઈ ગયું. પણ તેને થયું કે શક્તિશાળી ભારત અમને વારંવાર દબાવશે. તેને અટકાવવા માટે તે ચીન તરફ ઝૂકી ગયું હોય અને સંધિ કરી લીધી હોય. હવે ભવિષ્યમાં ભારતને બાંગ્લાદેશ ઉપર કોઈ પગલાં ભરવાં પડે તો સંધિ પ્રમાણે ચીન વચ્ચે કૂદી પડી શકે છે, તો પ્રશ્નો ઊભા થઈ શકે છે. ચીન પાકિસ્તાનનું મિત્ર છે, પણ રક્ષાસંધિ હોય તેમ લાગતું નથી, પણ બાંગ્લાદેશે રીતસરની રક્ષાસંધિ કરી લીધી હોય તો આપણા માટે શાંતિકાળમાં અને યુદ્ધકાળમાં ભારે ખતરો પેદા થઈ ગયો કહેવાય. હજી આ વાતની બહુ જાહેરાત થઈ લાગતી નથી.

સમાચારપત્રોમાં આ વાત આવી દેખાતી નથી, કદાચ હવે આવે. જે હોય તે, એકાકી ભારતે ભવિષ્યનો વિચાર કરીને કોઈ રસ્તો કાઢવો જોઈએ.

અત્યારે ‘સીટો’-‘સેન્ટો’ સંધિઓ અસ્તિત્વમાં નથી. પ્રત્યક્ષતઃ પાકિસ્તાનને કોઈની સાથે કોઈ સંધિ હોય તેવું લાગતું નથી, તો-પણ અંદરખાને કદાચ કાંઈક રંધાયું હોય તો કહેવાય નહિ.

જો આપણે અમેરિકા વગેરે પશ્ચિમી રાષ્ટ્રો સાથે ભૂતકાળમાં કોઈ રક્ષાસંધિ કરી હોત તો આપણે અણુબૉમ્બ બનાવી શક્યા ન હોત, તો આપણે મિસાઈલો પણ બનાવી શક્યા ન હોત, અમેરિકાની ઇચ્છા વિરુદ્ધનાં શસ્ત્રો બનાવી શક્યા ન હોત. પણ આપણને તેની જરૂર પણ ન હોત. તે શસ્ત્રો પાકિસ્તાન અને ચીનની સામે હોય તો પાકિસ્તાન આટલું શક્તિશાળી ન થઈ ગયું હોત. કદાચ તેના બીજા ત્રણેક ટુકડા થઈ ગયા હોત. ચીનની જવાબદારી અમેરિકાને શિર હોત. આમે આપણે એકાકી હોઈ કાંઈ ચીન સાથે લડી શકીએ નહિ. બીજું, અણુબૉમ્બ બનાવીને પણ પ્રથમ ન વાપરવાની ભીષ્મ- પ્રતિજ્ઞાથી તે ન બનાવવા જેવો થઈ ગયો છે. બીજી તરફ ભારતના આકાશમાં વારંવાર તૂટી પડનારાં મીગ-21ની જગ્યાએ F-16 વિમાનો કે F-19 વિમાનો ઊડતાં હોત, જે ભાગ્યે જ તૂટે છે.

સામાન્ય પ્રજા એમ માને છે કે કોઈની સાથે સંધિ કરવાથી આપણે તેના ગુલામ થઈ જઈએ છીએ. આ વાત સાચી નથી. કેનેડા, બ્રિટન, જાપાન, ફ્રાંસ તથા યુરોપના બીજા કેટલાય દેશો આવી રક્ષાસંધિમાં જોડાયેલા છે પણ કાંઈ ગુલામ થયા નથી. ઊલટાનું ઇરાકના વર્તમાન પ્રશ્ને ફ્રાંસ-જર્મની વગેરે દેશો અમેરિકાથી તદ્દન જુદા પડ્યા છે. તો ટર્કી પણ પોતાની ભૂમિ આપવા માટે કપરો સોદો કરવા અમેરિકાને વિવશ કરે છે. એટલે ગુલામ થઈ જવાની વાત બરાબર નથી. રશિયા સાથે સંધિ કરીને કાંઈ આપણે રશિયાના ગુલામ થઈ ગયા નથી, જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે સંધિ છોડી-તોડી શકો છો. પાકિસ્તાન ‘સીટો’-‘સેન્ટો’માં દાખલ થઈને કંઈ ગુલામ થઈ ગયું નથી. તેણે અણુબૉમ્બ અને મિસાઈલો પણ બનાવ્યાં છે.

હવે આપણી પાસે ખૂબ જ ગંભીર વિચાર માગતો પ્રશ્ન એ છે કે આવા ને આવા એકાકી રહેવું કે પછી કોઈ યોગ્ય સંધિ કરીને પીઠબળ ઊભું કરવું? એકાકી રહેવાથી આતંકવાદના પ્રશ્ને આપણને કોઈ સક્રિય મદદ કરતું નથી અને આપણે પોતે એકલા આ પ્રશ્નને ઉકેલી શકતા નથી. તો જો પ્રત્યક્ષ યુદ્ધ થાય અને તે લાંબું ચાલે તો આપણી સાથે કોણ હશે?

અહિંસાવાદીઓ કે યુદ્ધવિરોધીઓ ભલે ગમે તેટલું બુમરાણ મચાવે, પણ ભવિષ્યમાં આપણે પાકિસ્તાન સાથે ભરપૂર યુદ્ધ કરવું જ પડશે. ત્યારે ચીન પણ તેમાં સંડોવાશે તેવી ગણતરી રાખીને જ ચાલવું પડશે. સીમા ઉપરના એકસાથે બે કે ત્રણ મોરચા (બાંગ્લાદેશ સહિત) અને દેશની અંદરના આતંકવાદીઓના જુદાજુદા મોરચા પણ ઊભા થશે. આ બધા મોરચાઓને પહોંચી વળવા આજથી જ બધી વેતરણ કરવી પડશે. જો આવી કોઈ યોગ્ય ગોઠવણ કરવામાં નહિ આવે તો આપણે ઘણું સહન કરવું પડે તેવી સ્થિતિ સર્જાય તેવું લાગે છે. સાવધાની એ રાજનેતા અને યુદ્ધનેતાનો પ્રથમ અને અનિવાર્ય ગુણ છે, એ બતાવવો પડશે.

જો ભવિષ્યમાં યુદ્ધ થશે તો તે બહુ લાંબું નહિ હોય. તેનું પરિણામ જય-પરાજયમાં જે આવે તે ખરું પણ તેની ખુવારી બન્ને પક્ષે અત્યંત ભયંકર હશે. ઓછી ખુવારી તેની થશે જે પ્રથમ પ્રહાર કરશે, પણ વળતો પ્રહાર કરનારની કમ્મર તોડી નાખશે. જો પ્રથમ પ્રહાર કરવામાં આવે પણ તે હળવો અને માત્ર ચીલાચાલુ જ હોય તો વળતો પ્રહાર ભયંકર થઈ શકે છે, જેના કારણે પ્રથમ યુદ્ધ શરૂ કરવાનો દોષ તો પ્રથમ પ્રહાર કરનારને માથે આવશે જ, સામેથી મોટી ખુવારી પણ ભોગવવાની આવશે. ભારતે જ આ વખતે પ્રથમ પ્રહાર કરવો જોઈએ, કારણ કે આ પહેલાંનાં બધાં યુદ્ધોમાં પાકિસ્તાને જ પ્રથમ પ્રહાર કર્યો છે. જોકે તે સમયે ચીલાચાલુ શસ્ત્રો હતાં અને પ્રહાર પણ ચીલાચાલુ હતો એટલે ભારતને વળતો પ્રહાર કરવાની પૂરેપૂરી તક મળી હતી. તેમ છતાં લગભગ બધી વખતે ભારત માત્ર રક્ષણાત્મક યુદ્ધ લડ્યું હતું, અર્થાત્ ઘૂસી આવતા સૈન્યને રોકવા અથવા પાછું ધકેલવા માટે યુદ્ધ લડ્યું હતું. તેની પાસેની બધી શક્તિઓનો મન મૂકીને ઉપયોગ કર્યો ન હતો. હવે થનારા યુદ્ધમાં પણ જો ભારત આવા જ માર્ગ ઉપર ચાલશે તો બહુ મોટી ખુવારી વેઠશે અને કેટલુંક ખોઈ પણ બેસશે. એટલે અત્યાર સુધી કરેલી ભૂલોનું પુનરાવર્તન ન થાય તેની પ્રથમથી જ માનસિક તૈયારી રાખવી જરૂરી છે.

એક કાલ્પનિક ચિતાર ચીતરીએ. માનો કે ભારતની નૌસેના પોતાની પૂરી શક્તિથી પાકિસ્તાનનાં સમુદ્રી ક્ષેત્રો ઉપર પ્રહાર કરે અને કરાંચીથી ગ્વાદર સુધીનો પૂરો સમુદ્ર તહસનહસ કરી નાખે, જેમાં તેનાં યુદ્ધક જહાજો, પનડૂબીઓ વગેરે બધું જ આવી જાય. આ પ્રહાર માત્ર કલાકોમાં ઓચિંતો થાય તો જ પૂરી સફળતા મળે. જો અમેરિકાની માફક મહિનાઓ સુધી ફૂંફાડા મારીને પણ યુદ્ધ શરૂ કરવામાં આવે તો પૂરી સફળતા ન મળે. યુદ્ધને કેટલું ગુપ્ત રાખી શકાય છે તે પણ મહત્વની વસ્તુ છે. આપણી નૌસેના પૂરા પાકિસ્તાની સમુદ્રને સીલ કરી શકે છે, જેનાથી સમુદ્રી માર્ગે આવતી રસદો બંધ થઈ જાય અને ઉદ્યોગ-ધંધા માટે આવતો કાચો કે પાકો માલ પણ બંધ થઈ જાય. માલની આવકજાવક બંધ થઈ જાય એટલે તેનું અર્થતંત્ર તરત જ તૂટવા માંડે. ભાવો બેફામ વધી જાય. લોકો અકળાઈ ઊઠે અને સરકાર પ્રત્યેનો અસંતોષ વધી જાય.

આવું કામ પાકિસ્તાન ભારત માટે કરી શકે તેમ નથી, કારણ કે ભારતનો સમુદ્રકાંઠો ઘણો વિશાળ અને દૂર છે, સાથે પાકિસ્તાની નૌસેનાની પ્રહારક્ષમતા પણ સીમિત છે. જો ભારત પ્રથમ ભરપૂર પ્રહાર કરીને પાકિસ્તાનના સમુદ્રકાંઠાને તહસનહસ કરી નાખે તો આપણો સમુદ્રકાંઠો સુરક્ષિત થઈ જાય અને નૌસેનાની ઓછી ખુવારી થાય. કદાચ કોઈ અન્ય રાષ્ટ્ર આ યુદ્ધમાં સંમિલિત થઈ જાય તો નવરું પડેલું આપણું સમુદ્રી બળ તેને અવરોધવા કે પ્રતિપ્રહાર કરવાના કામમાં લાગી શકે. પણ ફરીથી એ જ વસ્તુ તરફ ધ્યાન દોરવાનું કે આપણે પ્રથમ પ્રહાર કેટલો પ્રબળ કરી શકીએ છીએ તેના ઉપર બધો આધાર છે.

આપણે પ્રહાર કરીએ અને પાકિસ્તાન ચૂપચાપ બેસી રહેશે તેવી ધારણા તો કરી શકાય જ નહિ. તે પણ સામો પ્રહાર અને તે પણ ભરપૂર શક્તિથી કરવાનું જ તેની આપણે પૂરેપૂરી સંભાવના રાખીને જ પ્રહાર કરવાનો હોય. પણ વ્યૂહ એવો બને કે તે વળતો પ્રહાર કરવામાં ગૂંગળાઈ ઊઠે. સમુદ્રી કિનારે એટલી ખુવારી થઈ ગઈ હોય કે તે તત્કાળ વળતો પ્રહાર કરી શકે નહિ – કદાચ કરે તો આપણી નૌસેનાને થોડુંક નુકસાન પહોંચાડે. પણ આવી સ્થિતિમાં તરત જ તેની વાયુસેના સક્રિય થઈ ઊઠવાની જ. તેના માટે પ્રથમ જ કહ્યું તેમ એકસાથે ત્રણસોથી પાંચસો જેટલાં ‘પૃથ્વી’ મિસાઈલો તેનાં વાયુમથકો ઉપર ઝીંકાવાં જોઈએ. આ કામ પણ માત્ર કલાકોમાં જ પૂરું થવું જોઈએ, જેથી હવાઈ પટ્ટીઓ, એરકન્ટ્રોલ કેન્દ્રો, રાડારો, વાયુયાનોનાં હેંગરો અને મિસાઈલ-મથકોનો ખુડદો બોલી જાય. આપણે જેટલી ઝડપથી ખુડદો બોલાવી શકીએ તેટલો જ વળતો પ્રહાર ઓછો થઈ જાય. મિસાઈલોની પ્રક્રિયા પૂરી થતાં જ તરત જ વાયુસેનાનાં બોમ્બર અને લડાકુ વિમાનો કાર્યરત થઈ ઊઠે, જે શત્રુપક્ષની શક્તિનો નાશ કરી મૂકે. જો મિસાઈલો બરાબર યોગ્ય ઠેકાણે લાગ્યાં હોય તો તેનાથી થયેલી ખુવારીના કારણે શત્રુપક્ષ આપણાં વિમાનોને બહુ નુકસાન પહોંચાડી શકે નહિ. એથી બિન્દાસ્ત રીતે આપણાં વિમાનો ભૂમિસેનાની રસદનો માર્ગ અને વાયુસેનાના ટેકાને નષ્ટ કરી શકે.

એક મુદ્દો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ કે કોઈ પણ જગ્યાએ- ખાસ કરીને ભૂમિમાર્ગે આપણે ક્યાંય આગળ વધવું નથી. પાકિસ્તાનની જમીન પડાવવાની જરાય લાલચ કરવી ન જોઈએ, કારણ કે અંતે તો તે બધી જમીન ટેબલ ઉપર પાછી આપી દેવી પડતી હોય છે. બીજું કે જમીન ઉપર એટલી બધી સુરંગો બિછાવી હોય છે કે આપણી સેના ધારે તોપણ બહુ પ્રગતિ કરી શકે નહિ. જે કાંઈ પ્રગતિ કરે તેમાં અનાવશ્યક મોટી જાનહાનિ થવાનો ભય રહેતો હોય છે. એટલે આપણે ક્યાંય પણ ભૂમિ પડાવવાની ઇચ્છા રાખવી ન જોઈએ. ભૂમિ પડાવવાથી અણુબૉમ્બનો પ્રયોગ નજીક આવી જાય. એક વાત પ્રથમથી જ મનમાં નક્કી કરી રાખવાની કે આ યુદ્ધ ભૂમિ પડાવવા માટે નથી. આ યુદ્ધ આતંકવાદને સદંતર ડામવા માટે છે. તે માટે જરૂર છે પાકિસ્તાનની સૈન્યશક્તિનો નાશ કરવાની. પાકિસ્તાની સૈન્યશક્તિનો નાશ કરવા માટે તેને સીમા સુધી ખેંચી લાવવી જરૂરી છે. સીમા ઉપર ખડકાયેલી તેની વિશાળ સેનાને ભાગદોડ કરાવવા માટે, ભરપૂર સમુદ્રી પ્રહાર પ્રથમ જરૂરિયાત છે. નૌસેના, મિસાઈલો અને પછી વાયુસેના – આ યુદ્ધના મુખ્ય ઘટકો બનવાં જોઈએ. સ્થલસેના સીમા ઉપર જ પ્રતિરોધાત્મક યુદ્ધ લડે, જેથી અણુબૉમ્બ વાપરવાનું બહાનું ન મળે. પણ માનો કે કદાચ પાકિસ્તાન ભારતના કોઈ ભાગમાં ઘૂસી આવે અને અમુક ભાગ ઉપર કબજો જમાવે તો આપણે પ્રથમ તેને ભગાડી મૂકવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જો તેમાં સફળતા ન મળે (સફળતા મળે જ – જો બધું વ્યૂહ પ્રમાણે થયું હોય તો) તો પછી આપણે પણ તેનાં કમજોર સ્થાનો ઉપર કબજો જમાવવો જોઈએ. બને ત્યાં સુધી કરાંચીના સમુદ્રમાં આવેલા દ્વીપો ઉપર કબજો જમાવીને નૌસેનાનું થાણું સ્થાપિત કરી લેવું, જેથી નજીકથી જ રસદો તથા દારૂગોળો મળી રહે.

આટલું યુદ્ધ ચીલાચાલુ શસ્ત્રોથી કરવાનું. અમેરિકાએ જેમ ઈરાકની ભૂમિનો કબજો લીધા વિના તેને ભયંકર રીતે ખુવાર કર્યું તેમ આપણે પણ કરવું જોઈએ. જો આપણે સીમા પાર કરીને આગળ વધીએ તો કોઈ બીજાં રાષ્ટ્રો પણ યુદ્ધમાં કૂદી પડી શકે છે. આવા ભૂમિમાર્ગે કૂદી પડી શકવાની ક્ષમતામાં ઈરાન, અફઘાનિસ્તાન અને ચીનની શક્યતા છે, કારણ કે ત્રણેની સીમા પાકિસ્તાનને મળે છે. ઈરાન કદાચ પાકિસ્તાનના પક્ષે સક્રિય રીતે ન કૂદે, કારણ કે પાકિસ્તાન-અમેરિકાની સાંઠગાંઠથી તે પાકિસ્તાન ઉપર નારાજ છે. મુસલમાન હોવાના કારણે તેને પ્રેમ હોઈ શકે, પણ અમેરિકાના પિઠ્ઠુ હોવાના કારણે દ્વેષ પણ હોઈ શકે છે, એટલે તેની બહુ ચિંતા કરવા જેવી નથી. અફઘાનિસ્તાન સૈનિકશક્તિ વિનાનો દેશ છે. વળી અત્યારે તે આપણો પ્રેમી પણ થઈ રહ્યો છે, એટલે તે પણ ન કૂદે. ચીનની કૂદી પડવાની પૂરેપૂરી સંભાવના છે. છેક ઉત્તરમાં તેણે કારાકોરમા- મહામાર્ગ પણ બનાવી લીધો છે. (1947માં આપણે કાશ્મીરને પૂરું પાછું ન લઈ લીધું તેનું આ પરિણામ છે.) પણ તે ત્યારે જ કૂદે કે જ્યારે ભારતની સેના પાકિસ્તાનની ધરતી ઉપર આગળ વધીને સિયાલકોટ, લાહોર, મુલતાન વગેરે સ્થાનો ઉપર કબજો કરવા માંડે તો – નહિ તો ન કૂદે.

સીમા ઉપરની લડાઈમાં પાકિસ્તાનની સેના અને શસ્ત્રોનો ખુડદો બોલાવવામાં આપણને સફળતા મળે તો થોડા જ દિવસોમાં તેની યુદ્ધક્ષમતા ઘટવા માંડે. સમુદ્રરસ્તે કશું મળે નહિ. ચીનના રસ્તે આપણાં વિમાનો પાકિસ્તાનના ક્ષેત્રના માર્ગના પુલો વગેરેને ધ્વસ્ત કરી નાખે તો ચીન પણ ઝડપથી મોટાં શસ્ત્રો પહોંચાડી શકે નહિ. આ એક જ તેનો રસદ-માર્ગ બાકી રહે, જેના ઉપર વાયુસેના દ્વારા નિયંત્રણ કરી શકાય. એ પણ ધ્યાન રહે કે આપણાં વાયુયાનો ચીનના પ્રદેશમાં જાય નહિ તો તેને સક્રિય રીતે કૂદી પડવાની તક મળીરહે. આપણે પાકિસ્તાનને જ નિશાન બનાવવાનું છે, બીજા કોઈને નહિ.

ન કરે નારાયણ ને ગૂંગળાયેલું પાકિસ્તાન પ્રથમ અણુહુમલો કરી બેસે તો? જરૂર કરી બેસે. તો આપણે પ્રથમથી જ થોડાંક શહેરો, લશ્કરી છાવણીઓ, બંદરો વગેરેની ભયંકર ખુવારીની મનોમન તૈયારી રાખવી જોઈએ. આવી શક્યતાવાળાં સ્થાનોની પ્રથમથી જ ઉચ્ચતમ વહીવટી શક્યતાઓ ગોઠવી દેવી જોઈએ, જેથી અણુબૉમ્બના હુમલામાં કોઈ રણી-ધણીના અભાવે અવ્યવસ્થા ઊભી ન થઈ જાય. કદાચ દિલ્હીનો સંપર્ક તૂટી જાય તોપણ ત્યાં (જ્યાં-જ્યાં સંભાવના હોય ત્યાં) પૂરી સત્તાવાળી વ્યવસ્થા ગોઠવાઈ ગઈ હોય જે આવા કપરા સમયમાં પોતાના પ્રશ્નો ઉકેલે. રાજ્ય કે કેન્દ્રની શક્તિ ત્યાં બહુ ન ખર્ચાય તોપણ ત્યાંનું આપત્કાલીન શાસન પોતાની વ્યવસ્થા કરી શકે. પ્રજા ભાગંભાગ ન કરે, સહાયતાના કામે લાગે અને પ્રહાર અને ખુવારીની રોકકળ કર્યા વિના સહન કરી લે. આવા પ્રહારોમાં હજારો માણસો મરી જવાનાં, હજારો દાઝી જવાનાં, હજારો રેડિયો એક્ટિવિટીથી પ્રભાવિત થવાનાં જ. આવું બધું પ્રથમથી જ સમજી

લેવાનું. ભયંકર ખુવારી વેઠી લેવાની ક્ષમતા પણ યુદ્ધક્ષમતાનો એક ભાગ છે.

એક તરફ પ્રજા આવી યુદ્ધખુવારી વેઠતી હોય તો બીજી તરફ બહુ જ ઝડપથી સેના અનેકગણો તેવો જ પ્રહાર કરે. ‘પૃથ્વી’, ‘અગ્નિ’-1 અને ‘અગ્નિ’-2 મિસાઈલો પળવારમાં આકાશમાં ઊડે અને પાંચ-સાત મિનિટમાં જ વળતો જવાબ આપે. આ કામ આપણી નૌસેના પણ કરી શકે છે. આપણે રશિયા પાસેથી અણુસબમરીન ભાડે લીધેલી છે. તેની પાસે તથા બીજાં કેટલાંય જહાજો પાસે અણુપ્રહાર કરવાની ક્ષમતા છે. તેનો પણ તરત જ ઉપયોગ કરવો જોઈએ અને ‘સુખોઈ’ વિમાનો કે બીજાં સમર્થ વિમાનો પણ આ કામ કરી શકે તેમ છે. તેમનો પણ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આ કામ પણ તીવ્ર ઝડપથી, પૂરી મક્કમતાથી અને પરિણામોની પરવા કર્યા વિના કરવું જોઈએ. જો આમાં વિલંબ થાય તો આપણી ખુવારી અને પ્રહારક્ષમતા વધી જાય. વિલંબ પોસાય જ નહિ.

પાકિસ્તાને પ્રથમ અને ભારતે પછી અણુહુમલો કર્યા પછી આખું વિશ્વ ખળભળી ઊઠે તે સ્વાભાવિક છે. પહેલો હુમલો ભલે પાકિસ્તાને કર્યો હોય તોપણ તેનો પક્ષ લેનારા ઘણા નીકળવાના. મુસ્લિમ રાષ્ટ્ર હોવાના કારણે મુસ્લિમ દેશો તો ખરા જ. ભારતના પક્ષે કોણકોણ હશે? યુદ્ધ પછીનું યુદ્ધ લડવું પણ જરૂરી છે. આપણા પક્ષે આજની સ્થિતિ પ્રમાણે માનો કે રશિયા હશે, ચીન તો નહિ જ હોય. જો અમેરિકા વગેરે મિત્રરાષ્ટ્રો પણ ન હોય અને પાકિસ્તાનના પક્ષે થઈ જાય કે પછી તટસ્થ દેખાવ કરીને અંદરખાનેથી પાકિસ્તાનનો પક્ષ લેવા માંડે તો શું થાય? બન્ને દેશો ભયંકર ખુવાર થઈ ગયા હોય, નગરનાં નગરો રાખ થઈ ગયાં હોય, ચારે તરફ મડદાં જ મડદાં ગંધાતાં હોય, બધું અસ્તવ્યસ્ત – છિન્નભિન્ન થઈ ગયું હોય તેવા સમયે અરાજકતા ફાટી નીકળે. જાપાન ઉપર તો માત્ર બે જ અણુબૉમ્બ ઝીંકવામાં આવ્યા હતા, પણ અહીં તો દશ-વીસ કે તેથી પણ વધારે અણુબૉમ્બ ઝીંકાઈ શકવાની સંભાવના છે.

ભારતમાં ગૃહયુદ્ધ થઈ જવાની પણ શક્યતા છે. જો એક કઠોરતા પછી ગૃહયુદ્ધને દાબી દેવાની બીજી કઠોરતા આચરવામાં ન આવે તો ગૃહયુદ્ધ કરનારા ખલનાયકો રાષ્ટ્રના ટુકડા કરી શકે છે. હા, જો ગૃહયુદ્ધ જેવી વિભીષિકાને પણ કઠોરતાથી કચડી શકનાર યુદ્ધનેતા ભારત પાસે હોય તો આવી અરાજકતાથી બચી શકાય છે અથવા નીપટી શકાય છે. જો ભારત લોબી વિનાનું હોય તો તેની પાસેથી ન્યાયાલયોમાંકેસ ચલાવીને યુદ્ધદંડ પણ વસૂલ કરી શકાય છે, પણ જો તેની પાસે પ્રચંડ લોબી અને પીઠબળ હોય તો યુદ્ધ પછીના યુદ્ધમાં તેને ઊની આંચ આવી શકે નહિ. યુદ્ધનેતાએ યુદ્ધ પહેલાં, યુદ્ધ વખતે અને યુદ્ધ પછીની ત્રણે સ્થિતિઓનું સાચું મૂલ્યાંકન કરવું અત્યંત જરૂરી છે.

પ્રથમ તો જો યુદ્ધ થાય તો તે અણુબૉમ્બ વિનાનું માત્ર ચીલાચાલુ શસ્ત્રોનું યુદ્ધ હશે કે અણુબૉમ્બનું પણ યુદ્ધ હશે? મને નથી લાગતું કે આ માત્ર ચીલાચાલુ જ યુદ્ધ થઈને રહી જાય. ચીલાચાલુ યુદ્ધ જ કરવાનું હોય અને જો ભારતને પૂરેપૂરી ક્ષમતાથી આ યુદ્ધ લડતાં આવડે તો તેનો (ભારતનો) વિજય નિશ્ચિત છે. મને તેમાં જરાય શંકા નથી. હા, તેની પાસે કુશળ યુદ્ધનેતા હોવો જરૂરી છે. પણ જો ભારતની પાસે કુશળ યુદ્ધનેતા ન હોય અને અકુશળ - જિગર વિનાનો નેતા હોય તો બધી રીતે સક્ષમ હોવા છતાં ભારતને સહન કરવું પડી શકે છે. પણ જો પાકિસ્તાન અણુયુદ્ધ શરૂ કરી બેસે તો અને ભારત તેનો ભરપૂર જવાબ આપે તો બન્ને પક્ષે ભારે ખુવારી થવાની જ. કોણ કેટલી સામા પક્ષની ખુવારી કરી શકે છે તે મહત્ત્વની બાબત છે. મહાભારત યુદ્ધમાં અઢાર અક્ષૌહિણી સેનાનો નાશ થયો હતો તેમ છતાં શ્રીકૃષ્ણ કે અર્જુનનું રૂંવાડું પણ ફરક્યું ન હતું. સામાન્ય માણસ આટલો ભયંકર વિનાશ જોઈ શકે નહિ, તે તો પાગલ થઈ જાય.

એટલે કહું છું કે મૂળગામી બધી શક્તિ યુદ્ધનેતામાં રહેતી હોય છે. તેના આત્મબળમાંથી જનતાને આત્મબળ પ્રાપ્ત થતું હોય છે. જેનામાં માર ખાવાની શક્તિ હોય તે જ માર મારી શકે. આપણે કેટલી ખુવારી વેઠી શકીએ છીએ તેના આધારે આપણું મનોબળ માપી શકાય છે. જો કશી જ ખુવારી વેઠી ન શકાય તો પછી યુદ્ધનું નામ લેવું પણ ન જોઈએ. જેમ ચાલે છે તેમ ને તેમ ચાલવા દેવું જોઈએ, અર્થાત્ આતંકવાદને સહન કરતા રહેવાનું અને શત્રુપક્ષની બધી દાદાગીરી સહન કરતા રહેવાની. એમ કરતાંકરતાં જેટલું જ્યાં સુધી જિવાય ત્યાં સુધી જીવી લેવાનું. પછીની વાત પછી. પણ એટલું યાદ રહે કે આવું જીવન નિશ્ચિત રૂપે સ્વમાનભર્યું કે આઝાદીભર્યું નહીં હોય. આપણે એક એવા સ્થાન ઉપર આવી ગયા છીએ કે હવે તો આપણે સચોટ અને સ્થાયી નિર્ણય કરી જ લેવો જોઈએ.

આ ગુજરાતી ઈ-બુક ઈ-શબ્દ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવી છે. ગુજરાતી યુનિકોડ ફોન્ટમાં દુનિયામાં જે ઈ-બુક માટે સર્વમાન્ય છે એવા ePub 2.01 Standardમાં ગુજરાતી સાહિત્યના અનેક પ્રકાશકો, લેખકોના સૌથી વધારે પુસ્તકો ઈ-બુક ફોર્મેટમાં... www.e-shabda.com

ઈ-શબ્દ ઉપલબ્ધ કરાવે છે એક સાથે, એક સ્થળે અનેક પ્રકાશકોની, અનેક લેખકોની ગુજરાતી ઈ-બુક્સ.... ભારતની કોઈ પણ પ્રાદેશિક ભાષાઓ અને રાષ્ટ્રભાષા હિન્દીમાં પણ કદાચ નહીં હોય એટલી સંખ્યામાં...

સાથે સાથે આજનો ઈ-શબ્દ પર વાંચો રોજે રોજનું નવું ગુજરાતી વાચન ખ્યાતનામ ગુજરાતી લેખકોની કલમે... સાથે અમૂલ્ય ફોટોગ્રાફ્સ, ઓડિયો ક્લિપ્સ, વિડીયો પણ... See more at: <http://www.e-shabda.com/blog/>